

Islamofobi

– en studie av begreppet, ungdomars
attityder och unga muslimers utsatthet

av Jonas Otterbeck & Pieter Bevelander

FORUM
FÖR
LEVANDE
HISTORIA

1545

Man hade börjat i Arabien, ”en ganska liten och trång ort”. På grund av de kristnas försumlighet och svaghet hade Muhammeds anhängare snart slagit under sig hela Asien, ”som är den största och bästa del av ganska hela världen”. Nu stod de i Europa, och Ungern var ”platt förhärjat”. Deras avsikt var att dra vidare genom Tyskland, och ingenting hindrade att turken en dag stod vid Östersjön och sedan tvingade hela världen ”under sitt djävulsregemente”. För att förhindra en sådan katastrof måste Sverige sluta upp vid de andra kristliga rikenas sida.

Kungligt mandat från Gustav Vasa, 1545, för att motivera en extra skatt menad att skänkas till påvestolens korståg. Återgivet av Robert Murray, (1984:94f.) *Till Jorsala: svenska pilgrimsresor och andra färder till det Heliga landet under tusen år*. Utgiven av Proprius, Stockholm.

1911

Islam är visserligen en religion, som är dömd till undergång genom mänsklighetens, upplysningens och kulturens framsteg: men om dess plats skall intagas af ateismen, någon ny falsk religion eller af Kristi tro – det är en fråga, som, mänskligt taladt, beror på måttet af vår uppfattning af muhammedanernas behof af honom.

Samuel M. Zwemer, *Islam – Ett troskraf för vår tid* (1911:122). Skrift av Kristliga Studentvärldsförbundets sekreterare och missionär i Arabien. Utgiven av Kvinnliga Missions Arbetare, Stockholm.

1993

Snart måste alla svenska skolbarn vända sig mot Mecka.

Sagt av Vivianne Franzén, Ny demokrati, som talade om islamiska ritualmord och ett islamiskt övertagande av Sverige.

1994

Eftersom dess [islams] ritualer, trossatser och även själva Koranen till fullo kan förklaras utifrån förislamiska källor i den arabiska kulturen, innebär detta att den islamiska religionen är falsk. Det är därför inte förvånande att experter i Väst har dragit slutsatsen att Allah inte är Gud, att Muhammed inte var hans profet och att Koranen inte är Guds ord.

Robert Morey (1994) i boken *Islams invasion – Avslöjande om det växande hotet från islam*. Utgiven av Mediagruppen, Uppsala.

2006

Islam är en hemsk vidskepelse, oförenlig med demokrati, jämställdhet, och humanitet och som motverkar vetenskaplig och ekonomisk utveckling. Samtliga riksdagspartier främjar islam, som inom ett par decennier kommer att bli väljar-majoritetens ståndpunkt om ingenting görs.

Skånes självständighetspartis politiska program, 2006.

Studien är gjord på uppdrag av Forum för levande historia.
Den kan laddas ned eller beställas på www.levandehistoria.se

Författare: Jonas Otterbeck och Pieter Bevelander

Vetenskaplig granskare: Anders Lange

Grafisk design: Direktör Wigg Reklambyrå
Tryck: Elanders Gotab 2006

Forum för levande historia
Stora Nygatan 10–12
Box 2123, 103 13 Stockholm

Tel: 08-723 87 50
Fax: 08-723 87 59

info@levandehistoria.se
www.levandehistoria.se

ISBN: 91-976073-6-3

© Forum för levande historia 2006

Forum för levande historia

Med historien som utgångspunkt undersöker vi processer i vår samtid som kan leda till intolerans och övergrepp. Vi utgår från fakta om Förintelsen och andra folkmord, men också från händelser i Sverige. Genom utbildning, kultur och diskussioner arbetar Forum för levande historia för att stärka demokratin och öka insikten om alla människors lika värde.

Innehåll

Förord	7
Sammanfattning	8
Inledning	8
Sveriges muslimska befolkning	8
Islamofobi – ett omdiskuterat ord	9
Islamofobibegreppets föregångare	9
Summering	10
Juridiska och moraliska dimensioner	11
Fyller ett behov	11
Ungdomars inställning till muslimer samt muslimers utsatthet för kränkande beteende	12
Inställning till muslimer – olika bakgrundsfaktorer	12
Utsatthet på grund av religion	13
Reflektioner kring resultaten	13
Avslutning	13
I. Inledning	14
Upplägg	14
Sveriges muslimska befolkning	15
En muslimsk befolkning uppstår	15
Anpassning efter nya förhållanden	16
Bilden av islam och muslimer i Sverige	17
Debatten om islamofobi	19

II. Islamofobi – ett omdiskuterat ord 20

En terms födelse	20
Att definiera termen islamofobi	21
The Runnymede Trusts definition	21
Åke Sanders definition	23
Pernilla Ouis och Anne Sofie Roalds definition	23
Heitmeyers definition av islamofobi	24
Många islamofobier	24
Islamofobibegreppets släktingar	25
Rasism och xenofobi	25
Folkdjävlar	26
Ras eller religion?	27
Rasism och maktrelationer	27
Orientalism: Synen på islam, muslimer och de muslimska världarna	28
Antisemitism	29
Rasism, xenofobi, orientalism och antisemitism	30
Slagträ och praktiskt begrepp	30
1. De som anammar	30
2. De som diskuterar skeptiskt och pragmatiskt	31
3. De som avfärdar	31
Att använda termen islamofobi	33
Juridiska och moraliska dimensioner	33
"Etnifieringen" av muslimer och islams essentialisering	34
En berättigad islamofobi?	35
Islamofobibegreppet i nytt ljus	35

III. Ungdomars inställning till muslimer samt muslimers utsatthet för antisocialt beteende 38

De unga och bilden av islam och muslimer	38
Intoleransrapporten	40
De ställda frågorna	41
Attityder till muslimer	41
Utsatthet	42
Delaktighet	42
Övriga resultat	42
Annan svensk forskning på området	42
Den internationella islamofobiforskningen	44
Metod och data	44
Den beroende variabeln	44
Bakgrundsfaktorer	45
Utsatthet och delaktighet	45
Om den statistiska metoden	45
Det empiriska materialet	46
Resultat	46
Inställning till muslimer	46
Olika faktorerers betydelse	48
Utsatthet på grund av religion (muslimer)	51
Utsattheten och bakgrundsfaktorerna	52
Muslimska och kristna ungdomar	52
Sammanfattning	53
Inställning till muslimer – medelvärden	53
Inställning till muslimer – olika bakgrundsfaktorer	53
Utsatthet på grund av religion	54
Avslutande diskussion	54
Strukturella ansatser	55
Deduktiva ansatser	56

IV. Vad kan göras mot islamofobi? 57

Att läsa om islamofobi	58
Sverige	58
EU	58

Litteratur 59

Internetkällor	63
-----------------------	-----------

Bilagor 64

Förord

Forum för levande historias uppdrag är att med hjälp av historien och med utgångspunkt i Förintelsen, stärka demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter idag. Men för att bekämpa intolerans behöver vi ha kunskap om hur den ser ut och var den finns.

I ett antal undersökningar har vi tittat närmare på intoleransens olika ansikten och konsekvenser i vårt samtida Sverige. Den första, Intolerans, kom ut 2004 i samarbete mellan Forum för levande historia och Brottsförebyggande rådet och redovisade ungdomars invandrarfientliga tendenser samt attityder gentemot muslimer, homosexuella och judar. Dessutom undersöktes i vilken utsträckning ungdomarna upplevde sig vara utsatta för, eller delaktiga i, kränkningar. Tidigare i år har vi publicerat en rapport om antisemitiska attityder hos vuxna och en undersökning av homofobiska hatbrottsanmälningar.

Islamofobi är ett nytt ord som snabbt vunnit mark i såväl den dagliga debatten som inom forskningen. Men begreppet är både svårdefinierat och kritiserat. Vad menar vi med islamofobi? Är det ett användbart verktyg? Denna studie innehåller olika delar som tillsammans ger en bild av komplexiteten hos begreppet islamofobi. Efter att ha placerats in i ett historiskt sammanhang, diskuteras begreppet utifrån sina rötter, olika definitioner och användningar. Studien innehåller även en analys av ungdomars attityder gentemot muslimer och muslimska ungdomars utsatthet för kränkningar, baserad på intoleransrapportens enkätresultat. Avslutningsvis diskuteras hur islamofobi skulle kunna undersökas i framtiden.

Studien påbörjades hösten 2005 och slutfördes 2006. Den är utförd och författad av fil. dr. Jonas Otterbeck och fil. dr. Pieter Bevelander på uppdrag av Forum för levande historia. Otterbeck och Bevelander är verksamma som lektorer och forskare vid IMER (Internationell Migration och Etniska Relationer), Malmö högskola. Författarna vill uttrycka sin uppskattning av fil. dr. Jonas Rings utmärkta arbete med utformandet av den enkät som intoleransrapporten, och även den andra delstudien i denna rapport, baseras på.

Tack till docent Anders Wigerfelt och fil. dr. Christina Johansson vid IMER, islamologiseminarier vid Lunds universitet och professor Christer Lundh vid Göteborgs universitet som läst och kommenterat delar av studien. Slutligen ett stort tack till professor Anders Lange, Stockholms universitet, som har granskat studien vetenskapligt.

Vår förhoppning är att denna studie ska kunna bidra till en nyanserad diskussion om ett angeläget problem.

Stockholm i november 2006

Anna-Karin Johansson

Tillförordnad överintendent
Forum för levande historia

Sammanfattning

Inledning

Föreliggande studie, som utförts på uppdrag av Forum för levande historia, har de övergripande syftena att diskutera ordet islamofobi samt islamofobiska inställningar hos unga. Detta görs i två delstudier.

Den första delstudien (kapitel 2) är en reflektion över diskussionen om ordet islamofobi, ordets framväxt och dess betydelse. Syftet är att tydliggöra vad ordet islamofobi avser och förklara vad som ligger bakom att ordet används och förstås på olika sätt.

Den andra delstudien ”Ungdomars inställning till muslimer samt muslimers utsatthet för antisocialt beteende” (kapitel 3) presenterar och fördjupar resultaten från Forum för levande historia och Brottsförebyggande rådets rapport *Intolerans* (2004).

Intoleransrapporten baserades på den mest omfattande enkätstudien som har gjorts i Sverige om inställningar till muslimer – denna delstudie utgår från samma material men analyserar det med en annan metod.

Utöver detta innehåller studien en introducerande del om Sveriges muslimska befolkning samt en avslutande del om vad som görs inom EU i arbetet mot islamofobi med tips om vad som finns att läsa om forskningen kring islamofobi.

Sveriges muslimska befolkning

Sveriges muslimska befolkning har ökat påtagligt under de senaste 60 åren. Antalet individer med muslimsk bakgrund har stigit från några få individer och familjer före 1950, via ca 100 000 vid 1980-talets slut, 200 000 kring 1996 till uppskattningsvis ca 350 000 år 2000. Sex sjundedelar av den muslimska befolkningen i Sverige, eller 300 000 av 350 000, har kommit till landet eller fötts här efter 1985. Uppemot en tredjedel av den muslimska befolkningen är i skolåldern eller yngre.

I Sverige finns muslimer med rötter i hela världen inte minst i Turkiet, Balkan, Östra medelhavsvärlden, Irak och Iran. Islam har förvandlats från att vara ett exotiskt syskon till kristendom och judendom som praktiserades ”där borta” till att bli en religion praktiserad ”här hemma” i Sverige.

I takt med att den svenska staten i minskande grad har legitimerat sin makt och sina beslut med referenser till religionen har toleransen gentemot religiösa minoriteter ökat. Samtidigt har utvecklingen inneburit att hård kritik mot religiösa föreställningar och religiös praktik fått större utrymme. Det svenska samhällets påtagligt fria diskussion om religion och dess stora möjlighet att använda religiösa symboler i komik, satir, konst och litteratur får ses som ett karaktäristiskt drag för Sverige som inte delas av särskilt många samhällen, globalt sett. Det är talande att Sverige inte har en hädelseparagraf i sin lag.

Idag är islam och muslimer ständigt uppmärksammad i Sverige. Diskussioner har förts om manlig omskärelse, kvinnlig könsstympning, religiös slakt, religiösa friskolor, religiös dräkt i det offentliga, hedersvåld, sharialagar, bygglov till moskéer osv. En del av debatten har varit balanserad och reflekterande, annan slarvig och sensationslysten. På höger-radikala hemsidor framträder bilden av ett av muslimer ockuperat Sverige. Men diskussionen om islam och muslimer har gamla rötter. Islam har under lång tid varit föremål för kritik och nedsättande kommentarer och har uppfattats som radikalt annorlunda. Från sent 600-tal fram till 1800-talet uppfattades muslimska dynastier som militära hot mot Syd- och Östeuropa – vilket de också var i viss mån. Detta märks i religiösa skrifter och ibland i statspolitiken i Sverige från 1500-talet och framåt. Men det fanns också, framför allt under 1700-talet, en beundran inom den svenska politiska eliten

för det osmanska väldets kultur och politiska kraft. Under kolonialperioden kom islam och muslimer att uppfattas som ”den underlägsne andre”. I 1900-talets populärkultur har islam, muslimska miljöer och muslimer setts som charmerande exotiska, erotiska, hotfulla och radikalt annorlunda. Islam och muslimer har även beskrivits som aggressivt missionerande, krigiska, kvinnoförtryckande och odemokratiska osv. Av ytterligare andra har islam upplevts som en österländsk visdomslära och en utgångspunkt för kritik av ”västvärlden”.

Islamofobi – ett omdiskuterat ord

Islamofobi som ord har dykt upp då och då under 1900-talet. Fram till 1997 används det i ett slags *common sense*-betydelse utan utförliga förklaringar. Det äldsta belägg som den här studien har fått fram är på franska från 1918. Men 1997 händer något. Den brittiska tanke- smedjan the Runnymede Trust publicerar en rapport, *Islamophobia – a challenge to us all*, som får stort inflytande på diskussionen om islamofobi. Rapporten försöker ta ett helhetsgrepp om islamofobi och framställer islamofobi som ett omfattande problem i det brittiska samhället. Deras definition av islamofobi lyder:

Termen islamofobi avser ogrundad fientlighet gentemot islam. Den inkluderar även de praktiska konsekvenserna av sådan fientlighet vad gäller orättvis diskriminering av muslimska individer och gemenskaper, samt utestängandet av muslimer från den allmänna politiska och sociala samvaron. (The Runnymede Trust s. 4)

Tankesmedjans avsikt var att skapa ett begrepp som kunde fånga in en mångfald av islamofobiska fenomen t.ex. verbala och fysiska kränkningar, attacker mot moskéer och begravningsplatser, diskriminering vid anställningar eller av anställda, en lag eller en policy som inte tar muslimers problem på allvar eller som inte skapar skydd mot diskriminering osv. Avsikten var också att kritisera stereotypa, onyanserade föreställningar om islam och muslimer. The Runnymede Trusts sätt att diskutera islamofobi har anammats av många, men också utsatts för kritik. Bland annat menar vissa att frasen ”ogrundad fientlighet” är svår att förstå. Finns det till exempel utrymme för en ”välgrundad fientlighet” i resonemanget? Tankesmedjan har även fått kritik för att de lutar sig för mycket mot den brittiska debatten om mångkultur som ofta ser etniska, kulturella eller religiösa grupper som aktörer, vilket motverkar en mer individualiserad syn.

I en skrift för EUMC (European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia) föreslår religionsvetaren Åke Sander en definition av islamofobi som är medvetet annorlunda än the Runnymede Trusts. Hans definition utgår från individens känsla av att ha blivit kränkt, i detta inspireras han av bl.a. lagstiftningen mot sexuella trakasserier. Målet är att skapa ett islamofobibegrepp som kan fungera som utgångspunkt för juridiskt, socialt och politiskt arbete. Det finns givetvis andra definitioner och användningar av ordet islamofobi.

I diskussionen om användbarheten av termen islamofobi har tre positioner utkristalliserat sig: de som bejakar användandet av termen islamofobi, de som är skeptiska mot termen och de som tar avstånd från den. Huvudargumentet för de bejakande är att det behövs ett ord för att vi ska kunna tala om de kränkningar och den diskriminering som muslimer utsätts för. Ofta antar de att islamofobin är omfattande och finns i många olika former. De som tar avstånd menar däremot att de som bejakar ordet överdriver hur utsatta muslimer är, och att islamofobi snarast används som argument för att skydda islam från kritik. De framhäver ofta att islamismen – radikal, politisk islam – är något som både bör kritiseras och fruktas. De skeptiska brukar påpeka att termen islamofobi är illa konstruerad då den för tankarna till att islamofobi mest handlar om en rädsla för religionen islam, något man menar är förhållandevis marginellt. Däremot anser man att det finns ett behov av att skydda muslimer mot diskriminering och kränkningar.

Vilken position som dominerar skiljer sig åt i olika länder. I Storbritannien och Sverige har kampen mot islamofobi fått stort genomslag som något positivt och moraliskt riktigt. I Frankrike dominerar däremot en skeptisk attityd som snarare kopplar termen islamofobi till vissa muslimers försök att skydda islam från kritik.

Islamofobibegreppets föregångare

De olika definitionerna och diskussionerna om det lämpliga i att använda ordet islamofobi är lättare att förstå om vi ser på några begrepp som liknar ”islamofobi”: orientalism, antisemitism, rasism och xenofobi. Var och en av dessa kan som begrepp öka vår förståelse för hur olika personer tänker sig vad islamofobi innebär. Det är nämligen så att även om den utbredda användningen av ordet islamofobi är relativt ny, hämtar de som använder ordet inspiration från andra äldre diskussioner om diskriminering och stereotyper. Nedan går vi igenom några av de huvudsakliga idéerna.

Kulturrasism

Inom rasism- och xenofobiforskningen talar många numera om kulturrasism som den dominerande formen av rasism. Kulturrasister uppfattar kulturer som separata, fasta enheter som har olika värde. Så kallad "västerländsk kultur" står högst på skalan och islam långt ned. Det annorlunda och det underlägsna associeras ofta till determinerande egenskaper som den enskilde besitter på grund av en s.k. folkmentalitet, kultur eller religion. Kulturrasismen gör kultur – eller en religion – till den funktionella motsvarigheten till ras. En del forskare menar att "religion" snarare än "kultur" eller "ras" kommer att vara den viktigaste kategorin under en tid framöver, när rasistiska åsikter formuleras.

Xenofobi

Xenofobi ses som allmänmänskligt och anses finnas i själva strukturerna för mänskligt tänkande. Det är vanligt att en grupp i maktposition, etablerad på en viss plats, har en idealbild av sig själv. Man tenderar dessutom att anse att den egna gruppens värden är självklara och omöjliga att ifrågasätta. Samtidigt konstruerar man en ofördelaktig bild av nykomlingar, ekonomiskt underlägsna eller någon annan grupp som kan utmålas som "de andra". Bilderna kan vara grundade i verkligheten, men urvalsprincipen är alltid att exempel som stärker bilderna väger tyngre än de som inte bekräftar. En mer avancerad maktanalys framhäver att även de som blir dominerade konstruerar stereotypa föreställningar om "de andra", både om dem som dominerar och om andra svaga grupper.

Kritiken av det koloniala tänkandet

En del av diskussionen om islamofobibegreppet är inspirerad av det maktkritiska perspektiv som finns inom viss rasism-, orientalism- och antisemitism-diskussion. De europeiska nationalstaterna och den europeiska kolonialismen ses som grunderna för ett rasistiskt och eurocentriskt tänkande som bl.a. har fått konsekvensen att den religiöst, etniskt eller utseendemässigt avvikande uppfattats som underlägsen. Eliten tillskrivs ansvaret för att rasism finns.

Orientalismen och Islam

Islamofobibegreppet är vidare sammankopplat med kritiken av orientalism, dvs. kritiken av hur västvärlden har upprättat ett fiktivt geografiskt område – Orienten – som man sedan har skapat kunskap om. Centralt för kritiken av orientalism är diskussionen om hur islam har skildrats på ett stereotypt, negativt vis i "Väst".

Kritiken grundar sig på ett teoretiskt avancerat misstänkliggörande av hela upplysningstänkandets objektivitet. I just detta sammanhang menar man att kunskapen om islam snarare relaterar till politiska, sociala och ekonomiska intressen i "Väst" än till kontinuerliga impulser från levd eller teologisk islam. Den utifrån "Väst" formulerade kunskapen skapas alltså framför allt i relation till sig själv och det är den som experter och journalister främst går i dialog med när de uttrycker sig om islam.

Antisemitism och islamofobi

Medan "ras" och "det främmande" inte innehåller ett självdefinierat innehåll är både judendom och islam reella och innehållsrika företeelser. Precis som när det gäller judendom och judar kan det vara svårt att skilja mellan kritik av muslimer som befolkning, muslimer som teologisk beteckning för islams anhängare och islam som religiöst system. Att det dessutom är vanligt att islam förtingligas, muslimer uppfattas som ett slags etnisk grupp, och kulturer uppfattas som skarpt avgränsade och internt homogena gör det inte lättare att skilja det välmående, det okunniga och det klumpiga från det illvilliga och islamofobiska. Antisemitism och islamofobi har skilda historier (även om de ibland är sammanflätade) men kan sägas bygga på samma typ av tänkande. Användningen av termen islamofobi liknar även, och inspireras nog av, användning av termen antisemitism.

Nya diskussioner om diskriminering inom EU

Rasism- och xenofobidiskussionen framhåller individens rätt att slippa värderande kategorier som används på ett diskriminerande sätt. Om en person söker ett arbete ska kön, etnicitet och religionstillhörighet vara irrelevant. Denna tanke har införlivats i förståelsen av islamofobi. "Muslim" ska inte vara en betydelsebärande kategori för den arbets- eller bostadssökande, den studerande eller arbetande osv. Samtidigt kompliceras detta av bl.a. orientalismdiskussionen och mångfaldsideal som ofta talar om att tillerkänna grupper rätt till sin identitet eller kultur. Att se, respektera och uppskatta någon för hans eller hennes religiösa tillhörighet samtidigt som den inte ska spela någon roll kan vara en svår balansgång.

Summering

Kombinationen av rasism-, orientalism- och antisemitismforskningens tankar om den eurocentriska (kultur)rasismen, diskrimineringslagstiftningens individcentrering, gruppcentreringen i mångkultur-

alismen, orientalismdiskussionens påvisande av stereotypa skildringar av islam och muslimer och xenofobidiskussionernas framhållande av en allmän tendens att sky det främmande, leder till något unikt. Nu används inte alla möjliga aspekter av "islamofobi" i de olika användningarna av ordet. Men det går ofta att se flera element av det som nämnts ovan i de flesta definitioner eller bruk av islamofobi. De islamofobiska uttrycken har en egen lång historia skild från, men i viss mån sammanflätad med rasism, antisemitism och xenofobi. Diskussionen kring islamofobi skiljer sig även i viss mån från den kring orientalismen. Medan den förstnämnda oftast syftar på diskriminering av muslimer, inriktar sig den sistnämnda snarare på kritik av hur kunskap om muslimer och islam konstruerats.

Juridiska och moraliska dimensioner

Ett problem i diskussionen om islamofobi är att distinktionen mellan juridiska och moraliska dimensioner tenderar att försvinna. Viss islamofobi faller in under diskrimineringslagstiftningar eller lagar om hets mot folkgrupp, medan annan kan ses som moraliskt klandervärd (från vissa positioner, t.ex. en humanistisk och antirasistisk) eller som bottnande i okunnighet. I detta sammanhang är det viktigt att synliggöra vad som är och vad som inte är skyddat i lag, dvs. både vilka former av uttryck som är skyddade och vilka man är skyddad ifrån. Det är även av vikt att t.ex. hatbrott med islamofobiska motiv redovisas i separat statistik så att omfattningen tydliggörs, vilket Brottsförebyggande rådet fått i uppgift från 2006 och framåt. Det inträffar kontinuerligt händelser som gör att våra samhällens lagar och normer sätts på prov och vi bör ställa oss frågan var vi vill att lagens gränser ska gå i framtiden?

En central fråga i sammanhanget är relationen mellan kritik mot islam och muslimer och lagstiftningen om hets mot folkgrupp. Samhället bör slå vakt om det nödvändiga i att få diskutera och kritisera politiska och religiösa idéer och uttryck eller troendes handlingar och värderingar, när vi juridiskt söker definiera ett skydd för muslimer mot att bli kränkta. Samtidigt blir hård kritik av en religion ofta uppfattad som kränkande av dem som tillhör den religiösa traditionen och en del reagerar protektionistiskt. Det som är en juridiskt logisk uppdelning mellan kritik av idéer och kränkningar av grupper är inte nödvändigtvis lätt applicerbar när man väger in hur enskilda reagerar och argumenterar. Om vi – i likhet med Sander – menar att utgångspunkten för en diskussion om islamofobi

måste vara den enskildes upplevelse av att vara kränkt, hur ska vi då göra med skillnader i t.ex. föreställningar om hur man får representera religiösa symboler, personer och dogmer? I en globaliserad värld präglad av migration blandas olika synsätt och situationer blir lätt infekterade. Samtidigt är det viktigt att påpeka att konflikter även kan leda till ökad förståelse för och insikt i andras synsätt.

I dag finns det en tendens att se muslimer som en homogen grupp. Det talas om en muslimsk kultur som antas delas av alla muslimer och påverka dem oavsett ursprung och oavsett individuella sätt att se på religionen. "Muslim" blir genom detta en betydelsebärande kategori som t.ex. politiker, forskare och media, men också muslimska företrädare, kan använda sig av. Men det finns ingen enhetlig muslimsk grupp i Sverige, det finns bara en muslimsk befolkning. Att se muslimer som en enhetlig grupp kan bidra till att dölja enskilda muslimers andra grupptillhörigheter som nationalitet, etnicitet, klass och kön samt deras individuella livsprojekt. Det är viktigt att se att detta är en aspekt av islamofobi. Begreppet "muslim", uppfattat som en homogen kulturskapande identitet, blir den funktionella motsvarigheten till ras. I detta sammanhang är det intressant att fundera över vad vissas kritik mot islam egentligen har för syfte. Att kritisera islam kan vara ett sätt att legitimt bedriva hets mot folkgrupp.

Fyller ett behov

Termen islamofobi har en funktion att fylla och den har redan haft stor effekt. Den har lett till debatt och uppmärksamhet kring frågor om diskriminerande attityder och handlingar mot muslimer och har lyckats föra upp frågan om rimligheten i skildringar av islam på dagordningen. Islamofobi är som många påpekat inte en idealisk term men den "ligger bra i munnen" och refererar till något reellt som vi behöver samtala om.

Ungdomars inställning till muslimer samt muslimers utsatthet för kränkande beteende

Huvudsyftet med den statistiska studien är att tydliggöra och fördjupa intoleransrapportens resultat angående ungdomars inställningar till muslimer och hur dessa sammanhänger med en mängd bakgrundsfaktorer. Dessutom analyserar vi i vilken grad muslimer är utsatta för kränkande beteenden på grund av sin religion.

Grundmaterialet som har använts i huvudanalysen utgörs av de 9 498 icke-muslimska ungdomar (4 680 flickor och 4 818 pojkar) som besvarat enkäten i sin helhet. I analysen om utsatthet på grund av religion baseras analysen på dem som har angett att de är muslimer – 565 individer varav 56,1 procent är flickor och 43,9 är pojkar.

Analysen av icke-muslimska ungdomars inställning till muslimer baseras på den del av enkäten som innehåller ett flertal frågor som rör ungdomars förhållningssätt till muslimer i Sverige. Dessa frågor är ofta ställda i form av påståenden och respondenten kan markera i vilken grad han eller hon håller med respektive inte håller med om dessa.

Den statistiska metoden (multipel regression) som används i denna studie gör att vi kan kontrollera för flera olika bakgrundsfaktorer samtidigt. Därigenom visar vi vilka bakgrundsfaktorer som är relaterade till ungdomars inställning till muslimer och vi kan kontrollera för effekterna av alla övriga variabler i modellen.

Den andra analysen, som behandlar muslimers utsatthet på grund av religion, baseras på enkätfrågor som behandlar i vilken grad respondenterna känner sig utsatta på grund av sin religion genom att ha blivit retade, hotade, utfrysade, eller på grund av att de har blivit utsatta för slag eller hotfulla e-post-, sms- eller chattmeddelanden. Skillnader i grad av utsatthet analyseras med hjälp av kön, typ av skola, region och födelseområde. Vi jämför även med kristna ungdomars utsatthet.

Inställning till muslimer – olika bakgrundsfaktorer

I vår analys framgår att många variabler har en signifikant, positiv eller negativ, effekt på ungdomars inställning till muslimer när inverkan från andra faktorer samtidigt hålls under kontroll.

Vi kan se att:

- Ungdomar som går tredje året på gymnasiet har en mer positiv inställning jämfört med dem som går i andra årskurser.
- Att känna någon som är muslim medför en mer positiv inställning jämfört med om man inte känner någon.
- Svenskfödda ungdomar är mer negativt inställda än ungdomar födda utanför Sverige.
- Ungdomarnas socioekonomiska bakgrund (med föräldrarnas yrke som indikator) påverkar deras förhållningssätt till muslimer. Barn till föräldrar med akademiska yrken eller tjänstemannayrken på minst mellannivå är mer positiva än de vilkas föräldrar har andra yrken.
- Psykologiska och socialpsykologiska faktorer, i detta fall ökad rastlöshet och aggressivitet, har en negativ inverkan på attityderna.

Vi har även kunnat visa att faktorer som sammanhänger med skolmiljö och utbildningsprogram påverkar ungdomarnas inställning till muslimer. Här måste man påpeka att val av utbildningsprogram till väsentlig del styrs av föräldrarnas socioekonomiska bakgrund, som således är den egentliga ”förklarande” faktorn. Vi ser följaktligen att:

- Ju högre betyg ungdomarna har och ju bättre de trivs i skolan, desto mer positiva är deras attityder till muslimer.
- Eleverna som går på det individuella programmet uppvisar en stark negativ inställning till muslimer i förhållande till de andra gymnasieprogrammen.

Vidare finner vi att:

- Både flickor och pojkar med stereotypa, inflexibla könsrollsuppfattningar är mer negativt inställda till muslimer jämfört med dem som har andra åsikter om könsroller. Intressant nog visar det sig att skillnaderna i attityder mellan pojkar och flickor, som har konstaterats i tidigare studier, i grund och botten sammanhänger med olikheter i uppfattningar om könsroller. När inverkan från dessa uppfattningar kontrolleras statistiskt, försvinner skillnaderna mellan könen.

Analysen visar dessutom att *lokala/regionala* faktorer kategoriserade efter olika ekonomiska, politiska och befolkningsmässiga kriterier har en viss betydelse för ungas inställning till muslimer. Detta innebär bl.a. att:

- Pojkar som bor i kommuner med relativt hög arbetslöshet, höga andelar invandrare och större relativ industrisektor är mer negativa än pojkar som bor i andra kommuner. För flickor finner vi inget sådant samband.
- Även andra lokala samhälleliga faktorer, som förekomsten av högerpopulistiska partier med mandat i kommunfullmäktige, visar sig påverka ungdomars attityder till muslimer. I de kommuner där sverigedemokraterna har mandat finns en starkare generell intolerans än i de kommuner där de inte har mandat.
- Slutligen är ungdomar som känner ett *samhälleligt utanförskap* mer negativa i sin inställning till muslimer jämfört med dem som inte har sådana känslor.

Utsatthet på grund av religion

Enkäten omfattade även frågor om egen utsatthet för olika slags trakasserier och våld på grund av religion och vissa intressanta resultat framkom i analysen. Så gott som var fjärde muslimsk flicka och pojke har blivit utsatt för någon kränkande behandling någon gång under det senaste året. Med undantag av fysiskt våld rapporterar flickor större utsatthet än pojkar. Minst utsatta är de som bor i storstäder. Utsattheten är större i grundskolan än på gymnasiet, vilket ligger i linje med vår analys där framför allt ungdomar i tredje året på gymnasiet har en mer positiv inställning till muslimer.

De muslimer som uppfattar sig själva som religiösa är i högre grad utsatta för kränkningar än de som uppfattar sig som icke-religiösa. Muslimska ungdomar generellt är dessutom klart mer utsatta än andra ungdomar, även mer än troende kristna ungdomar som i sin tur är utsatta i högre grad än de kristna, som inte ser sig som religiösa. Dessutom visade det sig att kristna födda i Sydeuropa och utanför Europa var utsatta i samma grad som kristna generellt. Detta skulle kunna tyda på en starkare intolerans gentemot muslimer just i egenskap av att vara muslimer. Detta eftersom muslimer födda i Sydeuropa var de mest utsatta bland muslimerna, medan kristna från samma del av Europa alltså inte var mer utsatta än andra. På samma sätt är muslimer födda utanför Europa mer utsatta än motsvarande kristna.

Reflektioner kring resultaten

Den generella toleransen är stor i enkätaterialet, högre än i motsvarande material från andra studier. Det bör noteras att enkäten som vi baserar vår studie på framför allt betonar inställningen till muslimer medan övriga svenska studier betonar inställningen till islam. Vi anar att de ungas generellt höga grad av tolerans sammanhänger med detta. Vi ser en tendens att när frågor kan förstås som syftande på muslimer som religiösa aktörer så hårdnar attityden i jämförelse med när muslimer troligtvis uppfattas som en ”etnisk” kategori, dvs. ett slags allmän beteckning på personer med muslimsk bakgrund.

Denna enkät ger liknande resultat som många andra undersökningar: om du är kvinna, högutbildad och ekonomiskt välmående är du mer tolerant än om du är man, lågutbildad och inte ekonomiskt välmående. (I just vår undersökning spelar könstillhörighet en underordnad roll.) Den kritiska frågan som måste ställas är: Handlar detta om en förmåga och en vilja att fylla i en enkät så att man framstår som tolerant eller avspeglar svaren faktiska åsikter och handlingar? Om den forskning om rasism som vill knyta rasism till de ekonomiska och politiska maktstrukturerna i ett samhälle ska tas på allvar behövs en annan typ av frågor för att blottlägga islamofobiska föreställningar, då de som upprätthåller systemet (och deras barn) generellt framstår som mycket toleranta. Annan teori ser dock rasism, xenofobi och islamofobi som ett slags svaghetstecken – den socialt och ekonomiskt pressade individens reaktion på sin situation. De teorierna rimmar väl med våra resultat. Det behövs mer forskning som korsbefruktar dessa skilda teorier för att klargöra hur de förhåller sig till varandra.

Avslutning

Vår studie har visat hur islamofobi snabbt har blivit ett omdiskuterat ord på mångas läppar. Det finns en vilja i Sverige att arbeta mot islamofobi – det arbetet bör vila på en reflekterande grund vilket vi hoppas föreliggande studie kan bidra till. Genom att diskutera islamofobibegreppet och presentera en analys av hur vardagsföreställningar bland unga kan se ut, vill vi visa på komplexiteten bakom begreppet islamofobi.

I. Inledning

Det är höjt över allt tvivel att en del personer diskrimineras¹ i olika länder inom EU för att de har muslimska namn eller ett utseende som kan associeras till muslimer, eller för att de uttalat är muslimer.² Däremot är omfattningen av denna diskriminering inte särskilt välundersökt. Vi vet en del om vem som är offer och förövare i förhållande till kön, socialgrupp, politiska åsikter och psykosociala villkor. Men vi vet inte huruvida islamofobin ökar eller minskar över tid, förutom att det har skett temporära ökningar av kränkande tillmälen och fysiska attacker i de omedelbara perioderna efter terrordåden den 11 september 2001 (USA) och den 7 juli 2005 (Storbritannien).³ En rapport om 7 juli pekar på vad som uppfattas som en positiv trend: att media och politiker snarare har blivit mer medvetna och mer balanserade efter den initiala krisen jämfört med tidigare.⁴ Det står i kontrast till den oftare framförda åsikten att fientligheten och misstänksamheten mot muslimer och islam bara blir värre och värre.⁵

Men vad är det vi talar om när vi använder ordet islamofobi och går det att mäta den? Islamofobi används generellt för att beteckna en mängd olika attityder och handlingar. Detta ska diskuteras noggrannare nedan. Här kan det räcka med att påpeka att det kan röra

sig om verbala och fysiska kränkningar, attacker mot moskéer och begravningsplatser, negativa stereotyper i olika typer av media, nedsättande kommentarer från politiker om muslimer, diskriminering vid anställningar eller av anställda, en lagstiftning eller policy-making som inte tar muslimers problem på allvar eller som inte skapar skydd mot diskriminering osv.⁶

När vi i vardagen diskuterar fenomen som skulle kunna kallas islamofobiska kan vi hålla oss med en pragmatisk användning av termen islamofobi och göra oss förstådda. Men, för att kunna mäta, eller på andra vis utreda, islamofobi måste vi inskräpa betydelsen och definiera ordet. Likaså om vi vill att ordet ska användas i lagtexter eller policy-dokument.

Upplägg

Den här studien syftar till att diskutera islamofobi på två skilda sätt, dels genom en genomgång av hur ordet har fått sina olika betydelser, dels genom en undersökning av inställningen till muslimer bland unga i Sverige. Målet är att läsaren ska få kunskap om de många betydelser som ordet kan ha, dess styrka, men också dess svagheter.

Efter en introduktion om Sveriges muslimska befolkning följer den första delstudien, kapitel två – ”Islamofobi – ett omdiskuterat ord” – som syftar till att presentera diskussionen om ordet islamofobi, dess framväxt och betydelse.

Den andra delstudien, kapitel tre – ”Ungdomars inställning till muslimer samt muslimers utsatthet för antisocialt beteende” – syftar till att presentera

1. Med diskriminering avser vi genomgående i rapporten negativ särbehandling och kränkningar av skilda slag
2. Se t.ex. Allen & Nielsen 2002; Blaschke (ed.) 2000; *The Fight against Anti-Semitism and Islamophobia*, 2003; al-Hassani 2005; *Intolerance and Discrimination against Muslims in the EU*, 2005. *Islamophobia: Issues, Challenges and Action*, 2004.
3. *Anti-Islamic Reaction in the EU after the Terrorist Acts against the USA: Sweden*, 2002; Gardell 2005:207f.; *The Impact of 7 July 2005 London Bomb Attacks on Muslims Communities in the EU*, 2005. *Samtal med svenska muslimer*, 2003.
4. *The Impact of 7 July 2005 London Bomb Attacks on Muslims Communities in the EU*, 2005.
5. Se t.ex. *Intolerance and Discrimination against Muslims in the EU*, 2005.

6. Exempelen är en anpassning av en uppräknig i *Islamophobia: Issues, Challenges and Action*, 2004.

och fördjupa resultaten av den mest omfattande enkätstudien som har gjorts i Sverige om inställningar till muslimer, *Intolerans – Antisemitiska, homofobiska, islamofobiska och invandrarfientliga tendenser bland unga*, från 2004 av Brottsförebyggande rådet (BRÅ) och Forum för levande historia. Avslutningsvis diskuterar vi vilka teoretier som kan förklara delstudiens resultat.

Sist i studien följer information om vad som görs i arbetet mot islamofobi inom EU samt tips om vad som finns att läsa om forskningen kring islamofobi.

Sveriges muslimska befolkning

Sveriges muslimska befolkning har ökat påtagligt under 1900-talet. Antalet individer med muslimsk bakgrund, dvs. som har en släkt som över generationer varit muslimer, har stigit från några få individer och familjer före 1950, via ca 100 000 vid 1980-talets slut, 200 000 kring 1996 till uppskattningsvis ca 350 000 år 2000.⁷ I Sverige finns muslimer med rötter i Turkiet, Balkan, Östra medelhavsvärlden, Nordafrika, Östafrika, Västafrika, Iran, Afghanistan, Pakistan, Sydostasien, Centralasien, Finland, Baltikum och en hel del andra platser. Det finns också en växande svenskfödd befolkning med muslimsk bakgrund då många som har immigrerat till Sverige är unga och bildar familj. Islam har förvandlats från att vara ett exotiskt syskon till kristendom och judendom som praktiserades ”där borta” – i ”Orienten”, i ”Främre Asien”, i ”Öst”, i ”Afrika” – till att bli en religion ”här hemma” i Sverige.

De muslimska samfundet i Sverige som får bidrag av Samarbetsnämnden för statsbidrag till trossamfund (SST) betjänar⁸ ca 100 000 av den totala muslimska befolkningen, dvs. 100 000 är antingen medlemmar av samfundet eller finns i deras register för att de har tagit del av aktiviteter i samfundet. Detta antal motsvarar antalet betjänade inom romersk-katolska kyrkan och är något mindre än siffran för Svenska Missionskyrkan (ca 129 000) och Pingströrelsen (ca 127 000). Det finns även sammanlagt ca 100 000 personer som betjänas av olika ortodoxa kyrkor som den serbiska, etiopiska, grekiska och den finska. I allt stödjer SST närmare 800 000

svenskars religionsutövning och muslimerna utgör ca en åttondel av dessa.⁹ Det finns dessutom muslimska samfund som inte mottar bidrag från SST.

Vi bör notera att traditionen att tillhöra en specifik ”församling” inte är stark inom islam. Faktum är att det till och med är svårt att hitta ett ord för församling – som ger rimligt samma associationer – inom islamisk terminologi.¹⁰ Många av de muslimer som har kommit som vuxna till Sverige är från områden där islam har varit majoritetsreligion och de har inte haft utarbetade strategier för att förmedla den religiösa identiteten i en minoritetssituation. De har heller inte haft med sig traditioner för att bilda just ”församlingar”.

Det är felaktigt att anta att eftersom 100 000 av 350 000 med muslimsk bakgrund är betjänade av islamiska församlingar så är ca en tredjedel av dem med muslimsk bakgrund religiösa. I den svenska undersökningen *Intolerans* anger 90 procent av de deltagande ungdomarna med muslimsk bakgrund att de är, eller till del är, ”religiöst troende”.¹¹ I en mindre enkät i Danmark angav 93 procent av gymnasieeleverna med muslimsk bakgrund att de fått en religiös uppfostran, och alla angav att de trodde på Gud.¹² Det finns alltså skäl att tro att ganska många av de 350 000 faktiskt har åtminstone en grundläggande tro, om än inte en aktiv praktik.

En muslimsk befolkning uppstår

Personer med muslimsk bakgrund är ett förhållandevis nytt fenomen i Sverige. Enligt beräkningar och uppskattningar från religionsvetarna Åke Sander och Göran Larsson har sex sjundedelar av den muslimska befolkningen i Sverige, eller 300 000 av 350 000, kommit till landet eller fötts här efter 1985.¹³ Visst hade en del sydeuropeer som kom som arbetskraftsinvandrare under 1960-talet muslimsk bakgrund och visst fanns det en och annan muslim i Sverige tidigare under 1900-talet, bl.a. några som konverterat till islam, men det är under de senaste 20 åren som Sverige fått en större muslimsk befolkning.¹⁴

7. Alla siffror är uppskattningar baserade på Anwar, Blaschke, Sander 2004:224; Larsson 2006:8f.

8. Betjänade är ett begrepp inom SST för att beteckna personer som ”är medlem i församling inom samfundet och är upptagen i register vilket fortlöpande förs av samfundet/församlingen enligt SST:s anvisningar eller är registrerad deltagare i verksamhet som organiseras av samfundet/församlingen”. Citatet ur SST:s årsbok för 2005, s 28.

9. SST:s årsbok för 2005, s 28.

10. *Umma* är en möjlighet, men ordet associeras oftare med större gemenskaper än en församling.

11. Vår bearbetning av enkätmaterialiet som ligger till grund för *Intolerans* 2004.

12. Andersen, Fredriksen, Jensen, Olsen 2003:43ff.

13. Larsson 2006:9.

14. För en introduktion till islams historia i Sverige, se Svanberg & Westerlund (red.) 1999.

Många muslimer är immigranter som har kommit som flyktingar eller genom anhöriginvandring, en mindre del har kommit som arbetsimmigranter.¹⁵ En ökande andel är unga som antingen kom med sina föräldrar som små eller är födda i Sverige. Uppemot en tredjedel av den muslimska befolkningen är i skolåldern eller yngre.¹⁶ Att i ekonomiskt, socialt, politiskt och kulturellt hänseende komma in i ett annat samhälle tar alltid tid. Det kan även vara en lång process att omsätta tidigare utbildningar och erfarenheter på arbetsmarknaden. För vissa har detta gått bra. Bosnierna, som generellt har muslimsk bakgrund, är t.ex. en av de invandrargrupper som har högst sysselsättningsgrad av alla trots att många av dem har varit en relativt kort tid i Sverige. För andra har arbetsmarknadsintegrationen gått sämre.¹⁷

Den icke-muslimska majoriteten i Sverige påverkar givetvis muslimernas förutsättningar att bli en självklar del av samhället. Religiös tillhörighet är en av de centrala faktorerna för hur sociala gemenskaper formeras, detta även i Sverige – ett land som ofta inom religionssociologisk forskning har kallats för världens mest sekulära. Att vara religiöst annorlunda än majoriteten i ett land innebär oftast en del extra belastningar. Man riskerar dels att bli utsatt för diskriminering som försvårar vardagslivet och ens chanser på bostads- och arbetsmarknaden, dels att bli utsatt för stereotypa föreställningar som avindividualiserar den enskilde. Ibland finns även strukturer i lagar, utbildningssystem eller andra samhällssektorer som gör att religiösa minoriteter får en svårare situation än andra. T.ex. kan regler om slakt, religionsundervisning, uniformsregler osv. försätta religiösa minoriteter i svåra situationer. Samtidigt anpassar det svenska samhället sig efter demografiska förändringar i en pågående process.

Anpassning efter nya förhållanden

Den svenska religionsfrihetslagstiftningen som infördes 1952 är till del ett resultat av successiva anpassningar till nya förhållanden. Den var ett erkännande av icke-religiösas rättighet att inte vara organiserade religiöst, men också ett erkännande av andra religiösa gruppers (än Svenska kyrkans) rätt till fullvärdiga politiska rättigheter. Under 1800-talet fick judarna i Sverige successivt ökade rättigheter

att välja bostadsort fritt (1854), att äga egendom var de ville (1860), att inneha lokala politiska uppdrag (1862), att gifta sig utanför den judiska befolkningen (1863) och att sitta i riksdagen (1870).¹⁸ De ökade rättigheterna sammanfaller med samhällliga förändringar där stater mer och mer börjar tillämpa ett medborgarbegrepp som inkluderar att medborgaren, oavsett övrig gruppstillhörighet, bör ha vissa politiska rättigheter. Men det var också den judiska befolkningens erfarenheter av diskriminerande lagar och deras engagemang i dessa frågor som gjorde att lagarna kom att förändras.

Det finns inte utrymme här att visa på alla förändringar som har skett på grund av ändrade attityder till religiösa minoriteter. Det är emellertid viktigt att påpeka att toleransen gentemot religiösa minoriteter i Sverige har gått hand i hand med en sekularisering av staten. Samtidigt som staten i minskande grad har legitimerat sin makt och sina beslut med referenser till religion, har statens tolerans för de religiösa minoriteterna ökat.

Men sekulariseringen har även inneburit att hård kritik mot religiösa föreställningar och religiös praktik fått större utrymme. Den mest kända och nog mest symboliskt viktiga striden var den s.k. tro och vetande-striden som rasade från sent 1940-tal in på 1960-talet, som mest koncentrerad i filosofen Ingemar Hedenius skrifter som attackerade organiserad kristendom. Det svenska samhällets påtagligt fria diskussion om religion och dess stora möjlighet att använda religiösa symboler i komik, satir, konst och litteratur får ses som ett karaktäristiskt drag för Sverige som inte delas av särskilt många samhällen, globalt sett. Typiskt är att Sverige inte har en hädelseparagraf i sin lag, till skillnad från t.ex. Norge och Danmark.

En annan förändring är att skolan successivt under 1900-talet blir en konfessionsfri skola med en undervisning *om* religion, inte *i* religion, symboliskt uttryckt i namnändringen från kristendomskunskap till religionskunskap. Märkligt nog hör borttagandet av rätten att bli undantagen från religionsundervisningen¹⁹ samman med ett accepterande av religiösa minoriteter. Argumentet är att eftersom skolans undervisning är konfessionslös så diskrimineras ingen. Därför behöver ingen bli befriad.²⁰

15. Vilket är en generell trend för immigration till Sverige under perioden 1984–1993, se Lundh & Ohlsson 1994:58.

16. Anwar, Blaschke, Sander 2004:224. I texten används orden "Muslim children" som inte definieras mer exakt.

17. Bevelander & Lundh 2007.

18. Alwall 1998:154.

19. Beslutet om att ta bort denna rätt fattades av riksdagen hösten 1996.

20. För olika vinklingar på detta, se antologin Andersen, Dahlgren, Johannessen, Otterbeck (red.) 2006.

Skapandet av Samarbetsnämnden för statsbidrag till trossamfund (SST) är ett annat bra exempel på omvandlingar på grund av demografiska förändringar. Sveriges frikyrkoråds samarbetsnämnd (SFRS) skapades 1971 för att fördela statsstöd till de i landet etablerade protestantiska frikyrkorna. Ganska snart inkluderades katolska och judiska församlingar och några år senare även en sammanslutning av ortodoxa och s.k. österländska kyrkor (OÖKER²¹). Mot slutet av 1970-talet inkluderades även muslimska organisationer. 1980 bytte SFRS namn till SST.²²

Sverige – i likhet med många EU-länder – genomförde kring sekelskiftet 2000 en lagändring i arbetsrätten och i studenters rättigheter vid högskolor och universitet. Det blev då bl.a. olagligt att diskriminera någon på grund av religionstillhörighet. Det behövs dock prejudikat för att klargöra vad nyckelbegreppen direkt respektive indirekt diskriminering²³ innebär för religiösa minoriteter. Vilken rätt har t.ex. religiösa minoriteter att få ledighet vid tidsbundna högtider eller att kräva att arbetsmöten, tentamina etc. flyttas till för dem bättre tidpunkter? Som en konsekvens av den nya lagstiftningen har t.ex. Rikspolisstyrelsen under det senaste året kommit överens med Diskrimineringsombudsmannen om att religiösa minoriteter anställda inom polisen ska kunna bära ”en för tjänsten lämplig” kippa, turban eller slöja.²⁴ I detta har man alltså valt att följa en brittisk mångkulturlinje, snarare än ett franskt ideal om den sekulära medborgaren.

Bilden av islam och muslimer i Sverige

De religiösa minoriteterna, och inte minst på senare tid den muslimska, har genom 1900-talet stått i centrum för mycken svensk samhällsdebatt. I Sverige har odlats en skräck för katoliker och påvens hantlangare framför allt under första delen av 1900-talet och antisemitismen har gått i vågor utan att försvinna. Men idag är framför allt muslimer i fokus. Islam och muslimer har diskuterats i samband med manlig omskärelse, kvinnlig könsstympning, religiös slakt, religiösa friskolor, religiös dräkt i det offentliga, hedersvåld,

sharialagar, bygglov till moskéer osv. Diskussionen har gått i alla riktningar, ibland balanserad och reflekterande, andra gånger slarvig och sensationslysten. Detta gäller diskussionerna som har förts i den seriösa pressen och det seriösa politiska samtalet. Ser vi istället på mer höger-radikala hemsidor framträder bilden av ett av muslimer ockuperat Sverige.²⁵

Islam har länge varit en religion som fått utstå kritik, nedsättande kommentarer och som uppfattats som radikalt annorlunda. Den svenska förståelsen av islam har dock aldrig varit en separat, nationell affär. Tvärtom är det hela tiden genom impulser utifrån som bilden har formats. Alltsedan islams första expansion under senare hälften av 600-talet och fram till början av 1800-talet då europeiska kolonialmakter kom att kontrollera en allt större del av jordens yta, har islam och muslimer (och de dynastier som varit ”muslimska”) uppfattats som, och i viss mån varit, militära hot mot framför allt södra och östra Europa under mer än tusen år. Frukten för och motståndet mot islam uttrycktes av kyrkan i bönböcker, målningar och skulpturer i kyrkor, predikningar, stridsskrifter och givetvis genom korståg. Detta skedde även i Sverige, ofta enligt mönster övertagna från Tyskland.²⁶ I dessa sammanhang målades islam upp som Antikrists religion.

Den svenska staten och dess ämbetsmän hade dock ett mer pragmatiskt förhållande till muslimska stormakter än kyrkan. Under den period när Sverige växte till att bli en regional stormakt ökade de politiska kontakterna med kringliggande krafter. Den svenska politiska eliten identifierade tidigt det osmanska kalifatet som en av de viktigaste alliansparterna i maktkampen med Ryssland. Vid Uppsala universitet kunde den blivande kyrkliga och världsliga eliten på 1600-talet studera arabiska, turkiska och persiska vilket var språk som lade grunden till en diplomatisk karriär. Kronan skickade ambassadörer till Konstantinopel för att få osmanskt stöd för svenska intressen mot Ryssland. En sådan, Claes Rålamb, reste 1657 till det osmanska väldet och publicerade sedan en dagbok om sin resa. Avslutningsvis, nästan som en bilaga, går Rålamb igenom grunderna för turkarnas ”Religion och Gudstjänst”.²⁷ Han beskriver med detaljrikedom de sex trosartiklarna,²⁸ de fem pelarna och vad som

21. OÖKER: Ortodoxa och österländska kyrkors ekumeniska råd. Först stod E för ekonomiska.

22. Ekström 2006:12.

23. Indirekt diskriminering avser situationen när någon missgynnas p.g.a. tillämpningen av en bestämmelse (eller liknande) på ett sätt som framstår som neutralt men som särskilt missgynnar personer t.ex. p.g.a. deras trosuppfattning.

24. Ekström 2006:31.

25. Lagerlöf 2006. Se vidare den andra delstudien.

26. Tyskt inflytande gjorde sig gällande genom t.ex. översättningar av tyska bönböcker osv. Se t.ex. Berg 1998; Daniel 1997; Murray 1984; Rodinson 1980/1991.

27. Rålamb 1963:212–229. Citat s. 212.

28. Tron på Gud, änglarna, de heliga skrifterna, profeterna, Yttersta domen samt Guds försyn.

anses ske med kropp och själ vid döden. Ibland är nyckeltermerna han anför nog nedtecknade efter minnet och inte kontrollerade i efterhand, i övrigt är uppgifterna som ges nyktra och rimliga. Sist skriver Rålamb: ”Utaf sådan Galenskap består Turckarnas Religion.”²⁹ Kommentaren rimmar illa med den respektfulla ton som präglar Rålamb's skrivande – även i denna sista del om islam. Kanske har meningen syftet att markera ett avståndstagande så att ingen skulle tveka om var Rålamb's sympatier låg.

I och med Karl XII:s misslyckade krigståg mot Ryssland och hans efterföljande vistelse i norra delen av det osmanska riket (1709–1714), kom Sverige att mer aktivt inkluderas i den osmanska intressesfären. Inte minst ådrog sig Sverige stora ekonomiska skulder till osmanska intressen. Under denna period blir det allt tydligare hur elitens pragmatiska kontakter, t.ex. personliga erfarenheter av i deras tycke tilltalande eller misshagliga individer, blir viktigare än ett kristet schematiskt avståndstagande från islam och de ”otrogna”. Sverige förändrades av kontakten med det osmanska väldet. Nya vanor, inredning, drycker, maträtter, kläder osv. introducerades bland eliten.³⁰ Vi kan ännu idag se t.ex. turkiska bonader och turkiskt inredda rum i slottsmiljöer bevarade från 1700-talet.

Tidens reseskildrare var särskilt intresserade av dels det osmanska och dels det Heliga landet.³¹ Återigen blir det tydligt att det finns en diskrepans mellan det vardagligt praktiska och de värderingar som sedan presenteras i skriftliga framställningar. Resenär efter resenär far med turkiska, arabiska och givetvis europeiska medresenärer, skeppare och karavaner mellan städerna vid östra delen av Medelhavet. I detta verkar inte finnas några problem. Däremot förekommer det en hel del kollektiva ord som ”otrogna” som signalerar ett avståndstagande i frågor om religion.

Denna periods kontakter mellan Sverige och ”den muslimska världen” präglades av den i periferin belägnas fascination för centrum. Det var svenskarna som lärde sig centrums språk och tog efter dess seder och materiella ting, inte tvärtom. Islam ses som annorlunda men inte nödvändigtvis underlägset annat än i jämförelser som betonar kristendom som den enda frälsningsvägen.

När Europa får en starkare ekonomi än det osmanska väldet vänds elitens tidigare fascination i många reseskildringar och andra omdömen till förakt. Det

koloniala seendet på ”den andre” som underlägsen kom också att prägla synen på islam och muslimer. Samtidigt innebar upplysningstänkandet ett törstande efter kunskap om ”den andre”. Från och med 1700-talet kom Muhammed att användas av en del europeiska intellektuella för att kritisera katolicismens förkärlek för ritual och det kristna mysteriet. Muhammed sågs som förespråkare för en rationellare ordning och en befriande världslighet.³²

Kyrkans kritiska hållning och den sekulära maktens medvetenhet om sitt politiska och ekonomiska överläge kom att bli grunden för synen på muslimer och islam långt in på 1900-talet. Den går igen i t.ex. religionshistorikern och ärkebiskopen Nathan Söderbloms syn på islam som varande grundad av en andra rangens profet med ett motsägelsefullt, legalistiskt budskap³³ och i den koloniala politiska ordning som även påverkade uppfattningarna om de kolonialiserade som lägre stående och outvecklade.³⁴

På 1960-talet tillkom uppfattningen att islam var en starkt kvinnoförtryckande religion, en åsikt som även funnits till del i t.ex. det tidiga 1700-talets svenska reseskildringar men som blommar upp i samband med det svenska samhällets egna starka jämlikhetssträvan.³⁵ I och med oljekrisen på 1970-talet blir bilden av den rika, obildade arabshejken med sin starka ekonomi men traditionella sinnelag allt vanligare i satirteckningar och i populärkultur.³⁶ Sedan framväxten av våldsinriktade islamistgrupper från 1970-talet och framåt har det skett en ökning av kopplingen mellan islam/muslimer och terrorism. Samtidigt som denna utveckling sker finns även, sedan tidigt 1900-tal, en vurm för sufismen bland svenska intellektuella och konstnärer. Välbekanta namn som Ivan Aguéli och Gunnar Ekelöf hörde till dessa. Vurmen för sufismen sammanfaller med en fascination för österländsk visdom av alla de slag som grundats långt tidigare men som fick ett kraftigt uppsving först genom 1800-talets teosofi och sedan under första hälften av 1900-talet då österländska visdomsmästare började resa i Väst.³⁷

32. Rodinson 1980/1991:46f.

33. Hedin 1997.

34. Said 1978/1979.

35. Se t.ex. Härenstam 1993.

36. The Runnymede Trust 1997:21f; Said 1978/1979:285f. Den traditionsbundne, ofta koleriske arabshejken finns även tidigare som stereotyp rollfigur i t.ex. Hergés Tintins äventyr, t.ex. albumet *Det Svarta Guldet* från 1950, kraftigt bearbetat och återutgivet 1971, och i Peter O'Donnells Modesty Blaise t.ex. äventyret *Wille the Djinn (Haremsupproret)* från 1970.

37. Se t.ex. Rawlinson 1997; Washington 1995; Westerlund 1999.

29. Rålamb 1963:229.

30. Se t.ex. Ådahl 1989:103ff.

31. Callmer 1985; Karlsson 1998; Murray 1984.

Det var först med 1980-talets ökande muslimska invandring till Sverige som Svenska kyrkan började föra en icke-missionerande dialog med muslimer. Idag finns gott om initiativ till dialog bl.a. via kyrkans studieförbund Sensus.³⁸ Parallellt med detta finns en ovilja inför islam inom delar av Svenska kyrkan och även frikyrkorna.³⁹ Även flera olika politiska partier har vinnlagt sig om att söka samarbete med muslimska förbund. De mest konsekventa har varit Broderskapsrörelsen inom socialdemokratin som länge samarbetat med Sveriges Muslimska Råd.⁴⁰

Tanken om den europeiska överlägsenheten finns även i populärkulturen. In i våra dagar används en i långa stycken uppbyggd "Orient" som en äventyrlig arena där västerländska manliga agenter, seriehjältar och äventyrare kan utföra farliga uppdrag, och där både de europeiska kvinnorna och männen kan svepas in i en erotisk, orientalistisk värld, enligt etnologen Magnus Berg.⁴¹ Fantasin om Orienten fungerar som en frizon där den västerländska vardagens och civilisationens regler sätts ur spel. Istället testas den enskilde genom att möta Orientens alla lockelser och faror i form av dess invånarens ålderdomliga syn på samhällslivet, patriarkala sexuella mönster, förrådiska sinnen osv. Islam fyller litet olika funktioner beroende på när den populärkulturella produkten tillkom. Idag är islam oftast en symbol för fanatism, terrorism och det patriarkala, på 1940-talet mer en exotisk inramning – ett slags kuliss som signalerade det annorlunda och avlägsna.

Islambilden och uppfattningen om muslimer har aldrig varit så enkel som den kanske framstår ovan. Tvärtom har olika personer förfäktat radikalt skilda perspektiv rakt igenom svensk historia. Personliga motiv, sociala förändringar i Sverige, ekonomiska förändringar och världspolitiska händelser, allt har påverkat olika individers syn på islam. Vi har all anledning att anta att det även ser ut så i dagens Sverige.

Texterna från förr ger vittnesbörd om en elits sätt att skriva om islam och muslimer. Dagens journalistik, populärkultur eller politiska utspel är också en form av elitens texter. Vad den enskilde som inte har skrivit offentligt tycker och tänker nu eller tidigare vet vi ytterst litet om. I kapitel tre redovisar vi den tidigare

forskning som finns och, framför allt, presenterar vi vår analys av ett stort material om hur icke-muslimska ungdomar förhåller sig till muslimer och i viss mån till islam.

Debatten om islamofobi

Att Sverige har en muslimsk befolkning gör det nödvändigt att fortsatt fundera över vilka förändringar i lagar, praxis och attityder som krävs för att positivt inkludera muslimer utan att för den skull överge tanken på den i Sverige så grundmurade sekulära samhällsordningen. När den demografiska sammansättningen i ett land förändras krävs en viss uppmärksamhet på nya former av diskriminering som kan uppstå. Nya eller nygamla minoritetsbefolkningar kan komma att pekas ut som orsaken till ekonomiska och sociala problem eller kan uppfattas som radikalt annorlunda. Myndigheterna har ett särskilt ansvar att försöka förhindra detta. Det går givetvis inte att bortse från det personliga ansvaret som den enskilde har att rannsaka sig själv och sina föreställningar och kunskaper om andra. Det gäller såväl majoritet som minoritet.

Det är i detta sammanhang som diskussionen om islamofobi har seglat upp. Termen har snabbt anammats av olika grupper, men används på olika sätt och i skilda syften. Muslimska aktivister som uppfattar muslimer som illa sedda och utsatta för diskriminering har börjat använda termen. Antirasister har fogat in termen i sin vokabulär, en del med tvekan, för att mobilisera mot diskriminerande attityder och beteenden gentemot muslimer. En del forskare har anammat och andra avfärdat termen av teoretiska, metodologiska, politiska, etymologiska eller andra skäl. Politiker har tillsatt utredningar, kommit med lagförslag och debatterat kring fenomenet, eller som vissa ser det, icke-fenomenet.

Denna studies främsta ambition är att presentera en komplex förståelse av både begreppet islamofobi och islamofobiska föreställningar.

38. Se Sensus, hemsida (adress och nedladdningsdatum anges i litteraturlistan under "Internetkällor").

39. Se t.ex. debattsidorna i dagstidningen *Dagen* eller veckotidningen *Svenska Kyrkans Tidning*. Se även Morey 1994 för ett polemiskt angrepp på islam publicerat av Mediagruppen, ett till Livets ord knutet förlag.

40. Se Broderskapsrörelsen, hemsida.

41. Berg 1998.

II. Islamofobi – ett omdiskuterat ord

Den 7 december 2004 talade FN:s generalsekreterare, Kofi Annan, på ett FN-arrangerat seminarium kallat "Confronting Islamophobia". Han konstaterade följande:

När ett nytt ord gör entré i vårt språk, är det ofta resultatet av ett vetenskapligt framsteg eller en modefluga. Men när världen tvingas mynta en ny term för att beskriva en alltmer utbredd trångsynthet, är det en sorglig och bekymmersam utveckling. Så är fallet med islamofobi.⁴²

Kofi Annans tal är ett av många utspel om en ökande islamofobi som görs av världens politiska ledare under åren som följer terrorattackerna mot USA den 11 september 2001. Ordet islamofobi förvandlas på kort tid till en nyckelterm i policydokument, forskningsrapporter, media, antirasistisk aktivism och politisk retorik.

I första delen av denna studie kommer termen islamofobi att stå i centrum. När skapas termen? Hur fylls den med betydelse? Hur ser dess relation till liknande begrepp ut? Hur debatteras dess användning? Vilka är problemen? Genom att visa på flera olika infallsvinklar syftar denna del till att öka vår förståelse för den snabbt växande politiska diskussionen och forskningen kring islamofobi.

En terms födelse

En spridd uppfattning bland forskare och journalister som skriver om islamofobi är att termen för första gången förekom i tryck i en amerikansk tidskriftsartikel från 1991,⁴³ detta enligt en uppgift från the Runny-

mede Trust.⁴⁴ Det är dock fel. Termen dyker upp då och då i ett slags *common sense*-betydelse. Redan 1918 skriver Alphonse Etienne Dinet och Sliman ben Ibrahim i sin gemensamma franskspråkiga Muhammed-biografi, att "moderna orientalisterna" delvis "var påverkade av en islamofobi svårförenlig med vetenskap och föga värdig vår tid".⁴⁵ Dinet var en fransk målare som konverterade till islam 1913 och ben Ibrahim en algerisk intellektuell; tillsammans skrev och illustrerade de flera böcker om islam och arabvärlden. Citatet ovan med ordet islamofobi dyker dessutom upp i en artikel i 1981 års tillägg till den välkända *The Encyclopaedia of Islam*.⁴⁶ Ett ytterligare exempel är från 1985 då Edward Said använder termen islamofobi i artikeln "Orientalism Reconsidered" i tidskriften *Race & Class*.⁴⁷ Varken Dinet och ben Ibrahim eller Said använder termen med citationstecken eller utförliga förklaringar; de gör heller inte en stor poäng av den och t.ex. Said använder den bara en gång i hela texten.⁴⁸ De förväntar sig uppenbarligen att läsaren

relinquish its position in Afghanistan, despite the estimated \$300 million a month it takes to keep the Kabul regime going." *Insight*, 4 februari 1991, s 37.

44. The Runnymede Trust 1997. Uppgiften är i sin tur hämtad från dem som sammanställer the Oxford English Dictionary.

45. Vår översättning. *The Encyclopaedia of Islam* (on-line): "Dinet, Alphonse, Etienne". Boken som citatet hämtats från, *La Vie de Mohammed, Prophète d'Allah*, gavs ut i Paris 1918. Boken publicerades året efter på engelska med titeln *The life of Mohammed: Prophet of Islam*.

46. *The Encyclopaedia of Islam, supplement 1981, fascicules 3-4, Basbās-Djawhar*. Ch. Pellat, en av de franska redaktörerna för uppslagsverket, har signerat artikeln.

47. Said 1985:9. Texten återfinns även i Said 1991:43 och i Said 2006:161.

48. Said använder överhuvudtaget ordet islamofobi sällan. Om några tidigare skrifter av Said borde innehålla ordet islamofobi så är det antingen *Orientalism* (1978/1979) eller *Covering Islam* (1981) då dessa behandlar negativa stereotyper av islam, men jag har inte funnit termen i någon av dem. Däremot har jag funnit flera ställen i böckerna där termen nog hade använts om böckerna hade skrivits idag.

42. Annan, tal, hemsida. Vår översättning.

43. "Islamophobia also accounts for Moscow's reluctance to

spontant ska förstå vad de avser. Det finns skäl att tro att det finns andra tidiga textbelägg för termen islamofobi i t.ex. antirasistiska och vänsterpolitiska tidskrifter.

Mer systematiska användningar av ”islamofobi” verkar ha ett engelskspråkigt ursprung. Termen sprids och populariseras 1997 i och med att den brittiska tankesmedjan the Runnymede Trust sammanställde en rapport kallad *Islamophobia – a challenge to us all*.⁴⁹ Rapporten har varit extremt inflytelserik i alla sammanhang där islamofobi diskuteras. Dess föreslagna definition används som riktmärke och dess handlingsprogram återges ofta. Det finns anledning att återkomma till rapporten.

Vad gäller motsvarande begrepp på andra språk än engelska (i den mån vi har kunnat fastställa detta) är de samtida beläggen på franska, tyska, skandinaviska språk, spanska, italienska, arabiska, urdu, farsi och turkiska senare och översättningslån från engelskan. Dock finns det sedan länge uttryck som islamhatare t.ex. på arabiska och urdu. Svenska språknämnden uppger att det äldsta belägget i skrift på svenska som nämnden känner till är från DN 1997.⁵⁰ Kanske finns en egen utveckling på ryska. Islamofobi användes i en rysk artikel från april 1993 enligt statsvetaren Georgiy Mirsky.⁵¹ Det är värt att betänka att den amerikanska artikeln från 1991 just handlar om ryska förhållanden. Historieprofessorn Muriel Atkin, som skrivit om den utbredda islamofobin i Centralasien och Kaukasus, menar dock att hon aldrig stött på en rysk motsvarighet till ordet islamofobi.⁵²

Den snabba spridningen av termen islamofobi antyder att det fanns (och finns) ett behov av att benämna och synliggöra något som uppfattas som närvarande i

många samhällen. Det rör sig bl.a. om stereotypa skildringar av islam, diskriminerande beteenden riktade mot muslimer samt fördomar om muslimer som följer en liknande logik som xenofoba, homofoba, antisemitiska och rasistiska attityder och handlingar. Om man talar med muslimer i Sverige eller läser vad som skrivs av dem, är det tydligt att det finns en utbredd olust bland många över hur islam skildras i olika typer av media och över det bemötande muslimer får i stort.⁵³

Att definiera termen islamofobi

Som med alla ord som blir populära uppstod snabbt olika sätt att använda termen islamofobi. Nedan ska vi ta upp fyra olika överlappande definitioner varav tre är övergripande och en knyter an till kvantitativ forskning om intolerans. Avsikten är att visa hur termen har definierats i olika sammanhang och därigenom öka vår förståelse för olika riktningar som termen dras i.

The Runnymede Trusts definition

The Runnymede Trust är en brittisk tankesmedja etablerad 1968 som framför allt ägnar sig åt mångfaldsfrågor kring etnicitet, ”ras”, religion och kultur.⁵⁴ År 1996 initierade tankesmedjan ”the Commission on British Muslims and Islamophobia”.⁵⁵ Kommissionen författade en rapport om islamofobi som är den mest inflytelserika på området.⁵⁶ Deras rapport bygger inte på ett eget forskningsmaterial utan på tidigare forskning, reaktioner på en förstudie samt erfarenheter och övertygelser hos den 17 personer stora kommittén.⁵⁷ Definitionen och diskussionen i the Runnymede Trusts rapport är ofta utgångspunkten för aktivistiska hemsidor och även för en hel del forskning på området.

The Runnymede Trust beskriver ordet islamofobi som ”inte idealt” men associativt igenkännbart på grund av dess likhet med t.ex. xenofobi. Följande citat utgör den inledande definitionen av termen:

49. I februari 1997 publicerade samma organisation ett, vad de kallar, ”consultation paper”. Det hade titeln *Islamophobia, its features and dangers*. Efter att ha fått skriftliga synpunkter från över 160 personer publicerades den större rapporten nämnd ovan.

50. Det rör sig om redaktören för *Kvinnor mot fundamentalism*, Sholeh Irani, som använder ordet i en intervju i DN den 19 november 1997. Artikeln är en TV-krönika skriven av Gunnel Törnander ”Islam ordentligt genomlyst” (e-brev från Svenska språknämnden 2006-05-03). Det är troligt att det finns äldre belägg än så. Själv vet jag att jag var bekant med ordet våren 1996 då jag hamnade i en diskussion om ordets lämplighet under en offentlig föreläsning på Lunds universitets humanistdag; jag föreläste om svenska muslimers tystnad inför stereotypa skildringar av islam och muslimer.

51. Mirsky 1997:169, fotnot 7. Han citerar Sergei Panarin, ”Azia glazami russkikh” (Asia through Russian Eyes) i *Nezavisimaia Gazeta*, april 1993. Citatet lyder: ”In general, Islamophobia that seems to have been born among ethnic Russians in the North Caucasus and Central Asia, threatens to grow into a deeply entrenched feature of the Russian ethnos as a whole.”

52. E-brevkorrespondens (2005-11-15) med historieprofessorn Muriel Atkin. Se även Atkin 2000.

53. Se t.ex. Otterbeck 2000; *Rasism och främlingsfientlighet i Sverige – Antisemitism och islamofobi 2005*, 2006:55ff; *Samtal med svenska muslimer* 2003.

54. The Runnymede Trust, hemsida.

55. Kommissionen är en del av the Runnymede Trust och vi hänvisar till rapporten via the Runnymede Trust.

56. Se även den senare rapporten *Islamophobia: Issues, Challenges and Action*, 2004.

57. Kommitténs medlemmar arbetar framför allt inom universitetsvärlden, religiösa (både kristna och muslimska) organisationer eller vid the Runnymede Trust.

*Termen islamofobi avser ogrundad fientlighet gentemot islam. Den inkluderar även de praktiska konsekvenserna av sådan fientlighet vad gäller orättvis diskriminering av muslimska individer och gemenskaper samt utestängandet av muslimer från den allmänna politiska och sociala samvaron.*⁵⁸

Det går även att sikta fram nyckelord och meningar ur texten för att få fram kompletteringar till definitionen. Islamofobi ses som en effektiv term för att sammanfatta attityder som ”fruktan eller hat inför islam och därmed rädsla eller ogillande av alla eller de flesta muslimer”.⁵⁹ Att utestänga muslimer från det ekonomiska, sociala och offentliga livet i en nation ses som islamofobi. Vidare talas allmänt om diskriminering, trakasserier, anti-muslimska stämningar eller antimuslimska fördomar.

För att klargöra innebörden av islamofobi föreslår the Runnymede Trust åtta punkter utifrån vilka man kan se hurvida någon (eller en text) har en sluten eller öppen syn på islam; den slutna attityden associeras med islamofobi. I meningarna nedan kommer den slutna synen först.⁶⁰

De lyder som följer:

1. Om islam ses som monolitiskt och statiskt eller som mångfaldigt och dynamiskt,
2. Om islam ses som annorlunda och separat eller som liknande och ömsesidigt beroende,
3. Om islam ses som underlägset eller som jämställt,
4. Om islam ses som en aggressiv fiende eller som en samarbetspartner,
5. Om muslimer ses som manipulativa eller som uppriktiga,
6. Om muslimsk kritik av ”Väst” avvisas eller diskuteras,
7. Om diskriminerande beteenden mot muslimer försvaras eller kritiseras,
8. Om anti-muslimskt tal ses som naturligt eller som problematiskt.⁶¹

Som komplement till dessa punkter erbjuder the Runnymede Trust en ruta där typiska attityder för en sluten respektive en öppen attityd till islam utvecklas.⁶²

Figur 1: Öppna och slutna attityder till Islam

Kriterier	Slutna uppfattningar om islam	Öppna uppfattningar om islam
1. Monolitisk / mångsidig	Islam framställs som en monolitisk och statisk enhet utan förmåga att möta förändringar.	Islam ses som något mångbottnat och progressivt med inre olikheter, debatter och förmåga till utveckling.
2. Skild / förenad	Islam ses som något skilt och annorlunda – (a) utan värderingar eller mål som är gemensamma med andra kulturer; (b) ej påverkad av andra; (c) utan att påverka andra.	Islam ses som beroende av andra trossystem och kulturer – (a) med vilka man har gemensamma värderingar och mål; (b) påverkad av dessa; (c) berikandes dessa.
3. Underlägsen/annorlunda	Islam ses som underlägsen västvärlden – barbarisk, irrationell, primitiv, sexistisk.	Islam ses som något annorlunda än västvärlden, men inte som underlägsen, utan som en jämbördig part.
4. Fiende/partner	Islam ses som våldsamt, aggressiv, hotande, stödjer terrorism, delaktig i konflikten mellan kulturer.	Islam ses som en verklig och potentiell partner i gemensamma projekt och i lösningen av delade problem.
5. Manipulerande / uppriktig	Islam ses som en politisk ideologi som används för att skaffa sig politiska och militära fördelar.	Islam ses som en genuin tro som utövas på ett innerligt och äkta sätt.
6. Kritik av västvärlden avvisas / beaktas	Islamisk kritik av västvärlden avvisas utan reflektion.	Kritik av västvärlden och andra kulturer beaktas och diskuteras.
7. Diskriminering försvaras / kritiseras	Fientliga attityder gentemot islam används för att legitimera diskriminering och uteslutning av muslimer i samhället.	Debatter och uppfattningar som avviker från islam minskar inte viljan att bekämpa diskriminering och uteslutning från samhället.
8. Islamofobi ses som något naturligt / problematiskt	Antimuslimska attityder accepteras som något naturligt och "normalt".	Kritiska attityder till islam är föremål för kritisk diskussion, speciellt om de är felaktiga eller orättvisa.

58. The Runnymede Trust 1997:4. Vår översättning.

59. The Runnymede Trust 1997:1. Vår översättning.

60. Inspirationen till kategorierna öppna och slutna hämtades från psykologiprofessorn Milton Rokeach *The Open and Closed Mind* (1960) enligt *Islamophobia: Issues, Challenges and Action*, 2004:23. Det öppna sinnet är i beskrivningen närmast identiskt med ett ideal om den liberale, välutbildade, trygga människan.

61. The Runnymede Trust 1997:4.

62. Se figur 1. The Runnymede Trust 1997:5. Svensk översättning av Göran Larsson 2005:87. Vi har korrigerat översättningen något.

Punkterna syftar framför allt till att fånga in olika tankemönster som kan leda till diskriminerande hållningar och beteenden. Rapporten framhåller att konsekvenserna av ett islamofobiskt tänkande kan leda till att muslimer utsätts för exkludering, diskriminering, våld och fördomar t.ex. inom arbetsmarknaden, från sociala myndigheter, från "vanligt folk" osv.

Lägg märke till att islam som tro ges en starkt framskjutet plats i figur 1, betydligt mer än muslimer som medborgare får. I den brittiska debatten om mångkultur är det vanligt att religiösa eller kulturella system uppfattas som aktörer som representerar de individer som kan anses tillhöra det specifika systemet.⁶³ Det får konsekvensen att the Runnymede Trusts definition av islamofobi får en viss slagsida mot grupprelationer.

I den senare rapporten *Islamophobia: Issues, Challenges and Action* från 2004 skiljer författarna mellan institutionell islamofobi och personlig islamofobi. De föreslår följande definition för institutionell islamofobi: "Institutionell islamofobi kan definieras som de stadfästa lagar, sedvänjor och praktiker som systematiskt återspeglar och skapar ojämlikhet mellan muslimer och icke-muslimer."⁶⁴ De menar att en alltför hög fokusering vid personliga handlingar och attityder kan dra uppmärksamhet från samhällets institutioner. Den första rapporten avslutas med en lista med 60 punkter om vad regeringen, de lokala myndigheterna och frivilligorganisationerna skulle kunna göra för att stävja islamofobi.⁶⁵ Vad som faktiskt har gjorts utvärderades 2004; det visade sig vara ganska mycket.⁶⁶

Åke Sanders definition

Religionsvetaren Åke Sander är en av de svenska forskare som skrivit mest om islamofobi, ibland i samarbete med religionsvetaren Göran Larsson som också skrivit mycket, inte minst för Integrationsverket. Sander menar, i en text skriven för European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia (EUMC),⁶⁷ att islamofobi måste definieras för att kunna operationaliseras men att det är klokt att hålla definitionen inklusiv och öppen.⁶⁸ Efter en diskussion om värdet av olika definitioner, föreslår Sander en ganska kortfattad definition som ska kunna fungera som utgångspunkt

för juridiskt, socialt och politiskt arbete mot islamofobi. Islamofobi är "varje handling eller händelse som uppfattas som islamofobisk (dvs. en handling som diskriminerar, kränker eller förolämpar en muslim eller ett föremål eller en artefakt som associeras till islam) av ett offer eller någon annan person."⁶⁹ I denna definition har Sander inspirerats av nyare lagstiftning om sexuella trakasserier och rasism som har flyttat fokus från förövarens intentioner till offrets upplevelser.⁷⁰ Sander påpekar att syftet inte är att döma någon på förhand eller att tillskriva den enskilda motiv som hon eller han inte har utan att få samhället att uppmärksamma möjligheten att det kan finnas en islamofobisk dimension i en händelse eller ett uttalande.

Sanders definition är medvetet formulerad så att den inte ser ut som the Runnymede Trusts mot vilken Sander är mycket kritisk. Han menar att deras definition och diskussion fokuserar alldeles för mycket vid islamofobi som en genomtänkt ideologi. Det är särskilt de åtta punkterna som nämns ovan som drabbas av Sanders kritik. Istället, menar Sander, måste vi acceptera att islamofobiska fördomar oftare bygger på frapperande okunskap än på ideologi, som så ofta är fallet när det gäller fördomar. För att kunna användas praktiskt måste islamofobibegreppet kopplas till handlingar och beteenden snarare än till åsikter.

Pernilla Ouis och Anne Sofie Roalds definition

En annan övergripande definition av islamofobi ges av humanekologen Pernilla Ouis och islamologen Anne Sofie Roald som båda ofta har skrivit om negativa attityder mot islam. I en gemensam bok definierar de islamofobi så här: "Termen syftar dels på rädsla eller en fobi för religionen 'islam' och för dess anhängare, muslimer, och dels på en kampanj mot islam och muslimer som bottnar i denna rädsla."⁷¹ Bl.a. Integrationsverket hänvisar till denna definition.⁷² Ouis och Roald försöker fånga in islamofobins orsaker och framhåller

63. Förtingligandet av kulturer och gruppidentitet i Storbritannien har kritiserats av bl.a. G. Bauman 1996.

64. *Islamophobia: Issues, Challenges and Action*, 2004:14. Vår översättning.

65. The Runnymede Trust 1997:62f.

66. *Islamophobia: Issues, Challenges and Action*, 2004: Kapitel 11.

67. För info om organisationen, se EUMC, hemsida.

68. Sander & Larsson, under tryckning. Just denna specifika diskussion förs av Sander.

69. Sander & Larsson, under tryckning. Vår översättning.

70. Se t.ex. JämO:s hemsida: "Sexuella trakasserier är en kränkande handling och gäller således ett ovälkommet uppträdande. Det är den utsatta personen som avgör vad som är kränkande eller gör att arbetsplatsen upplevs som en otrygg plats. Det är viktigt att den utsatta personen klargör för trakasseraren, muntligt eller skriftligt eller med hjälp av någon annan, att beteendet vållar obehag och måste få ett slut." Jfr även *Integrationens svarta bok* 2006:247.

71. Ouis & Roald 2003:26ff.

72. Göran Larsson använder Ouis & Roalds definition i Integrationsverkets *Rasism och främlingsfientlighet i Sverige...* 2004, 2005:80. Han stryker dock bort den del av definitionen som menar att islamofobi även handlar om "en kampanj mot islam och muslimer som bottnar i denna rädsla".

att det finns olika motiv för islamofobi, t.ex. religiösa, kulturella, ekonomiska, politiska och rasistiska. Religiös islamofobi handlar ofta om att någon ser religionen islam som bärare av en ond ordning som hotar att förstöra kristenheten, Väst, det sekulära samhället eller vad som står i centrum för det som uppfattas som det egna. Ibland fokuseras istället på att muslimer kommer från kulturer som är oförenliga med Sveriges/Västs kultur. Argumenten om religion och kultur går ofta in i varandra. En ekonomisk islamofobi koncentrerar sig istället på en kritik av muslimer som invandrare som antingen "tar" "våra" jobb eller som lever på bidrag. Den politiska islamofobin bygger på idén att islam och muslimer utgör ett hot mot samhällsordningen. Den rasistiska islamofobin ser muslimer som "lägre stående".

Det Ouis och Roald vinner analytiskt på uppdelningen är att olikheterna i argumentens karaktär påvisas och att det blir tydligt att måltavlorna kan skilja sig åt. Ibland står muslimer som grupp i centrum för islamofobi, ibland islam som religion. Stundom är problemet att muslimer hotar att ta över, ibland att de är underlägsna och outvecklade. Enligt Ouis och Roald finns det med andra ord olika islamofobier; en och samma person kan ta avstånd från en typ av islamofobisk diskurs medan hon eller han bejakar en annan.

Heitmeyers definition av islamofobi

En annan typ av definition som blivit viktig inom europeisk kvantitativ forskning, inte minst svensk, är den som har utvecklats inom ramen för det stora tyska projektet om grupprelaterad människofientlighet, lett av sociologen Wilhelm Heitmeyer.⁷³ Syftet är att mäta individers attityder – projektet försöker inte fånga in det som the Runnymede Trust kallar institutionell islamofobi. Heitmeyer hämtar inspiration från Amsterdamfördraget från 1997 (artikel 13) där EU förbinder sig att motverka diskriminering på grund av "kön, ras, etniskt ursprung, religion eller övertygelse, funktionshinder, ålder eller sexuell läggning".⁷⁴ Inom Heitmeyers projekt arbetar de med en definition där islamofobi står för "en generellt ogillande inställning gentemot muslimska personer och alla islamiska trosinriktningar, symboler och religiösa praktiker".⁷⁵ Projektet försöker mäta islamofobi kvantitativt medelst enkäter som syftar till att fånga in tre islamofobiaspekter:

1. Allmänt ogillande av muslimer i Tyskland.
2. Kulturell nedvärdering av islam.
3. Distanserande förhållningssätt gentemot muslimer.⁷⁶

Heitmeyers projekt försöker inte mäta individens islamofobiska handlingar, vilket syns tydligt i frågorna som ställs, och tar således inte med handlingsdimensionen i sin definition. På så sätt gör projektet gemensam sak med flera andra enkätundersökningar som koncentrerar sig på attitydfrågor och samtidigt utelämnar praktik. De frågor som ställs inom Heitmeyers projekt används till del i Integrationsverkets forskningsrapporter *Integrationsbarometer 2004* och *Integrationsbarometer 2005*.

Många islamofobier

De fyra definitionerna ovan kan ses som strävande antingen efter en helhetsbild eller efter ett operationaliseringsbart begrepp för undersökningar. The Runnymede Trusts definition bygger påtagligt på en kritik av bristande kunskaper om islam och rasistiska föreställningar. Vägen framåt är lobbying för juridiska skydd, bättre kunskap och en slags mångfaldsmentalitet. Det aktivistiska idealet är tydligt. Åke Sander argumenterar också för en definition som kan användas i aktivistiskt arbete men väljer en annan utgångspunkt än the Runnymede Trust. I Ouis och Roalds definition är det snarast förståelsen och möjligheten att benämna fenomenets mångfald som står i centrum. De är måna om att särskilja islamofobi från allmän rasism samtidigt som de knyter an till diskussioner som är typiska för samtidens rasismforskning. Ouis och Roald delar upp islamofobin just som man gör med rasism inom viss rasismforskning då man skriver om t.ex. ekonomisk rasism, kulturell rasism osv. Som forskare söker inte Ouis och Roald lösningarna utan försöker istället problematisera fenomenen i sig. Wilhelm Heitmeyer använder termen islamofobi pragmatiskt. Hans avsikt är att ha ett ord som fyller samma funktion som antisemitism men som refererar till muslimer. Han är ute efter ett smidigt ord som kan fungera som samlingsnamn för olika negativa attityder gentemot muslimer och islam.

Tillsammans pekar de olika definitionerna på att islamofobi är ett mångfacetterat fenomen – om det ens ska kallas just *ett* fenomen. Bygger det på samma logik

73. "Gruppenbezogene Menschenfeindlichkeit", se Heitmeyer 2002, 2003, 2005.

74. Heitmeyer & Zick 2004:3f.

75. Leibold & Kühnel 2003:101.

76. Se Leibold & Kühnel 2003:101 samt *Rasism och främlingsfientlighet i Sverige...2004*, 2005:50f.

att i förbigående förolämpa en person på gatan och att försöka bränna ner en moské? Är samma strukturer verksamma när en person nekas arbete eller bostad på grund av sin trostillhörighet som när någon uttalar sig nedlåtande om islam? Aktivister, forskare med kvantitativa ansatser och forskare som arbetar mer kvalitativt har olika mål med att framhäva olika aspekter av islamofobi. Det finns även skilda tanketraditioner att knyta an till. Vi menar att det därför är viktigt att se på några debatter som kan ses som nära släktingar till diskussionen om islamofobi. Dessa kan hjälpa oss att förstå olika bakomliggande, ofta outtalade, idéer till islamofobibegreppet.

Islamofobibegreppets släktingar

Om vi riktar blicken mot islamofobibegreppets närmsta släktingar vill vi särskilt framhäva tre genealogier. Den första utgörs av olika termer skapade för att fånga in olika former av diskriminerande attityder, ideologier och handlingar som t.ex. rasism och xenofobi. Den andra genealogin består av termer som vid skilda tillfällen har försökt samla diskriminerande attityder och handlingar som rör just människor med muslimsk bakgrund, islam eller någon etnisk grupp som associeras med islam. Här finns begrepp som orientalism, arabofobi, muslimofobi, antimuslimism, turkskräck samt en mängd kombinationer av ord som stereotyp, demonisering, nidsbild, fördom med orden muslim, arab, islam osv. Den tredje är diskurserna om antisemitism. Nedan diskuteras dessa tre nära släktskapsled och vad de i sin tur innebär för kunskapen om och konstruktionen av islamofobibegreppet.

Rasism och xenofobi

Rasismforskningen är idag ett enormt komplext område med flera radikalt skilda skolor. Islamofobibegreppet är påtagligt influerat av diskussionerna om kulturrasism eller, som vissa föredrar att kalla det, nyrasism. Följaktligen fokuserar vi på den.⁷⁷ Kulturrasism anses ofta vara den dominerande formen, eller åtminstone en av de dominerande formerna, av rasism i dagens västeuropeiska samhälle.⁷⁸ Sociologen Zygmunt Bauman anser att essensen i ett rasistiskt

tänkande är att: ”Människan *är* innan hon *handlar*; ingenting hon gör kan förändra vem hon är.”⁷⁹ Detta synsätt går igen i diskussionen om kulturrasism. Själva kärnan för kulturrasismen anses vara föreställningen att en befolkningsgrupp (etnisk, språklig, nationell eller religiös) bär på en definierbar, gemensam kultur avgränsad från andra kulturer, en kultur som uppfattas som oundviklig och determinerande för den enskilde gruppmedlemmens mentalitet, karaktär och handlingar.⁸⁰ Att inte reservera termen rasism för biologisk rasism med dess betoning på fenotypiska och genetiska skillnader, utan att se den som en specifik form av rasism, gör att andra ideologier, attityder och praktiker som utgår från samma drivkrafter också kan benämnas rasism.⁸¹ Historikern George Fredrickson påpekar emellertid vaket att det krävs mer för att det ska vara relevant att tala om rasism. Att det sker en separation och en essentialisering är inte nog, det krävs även att det upprättas en hierarki – en över- och en underordning. Slutligen krävs att gränserna mellan olika grupper ses som stabila.⁸² Med det senare menar Fredrickson att om den som betraktar någon annan som kulturellt annorlunda och underlägsen accepterar assimilering eller konvertering som reell förändring, bör ordet rasism undvikas, men om kultur ”förtingligas och essentialiseras till den grad att begreppet blir den funktionella motsvarigheten till ras” finns det skäl att använda ordet (kultur)rasism.⁸³

Sociologerna Floya Anthias och Nira Yuval-Davis påpekar att rasismen är opportunistisk i valet av de tecken på annorlundaskap som används och som fås att symbolisera utanförskap och berättiga exklusion, underordning och överordning. De väljs i förhållande till de sociala, ekonomiska och juridiska omständigheter som råder.⁸⁴ Rasistiska ideologer kan även medvetet kodväxla till kulturkritik för att undgå att stämpas som rasister.⁸⁵ Inom islamofobiforskningen anses ofta islam utgöra en kategori som är tacksam för dem som söker ”den andre” i samhället, inte minst för att det legala skyddet generellt inom EU har varit, och delvis fortfarande är, sämre uppbyggt för religiösa än för etniska minoritetsgrupper, särskilt för de religiösa grupper som inte är knutna till en specifik etnisk identitet.⁸⁶

79. Z. Bauman 1989/2004:96.

80. Benhabib 2002/2004:23.

81. Se t.ex. Anthias & Yuval-Davis 1992/1996: kapitel 1.

82. Fredrickson 2003:21.

83. Fredrickson 2003:20.

84. Anthias & Yuval-Davis 1992/1996:15.

85. Solomos & Back 1999:20.

86. Se t.ex. Allen 2005:52ff.; Aluffi & Zincone 2004.

77. Det finns de som hävdar att kulturrasism är en olyckligt vald eller felaktigt konstruerad term, se t.ex. Lange 2001 för en god sammanfattning av huvudsakliga motargument.

78. Anthias & Yuval-Davis 1992/1996: kapitel 1; *Det blågula glashuset* 2005:79; Fredrickson 2003; Solomos & Back 1999:20ff.

Inom den här forskningen anses alltså kultur-rasismen fungera separerande, exkluderande och hierarkiserande. Det annorlunda och det underlägsna associeras ofta till determinerande egenskaper som den enskilde bär på grund av en s.k. folkmentalitet, kultur eller religion. Kulturrasistiska föreställningar utgår oftare från oordnade och ibland motsägelsefulla kategoriseringar än från en systematiskt genomtänkt ideologi. Det gör att vi, för att förstå kulturrasism, måste acceptera att det rör sig om ett fragmentariskt fenomen som återfinns i många olika former: inom t.ex. politiska, juridiska, religiösa, populärkulturella, journalistiska, vetenskapliga och vardagliga diskurser, men också t.ex. i institutionella strukturer och som sociala handlingar.

Folkdjävlar

Socialantropologen Pnina Werbner diskuterar islamofobins förhållande till rasism i samband med ett nytt brittiskt lagförslag 2005.⁸⁷ För att komma åt kärnfrågan tar Werbner först upp olika etablerade teorier om rasism. I korthet kan man säga att de olika förklaringarna till rasism lägger rasismens orsak på olika platser. Ska den sökas i själva strukturerna för mänskligt tänkande och är den i så fall obunden av tid och rum? Eller, är den en produkt av politiska och socioekonomiska strukturer som uppstår genom nationalstaten och det koloniala Europas modernistiska kapitalism eller rör det sig om en kombination?⁸⁸

Werbner försöker samla olika modeller och menar att rasismens logik är beroende av tre noder som handlar om: underordning – rätten att fysiskt exploatera den andres arbete; assimilation – tanken om det egna överlevandet och den andres kulturella undergång; samt självrening – fysisk eliminering av den andres närvaro. Till dessa tre noder hör tre olika folkdjävlar: den rebelliske slaven, den assimilerade häxan och inkvisitorn.⁸⁹ En folkdjävul är en social typ odlad av allmänt spridda narrativa strukturer i ett samhälle, en typ som representerar vad vi inte bör vara. Berättelser om dessa folkdjävlar upprätthåller fördomar mot vissa som associeras med dem och kan i en förlängning

leda till moralpanik och våld eller sanktioner mot de utpekade. För tydlighetens skull bör påpekas att det inte bara drabbar migranter eller etniska eller religiösa minoriteter utan även delar av den ”egna” gruppen som kan definieras som amoraliska, veka, sjukliga eller liknande.⁹⁰

Den exploaterade, underlägsna och undertryckta slaven kan alltid misstänkas för att göra uppror, att vägra acceptera arbets- och kapitaluppdelningen. I den rasistiskt inriktade islamofobin är det framför allt den unga mannens uppror som fruktas. Den primitive, emotionellt blockerade råaren, våldsverkaren och våldtäktsmannen som i det lilla har kraft att förstöra och förnedra är vanligt förekommande i rasistiska föreställningar om muslimer. En annan vanlig bild i välfärdsstaterna är den bidragsberoende eller bidragsfuskande muslimen – alltså en icke-arbetande slav som otacksamt utnyttjar sin herre med de liberala lakejernas goda minne. Men om slavar arbetar och håller sig på sin plats (både socialt och fysiskt) får de vara hur annorlunda de önskar.

Häxan är den på ytan assimilerade och ekonomiskt integrerade, men kan misstänkas förstöra enhet och renhet inifrån bl.a. genom att sko sig ekonomiskt på det omkringliggande samhället som han eller hon saknar lojalitet med. Minoriteter har i alla tider blivit utsatta för plötsliga sammanbrott i relationen med majoritetsbefolkningen. Det kan leda till att en minoritet utpekas som syndabock under en moralpanik eller till etnisk rensning och folkmord.⁹¹ Häxan är en av de vanligaste antisemitiska folkdjävlar. Werbner antyder att den dock inte är en särskilt vanlig folkdjävul i rasistiska föreställningar om muslimer i vår samtid. Det i sin tur har nog att göra med att den sista folkdjävulen, inkvisitorn, har förenat sig med häxan – för om det är något som den assimilerade muslimen misstänks för så är det att egentligen vara en fundamentalist i förklädnad. Annars är just den tredje folkdjävulen, fundamentalist-inkvisitorn, provocerande öppen med sina fördömande åsikter; inkvisitorn tar sig ton och hänvisar till sin överlägsna moral och Gud på ett sätt som anknyter till kristna präster från förr. Att samhället måste renas från den islamistiske inkvisitorn är en vanlig tanke inom islamofobin.

En folkdjävul som Werbner inte nämner är patriarken, kanske för att patriarken i viss mån går att relatera till uppror mot alla tre positionerna (underordning,

87. Werbner 2005. Den centrala frågan i hennes artikel är huruvida islamofobi är en unik form av rasism som kräver en egen lag eller inte. Werbner är skeptisk och ser problem med lagförslaget vad gäller yttrandefrihet och ideologikritik.

88. Se även diskussioner i t.ex. Balibar & Wallerstein 1997/2002; Fredrickson 2003; Lange 2001; Wigerfelt 2004.

89. Werbner 2005:7ff. Werbner använder begreppet "Folk Devils". Jfr även Fredricksons (2003:22) resonemang om de två begreppsparen exploaterings- och utrotningsrasism samt aversions- och dominansrasism.

90. Jfr Cohen 2002; Goode & Ben-Yehuda 1994/2002.

91. För belysande exempel, se Cohen 2002; Goode & Ben-Yehuda 1994/2002.

assimilation, självrening). Men då frågor om jämlikhet och patriarkalism är i centrum för mycken islamofobi vill vi tillfoga denna fjärde typ som blir särskilt viktig i samhällen där självbilden är att man är just jämlik.⁹²

Ras eller religion?

Fredrickson befarar att 1900-talets olyckliga fixering vid ras "kommer att ersättas eller ställas i skuggan av religiösa skiljelinjer under 2000-talet".⁹³ Detta inte för att det är en mer realistisk bild av världen utan bara för att det går att se en rörelse åt det hållet. Det är något som det finns en bred konsensus om inom islamofobiforskningen och som också allt oftare påpekas i den allmänna rasismforskningen.⁹⁴

I rasismforskning görs ibland skillnad mellan fienden som finns utanför och fienden som finns "bland oss". Islamofobin täcker båda fälten. Händelser i världen där terrorister, rebeller och frihetskämpar som använder våld och legitimerar det offentligt med sin tro på islam, och som bland annat angriper "västerländska" intressen eller medborgare (fienden utanför), projiceras på den muslimska befolkningen som blir den potentiella fienden "bland oss".⁹⁵ Muslimska representanter förväntas ta avstånd, och gör faktiskt ofta så numera, i media från då i fjärran länder som rör konflikter som de flesta av muslimerna som tar avstånd inte har någon anknytning till. När nu ett fåtal spektakulära terrordåd har skett även i Västeuropa och i USA kan muslimerna bland oss ytterligare misstänkliggöras.

Rasism och maktrelationer

Stereotypa bilder av den andre har alltid motsvarats av stereotypa bilder av självet. Enligt sociologen Norbert Elias är det vanligt att en grupp i maktposition, etablerad på en viss plats, har en idealbild av sig själv. Samtidigt konstruerar man en ofördelaktig bild av nykomlingar, ekonomiskt underlägsna eller någon annan befolkningsgrupp som kan utmålans som "de andra". Bilderna kan vara grundade i verkligheten, men urvalsprincipen är alltid att exempel som stärker bilderna väger tyngre än de som inte bekräftar.⁹⁶ En annan aspekt av detta är att vi tenderar att anse att den egna gruppens värden är självklara och omöjliga att ifrågasätta. När det gäller eurocentrisk rasism, är

det tydligt att idéer sprungna ur en elit i olika länder i väst ofta har presenterats som universella.⁹⁷ Oförmågan att se sin egen mångfald, att separera ideal och praktik samt att se de egna idéernas kulturella kontext ligger i centrum för xenofobiska och rasistiska perspektiv.

I flera texter om rasism placeras rasism framför allt hos den mest dominerande gruppen i ett samhälle.⁹⁸ Genom att denna kan hållas ansvarig för uppkomsten av rådande samhällsförhållanden, kan andra former av grupp motsättningar ses som sprungna ur de samhällsförhållanden som den dominerande gruppen upprätthåller. Problemen med detta argument är att det dels inte ser nationalstaten (som ofta förutsätts) som en del av ett större globalt maktfält där internationella, transnationella och globala nätverk på olika sätt kan ifrågasätta och utmana den dominerande gruppens ställning och idéer i en nationalstat, och dels inte förmår att begripliggöra lokalt utövad rasism ofta utförd av politiskt, ekonomiskt och socialt marginaliserade och maktlösa, men i den specifika situationen maktfullkomliga grupper och individer. Teorierna blundar för en mer komplex förståelse av makt och motmakt.⁹⁹ T.ex. kan lokalt maktlösa grupper inom en stat vara uppbackade eller få stöd av starka ekonomiska, religiösa och politiska krafter som finns i andra stater. Ett exempel är den rika floran av islamiska stiftelser som lånar ut, skänker eller investerar kapital i islamiska projekt över världen. Eller så kan t.ex. Internetsidor koordinera marginaliserade, rasistiska ideologier och ge bekräftelse åt världsbilden. Ett exempel är extremislamistiska, även kallade jihadistiska, hemsidor.¹⁰⁰ Rasistiska föreställningar kan även importeras genom migration. Tidigare lokalt mäktiga grupper för med sig sina föreställningar om över- och underordning som praktiseras vidare i det nya hemlandet även om immigranterna i sin tur kommer att relateras till rasistiska föreställningar och praktiker hos de dominerande grupperna i det nya hemlandet. Det kan även tänkas att lokalt mäktiga minoriteter kan skapa rasistiska diskurser och praktiker riktade mot "svenskar".¹⁰¹ Genom att dessutom förstå maktspelet mellan dominerande och dominerade grupper med hjälp av t.ex. klass och genus går det att ytterligare precisera vad rasism handlar om i ett specifikt fall.

92. Jfr Nieuwkerk 2004; Berg 1998.

93. Fredrickson 2003:132.

94. Allen 2005; Fekete 2004; Fredrickson 2003.

95. Fekete 2004:4f.

96. Elias 1994:xix.

97. Fekete 2004; Nieuwkerk 2004.

98. Jfr Wigerfelt 2004:29f.

99. För ett intressant resonemang om detta i förhållande till rasism i USA, se Omi & Winant 1994:72.

100. Halldén 2003.

101. Wigerfelt 2004:29f.

En intressant fråga inom diskussionen om kultur-rasism är vad som händer om en stats politiska elit och dess juridiska, politiska och utbildningsmässiga instanser officiellt överger rasistiska diskurser och tvärtom talar och lagstiftar om rasism som moraliskt klandervärt och i vissa fall brottsligt. Ett vanligt argument är att de strukturella effekterna av rasism inte försvinner omedelbart på grund av en språklig förändring. Just som genuskillnader fortsätter att präglade t.ex. arbetsmarknaden, menar en del att rasismen frambringa sociala positioner, lämpliga roller och arbetsdelning etc. Vad resultatet blir över tid är svårt att säga om, men att det snabbt skulle uppstå en rasblindhet är inte troligt att döma av empiriska exempel.¹⁰²

Orientalism: Synen på islam, muslimer och de muslimska världarna

Det andra geneologiska spåret utgörs av den kritik som riktats mot stereotypa (och ofta nedsättande) uppfattningar om islam och muslimer. Den kritiken är betydligt äldre än islamofobibegreppet. Islamofobi har snarast trängt undan flera andra äldre släktingar, alla med sina för- och nackdelar. T.ex. kritiserar debattören Jan Myrdal ”den antimuslimska rörelsen i Västerlandet” 1989 på en konferens och arabisten Bengt Knutsson talar på samma konferens om ”antiislamiska strömningar”.¹⁰³ Den mest kända, mest teoretiskt utvecklade och kanske minst undanträngda är orientalism. Nedan ska vi se närmare på de centrala idéerna i diskussionen om orientalism. Dessa är viktiga för att uppnå en rikare förståelse för islamofobibegreppet.

Orientalism var och är i viss mån fortfarande ett studiefält – studiet av Orienten som i allra högsta grad inkluderade studiet av islam. På svenska har orientalism oftare benämnts orientalistik.¹⁰⁴ Genom Edward Saids studie av detta fält, en studie som fick namnet *Orientalism* (1978/1979), har det skett en glidning i betydelse där orientalism numera ofta används som en beteckning på en form av snedvriden, till sig själv refererande representation, eller som Said skriver: ”det system av ideologiska fiktioner som jag har benämnt orientalism”.¹⁰⁵ En av de observationer som drev Said att skriva *Orientalism* är att han uppfattade att detta vetenskapliga fält levde ett eget liv vid sidan av samtidens kritiska teori som hade omöjliggjort både

vetenskapliga och populära skildringar av ”negerens sinnelag” och ”den judiska personligheten”. Motsvarande generaliseringar, menade Said, var dock fullt möjligt att göra om ”det islamiska sinnelaget” eller ”den arabiska karaktären” inom ramen för orientalismen.¹⁰⁶

I *Covering Islam* (1981) skriver Edward Said om representation av islam i framför allt amerikanska sammanhang. Även om han inte använder termen islamofobi skriver han om hur en islam skapas utifrån ett par bärande klichéer som sedan får förklara komplexa politiska skeenden som t.ex. den iranska revolutionen. När islam är inblandat (eller snarare kan ses som inblandat) sker en reduktion på ett rent reflexmässigt vis, menar Said.¹⁰⁷ Said skriver:

*Fortfarande finns det ett consensus om ”islam” som varande ett slags syndabock för allt vi inte tycker om med världens nya politiska, sociala och ekonomiska strukturer. För högern representerar islam barbarism, för vänstern medeltida teokrati, för mitten ett slags mothjudande exotism. I alla läger är man överens om att även om man inte vet så mycket om den islamiska världen så finns det inte mycket att fördrå där.*¹⁰⁸

Man bör betänka att Saids teoretiska utgångspunkt för denna bok är Michel Foucaults teorier om makt och kunskap. Said ser hur en diskurs om islam uppstår vars relation till den enskildes levda vardagsislam eller för den delen till teoretiserad och verbaliserad islamisk teologi är synnerligen vag. Diskursen om islam relaterar istället till politiska, sociala och ekonomiska intressen i USA och skapas framför allt i relation till sig själv snarare än genom kontinuerliga impulser från levd eller teologisk islam.¹⁰⁹ Eller sagt annorlunda, valet av vad som ska representera islam bygger på den kunskap som diskursen om islam redan har utarbetat; experter och journalister går framför allt i dialog med diskursen när de ska formulera sin kunskap om islam. När sedan Said gör en andra upplaga av boken 1997 behöver han tragiskt nog inte ändra sin analys – bara bygga ut den.¹¹⁰

Vad som även bör betonas är hur Said ser orientalismen som intimt kopplad till den europeiska kolonialismen. Said pekar på tre olika orientalismdiskurser: en vetenskaplig, en ontologisk, kunskapssteoretisk och en

102. Se t.ex. Integrationens svarta bok 2006; Omi & Winant 1994; de los Reyes, Molina & Mulinari 2002.

103. Myrdal 1991:15ff; Knutsson 1991:65.

104. Även idag används ordet som i orientalistikprogrammet vid Uppsala universitet.

105. Said 1978/1979:321.

106. Said 1978/1979:262.

107. Said 1981:8.

108. Said 1981:xv. Vår översättning.

109. Motsvarande analys vad gäller de franska och brittiska kolonialväldenas diskurser om islam görs i Said (1978/1979).

110. Said 1997.

politisk.¹¹¹ Samtliga står i ett beroendeförhållande till varandra och vilar på de europeiska kolonialmakternas ekonomiska och politiska makt. I detta går det att se likheterna med tankarna om rasism. I Europa uppstår en akademisk kunskap som skapar och reproducerar en Orient – ett radikalt annorlunda, fiktivt geografiskt område som projiceras på faktiska befolkningar och platser. Kunskapen legitimerar den politiska dominansen och den politiska dominansen ger resurser och möjlighet för kunskapens reproduktion. Den skapade ordningen framstår som ontologiskt sann, sprids brett i samhället och påverkar i sin tur akademisk kunskap och politik.¹¹² Och så vidare. Essentialisering, separation och dominans är nyckelord för förståelsen av både rasism och orientalism.¹¹³ I den efterkoloniala perioden ses den västerländska ekonomiska dominansen som en form av nykolonialism som uppbär orientalismens system.¹¹⁴

Andra än Said har presenterat liknande kritik, om än sällan lika omfattande. En av de första, som dessutom Said lät sig inspireras direkt av, var Anwar Abdel Malek, en egyptisk intellektuell som 1963 skrev en artikel om orientalismens kris. Han framhåver bl.a. hur orientalism tenderar att förtingliga, essentialisera och främliggöra sitt studieobjekt.¹¹⁵ Det har även formulerats kritik inom islamforskningens egna led. Norman Daniel skrev 1960 om hur islambilden i Europa har växt fram.¹¹⁶ 1972 skrev den ledande orientalist W. M. Watt att den förvrängda islambilden i väst, måste, i ett freudiansk ljus, ses som en ”projektion av den europeiska människans skuggsida”.¹¹⁷

Saids kritik har öppnat dörren för en stor mängd studier om hur muslimer och islam framställs i massmedia, läromedel, romaner, spelfilm, CD-romspel osv. Studierna har ofta varit kvalitativa och fokuserat på diskursanalys. Målet för studierna om orientalism är ofta att blottlägga hur till synes rättfärdiga utsagor är inordnade i sammanhang som legitimerar utsagorna trots att de befäster maktrelationer som man, utifrån ideal om t.ex. mänskliga rättigheter, humanism eller antirasism, borde ta avstånd från. Tanken är att blottlägga hur reproduktionen sker, samt ofta (men

inte så ofta uttalat) att peka på att reproduktionen är klandervärd. I stort bekräftar forskningen Saids teser.

Kopplingen mellan av Said inspirerade studier och islamofobi är dock inte helt okomplicerad. Islamofobi har generellt kommit att vara ett begrepp som signalerar en viss omedelbarhet. Det signalerar aggressiva handlingar, uttryckta åsikter och diskriminerande beteenden snarare än diskursiva mönster inom politik, vetenskap och populärkulturell produktion. Orden har dock kommit att närma sig varandra i vår samtida forskning.

Antisemitism

Edward Said drar redan 1978 paralleller mellan antisemitism och orientalism.¹¹⁸ Han menar att det är tragiskt att många inte ser att rötterna till dessa båda stereotypa representationer är gemensamma och att det är beklämmande att sionister har tagit över den islamofobiska diskursen helt omedvetna om hur denna – genom sin struktur och sitt väsen – legitimerar även ett antisemitiskt tänkande.¹¹⁹ När Said använder ordet islamofobi 1985 är det just i detta sammanhang. I den texten låter han islamofobi ersätta orientalism som ord.

Eller, ta sambandet [...] mellan islamofobi och antisemitism. Man skulle kunna anta att många forskare och kritiker skulle ha kunnat se sammanträffandet att fientlighet mot islam i det moderna kristna västerlandet historiskt sett har gått hand i hand med, sprungit från samma källa, närts av samma vatten som antisemitism och att en kritik av orientalismens ortodoxier, dogmer och disciplinära tillvägagångssätt bidrar till en vidgad förståelse av antisemitismens kulturella mekanismer.¹²⁰

Även om antisemitism och islamofobi har haft sina specifika historiska uttryck har de ofta gått hand i hand. När historikern George Fredrickson diskuterar rasismens rötter på den iberiska halvön under 1400-talet och de kommande två århundradena, ser han hur diskursen om det annorlunda ställt mot ”det rena spanska blodet” inte bara riktas mot judar utan även mot muslimer.¹²¹

111. Said 1978/1979:2f.

112. För utförliga exempel se Said 1978/1979 eller dokumentsamlingen *Imperialism & Orientalism: A Documentary Sourcebook* (Harlow & Carter 1999).

113. För kritik av Saids tankar, se al-'Azam 1984; Turner 1994.

114. Se t.ex. Said 1981.

115. Said 1978/1979:96f; Salvatore 1997:133.

116. Daniel 1997.

117. Watt 1972/1994:83. Vår översättning. För ytterligare kritik, se t.ex. Rodinson 1980/1991; Turner 1994.

118. I Said 1978/1979:27f dras en parallell mellan antisemitism och "its Islamic branch, Orientalism". Han för vidare argumentet att en av orientalismens förgrundsgestalter, Ernest Renan (1823–1892), var antisemit, men att hans antisemitism ingalunda begränsade sig till judar – den rörde alla semiter som "ras" (Said 1978/1979:130ff).

119. Said 1981, 2001:48 (intervju från 1985).

120. Said 1985:9. Vår översättning.

121. Fredrickson 2003:39ff.

Termen antisemitism började dock användas redan under senare delen av 1800-talet.¹²² Forskningen om antisemitism är rik och ordet har använts i många olika sammanhang. Vid tillfällen har vissa försökt att få antisemitism att även täcka in diskriminering riktad mot andra semiter än judar, men detta har generellt uppfattats som orimligt då det förtryck som judar världen över har utsatts för har varit så starkt förknippat med att de är just judar. När islamofobi formulerats som term har den snabbt anammat en form som påminner mycket om antisemitism. Vi bör här försöka hålla isär två saker. Dels påpekar Said att de kunskapsteoretiska förutsättningarna för antisemitism och islamofobi är desamma, dels kan vi observera hur den praktiska användningen av de två termerna liknar varandra. Däremot har de två fenomenen varsin historia, ibland sammanflätad men oftast separerad.¹²³

Rasism, xenofobi, orientalism och antisemitism

Förståelsen av islamofobi är tydligt relaterad till rasism och xenofobi, orientalismdiskussionen och antisemitism. Det finns all anledning att försöka berika förståelsen av termen islamofobi med de utvecklade teoretiska diskussionerna som dessa släktingar bär på. Genom det kan vi se hur islamofobi, just som Ouis och Roald påpekar, inte är något enkelt fenomen utan något mångfaldigt med potentiellt mycket olika uttryck. Varje begrepp ger oss en möjlighet att synliggöra och benämna en mångfald av åsikter och handlingar som annars genom sin variationsrikedom kan te sig naturliga eller slumpmässiga. Samtidigt finns det en skillnad mellan rasism och xenofobi å ena sidan och antisemitism, orientalism och islamofobi å den andra. Det saknas ett idémässigt innehåll att kritisera vad gäller främlingar eller ras, men det finns ett innehåll i både islam och judendom.¹²⁴ Islam kan kritiseras för att vara konservativt i genusfrågor genom att man anför islamiska urkunder eller muslimska teologers skrifter. Man kan föra en diskussion om representativiteten och förståelsen av anförda idéer eller texter, men idéerna finns där konkret. Dessutom finns judendom och islam på ett påtagligt sätt medan ras är en kategori som saknar reell grund¹²⁵ och främlingar är en relationell

kategori. Givetvis saknas detta tydliga innehåll om man talar om individer eller grupper som är judar eller muslimer.

Nedan ska vi föra en diskussion om bruket av islamofobi. Det kan vara intressant att ha diskussioner om antisemitism i bakhuvudet. Efter det kommer en utvecklad diskussion om fallgröpar och styrkor med termen. Som läsaren säkert anar tillhör vi dem som tycker att det finns skäl att använda termen även om den har sina brister.

Slagträ och praktiskt begrepp

Efterhand som islamofobi har spridits som term har också striden om dess lämplighet tilltagit. Diskussionen kan delas in i tre ståndpunkter:

1. De som anammar,
2. De som diskuterar skeptiskt och pragmatiskt,
3. De som avfärdar.

Nedan följer en diskussion av de olika ståndpunkterna.

1. De som anammar

De som väljer att bara se islamofobi som en nyttig term framhåller behovet av att ha en term som täcker de diskriminerande praktiker som man menar finns. Här finner vi flera olika aktörer – individer och grupper som kämpar för mångfald i samhället och mot rasism, men även muslimer djupt engagerade i sin tro som söker försvarstekniker för islam. Termen anammas även av rapportskrivare, ofta med en forskarbakgrund, som skriver om islamofobi för myndigheter, forskningsinstitut och människorättsgrupper. Den positiva användningen har formligen exploderat detta decennium. Man argumenterar för begreppet genom att hävda att det finns faktiska behov av skydd och ändrade attityder. Det beläggs antingen med statistik, anekdoter eller med analyser av t.ex. olika typer av media.

En på sätt och vis typisk hemsida som har tagit till sig ordet är Islamic Human Rights Commission.¹²⁶ Kommissionen delar bland annat ut ett pris till årets islamofob. De försöker även genom lobbyverksamhet, brev och informationspripning påverka förhållandena

122. Solomos & Back 1999:10.

123. För en kritisk hållning mot Suids tendens att sammanföra begreppen historiskt, se Pasto 1998.

124. För en problematiserande diskussion om antisemitism och kritik av judendom eller staten Israel, se t.ex. Bachner & Ring 2006:56; Heyder, Iser & Schmidt 2005.

125. Se t.ex. Wigerfelt 2004:25.

126. Islamic Human Rights Commission, hemsida. Andra sidor som kan vara intressanta att se på är t.ex. Forum against Islamophobia & Racism (www.fairuk.org/intro.htm), Islamophobia Watch (www.islamophobia-watch.com/), The Council on American-Islamic Relations (www.cair.com/default.asp), Collectif contre l'islamophobie en France (www.islamophobie.net).

för muslimer och uppfattningen om islam. I enlighet med ett typiskt aktivismönster driver de kampanjer i särskilda fall. Så har t.ex. kommissionen engagerat sig mycket i situationen för de muslimska fångarna på Guantánamo. Vad som ofta betonas på aktivistiska Internetsidor är att islamofobi är växande och att det är dags att göra något nu. Argument och arbetssätt är ofta hämtade från antirasistiska rörelser.

I Sverige har det än så länge inte skapats någon större samlad hemsida om islamofobi trots tal om detta sedan länge i muslimska kretsar. 2005 hölls det första årsmötet för Svenska kommittén mot islamofobi. Initiativet till bildandet togs av miljöpartisten Yvonne Ruwaida. Kommittén har inte utfört något av de arbeten som förespeglas av stadgarna, dvs. redovisning av statistik, opinionsmätning samt skapande av ett kunskapscentrum för frågor om islamofobi.¹²⁷ En relativt nyskapad hemsida som gör ett försök att bilda ett forum är Svensk Islamisk Litteratur- och Medicinbevakning (SILOM) som bl.a. har ambitionen att diskutera skriftlig islamofobi.¹²⁸

Inom forskningen i Sverige är det framför allt Integrationsverket som hittills använt sig av termen islamofobi.¹²⁹ Verket har låtit genomföra dels enkät-attitydundersökningar och dels kvalitativa intervjuer. Islamofobi ses som ett bra ord för att beskriva en form av diskriminering som oftast uppfattas som växande, ett påstående som aldrig specificeras annat än anekdotiskt. Islamofobibegreppet problematiseras inte nämnvärt.

2. De som diskuterar skeptiskt och pragmatiskt

Statsvetaren Fred Halliday är en av dem som är skeptiska mot användningen av termen islamofobi. Hans kritik har fått mycket uppmärksamhet och är mer utvecklad än många andras och är därför värd att kommentera.¹³⁰ Hans grundargument är att det snarare rör sig om en antimuslimism än om en fiendlighet mot islam som religion. Den senare befattar sig ytterst få med, enligt Halliday.¹³¹ Men att det finns en fiendebild och aggressioner mot muslimer framhåller Halliday med kraft. Vidare menar Halliday att termen islamofobi inbjuder till att islam kan uppfattas som något enhetligt,

något som går att ta på och något som ett västerländskt samhälle kan föra dialog med. I detta sammanhang kritiserar han specifikt the Runnymede Trusts rapport. Om islam upprättas som något enhetligt blir kritik av islam och inom-muslimska förhållanden problematisk.¹³² Den syn på islam som Halliday företräder betonar islam (eller varje annan religion) som en abstraktion för de tankar, diskurser samt handlingar som muslimer gör och har i olika former över tid och rum. Följaktligen rymmer islam en oöverskådlig mångfald och alla samtal om islam måste kontextualiseras för att bli meningsfulla. Vidare är det tydligt att Halliday menar att det moderna, sekulära samhället med dess juridiska ordning och dess åtagande att implementera de mänskliga rättigheterna är en bättre utgångspunkt för att skydda muslimer från övergrepp än försöken att via kultur- eller religionsdialog upprätta en gemensam förståelse, något som finns under ytan i the Runnymede Trusts rapport.

Hallidays betoning av islamisk mångfald kan kanske te sig aningen pedantisk och överflödig, men om vi betraktar vårt vardagsspråk kan vi se att det finns språkliga fällor. Uttryck som ”den muslimska världen” eller ”den islamiska världen” utgör exempel på sådana fällor. De inbjuder till att samla muslimer i en grupp som det går att uttala sig om. Här kan man dra paralleller till orientalism.

I Sverige har ingen riktigt tagit upp den skeptiska positionen. Kanske kan denna studie och Åke Sanders definitionsdiskussion ovan ses som utslag av bejakande skepticism.

3. De som avfärdar

Det finns en skillnad mellan att som Halliday avfärda termen på grund av att den anses vara felaktig och att avfärda den för att islamofobi anses vara ett marginellt fenomen. En del debattörer menar att ordet enbart används för att skydda muslimer mot kritik. Den amerikanska, neokonservativa journalisten Daniel Pipes är kanske den tydligaste och mest kända företrädaren för en sådan ståndpunkt.¹³³ Pipes huvudargument är att termen islamofobi i huvudsak används av muslimska apologeter som skyddar sina ofta klandervärda

127. För stadgarna, se *Rasism och främlingsfiendlighet i Sverige...*2004, 2005:119.

128. SILOM, hemsida.

129. Se *Samtal med svenska muslimer 2003; Rasism och främlingsfiendlighet i Sverige...*2004, 2005; *Rasism och främlingsfiendlighet i Sverige – Antisemitism och islamofobi 2005, 2006; Integrationsbarometer 2005, 2006.*

130. Se även Richardson 2004:21ff.

131. Halliday 2002:92, 138ff. I detta får Halliday mothugg av många som t.ex. Richardson 2004; Islam 2005.

132. Här glömmer Halliday att the Runnymede Trust faktiskt själva framhäver islams mångfald och tar specifikt avstånd från islamism. Detta kan i sig kritiserars för att vara ett populistiskt sätt att undvika att kritisera t.ex. traditionellt etablerade patriarkala praktiker.

133. För Pipes åsikter, se Pipes hemsida 1. Se även Campus Watch (hemsida), en rörelse som Pipes är en del av och som syftar till att övervaka vad som sägs om Mellanöstern och islam vid amerikanska utbildningsinstitutioner och att verbalt attackera och anmäla meningsmotståndare. Se vidare Gardell 2005:201.

verksamheter genom att ropa varg. Dels, menar Pipes, är situationen inte så förfärlig för muslimer vare sig i USA eller i Västeuropa, dels finns det klandervärda muslimska mörkerkrafter som undkommer kritik på grund av andras (både muslimers och icke-muslimers) rädsla för att bli stämplade som islamofober. Detta hämmar det offentliga samtalet. Pipes kallar sig själv, medvetet ironiskt, för islamismofob och menar att termen islamofobi försvårar den berättigade kritiken av islamismen som han ser som den största orsaken till osäkerhet och konflikt i dagens värld. Pipes avslutar en artikel om islamofobi så här:

Muslimer borde göra sig av med denna belastade term och istället ägna sig åt litet uppriktig självrensning. Snarare än att skylla på offret för att hon fruktar sin potentiella bödel, kunde de i stället fundera över hur islamister har förvandlat deras tro till en ideologi som hyllar mord (al-Qaida: "Du älskar livet, vi älskar döden") och utveckla strategier för att återvinna sin religion genom att bekämpa denna morbida totalitarism.¹³⁴

Pipes har i sin tur blivit en av favoritmåltavlorna för dem som arbetar aktivt mot islamofobi och har blivit nominerad till årets islamofob vid olika tillfällen, bl.a. i kategorin "Americas" 2005 av Islamic Human Rights Commission (vinnare: George W. Bush).¹³⁵

En brittisk motsvarighet till Daniel Pipes är journalisten och debattören Kenan Malik som framför liknande argument. På sin hemsida avrättar han islamofobi som ord:

Problemet med islamofobi är att det är ett irrationellt begrepp. Det sammanblandar hat och diskriminering av muslimer å ena sidan, med kritik av islam å den andra. Islamofobianklagelsen används alltför ofta till att undertrycka kritik, inte till att belysa rasism. Och i verkliga livet är inte diskrimineringen av muslimer så omfattande som den ofta uppfattas – istället borde mer kritik riktas mot islam.¹³⁶

Både Pipes och Malik anser att ordet både döljer och fungerar som ett orimligt försvar mot kritik. De för båda fram andras artiklar och egna argument som ska visa att förekomsten av islamofobi är begränsad och att talet om islamofobi ingår i en muslimsk offermentalitet. Påståendena om islamofobi används som argument för att skaffa muslimer otillbörliga rättigheter, skydd och fördelar.

Men även andra än nykonservativa kan kämpa emot islamofobi som ord. Bl.a. i Frankrike har feministiska sekularister utmanat och problematiserat ordet. Sociologiprofessorn Leila Babès använder argument som på sätt och vis liknar Pipes och Maliks. Ordet islamofobi brukas alltför ofta till att kväsa rimlig kritik. Det finns legitim och nödvändig feministisk och sekulär kritik av islam som riskerar att stigmatiseras om inte diskussionen om islamofobi är balanserad.¹³⁷ En av dem som har gjort ordet islamofobi känt i Frankrike är den schweiziske muslimske debattören och akademikern Tariq Ramadan. Hans bruk av ordet har färgat den franska debatten där vänsterintellektuella, feminister och sekularister inte velat ta till sig det. En fransk feministisk grupp, Collectif féministe pour une mondialisation laïque (Feministiska kollektivet för en sekulär alternativ globalisering), formulerar kritiken sålunda:

Vi kämpar mot anti-muslimsk rasism men vi avfärdar termen "islamofobi" som introducerades i Frankrike av Tariq Ramadan. Det är ett begrepp som skapats av islamister för att avlegitimisera feminister, liberala muslimer och alla dem som försöker sekularisera islam genom att kalla dem rasister, när de helt enkelt är sekulära och/eller kritiska till religiösa dogmer.¹³⁸

I Sverige har bl.a. socialantropologen Aje Carlbom intagit en kritisk hållning till användningen av termen islamofobi. Carlbom anser att användandet av termen skapar argument som "blandar ihop den befogade rädslan för militant islamism med en obefogad rädsla för islam som religiöst symboliskt system i allmänhet".¹³⁹ Carlbom menar att islamistisk lobbyverksamhet i Sverige har som mål att separera muslimer från majoritetssamhället. Islamisternas politiska verksamhet bör kritiseras hårt, men islamofobiargumentet i den svenska debatten skyddar dem från kritik och förvandlar dem till "untouchables – en status ingen annan politisk grupp med offentliga anspråk har i det svenska samhället".¹⁴⁰

Liksom hos Pipes och Malik finns här farhågan att det skydd som byggs upp mot anti-muslimsk rasism ska användas av islamiska apologeter och intet ont anande mångkulturalister som argumenterar tvärt emot egna värderingar. Pipes/Malik respektive Babès och andra sekularister och feminister i Frankrike står långt ifrån varandra ideologiskt. Är farhågorna berätt-

134. Pipes, hemsida 2. Vår översättning.

135. Islamic Human Rights Commission, hemsida.

136. Kenan Malik, hemsida. Vår översättning.

137. Babès 2003:167ff.

138. Originalcitaten återfinns på Collectif féministes hemsida.

139. Carlbom 2006:53.

140. Carlbom 2006:53.

tigade? Givetvis, men bara om man stirrar sig blind på en del av ordets användare. Just som med andra liknande ord bildas det snabbt användarskolor som skiljer sig åt både i definitionen av termen och i de politiska målsättningarna. Med största sannolikhet hade termen muslimofobi, antimuslimsk rasism eller vilken annan term som helst snart rönt samma öde. Vad som står klart för alla (utom möjligen Pipesfalangen) är att det finns ett behov av ett samlande ord för att benämna kränkningar, negativa särbehandlingar och fördomar gentemot muslimer. Vilket ord som ska användas är dock omdiskuterat.

Att använda termen islamofobi

Islamofobitermen är alltså omstridd. Det gör att vi behöver diskutera vår användning av ordet dels i ett enskilt sammanhang, dels i förhållande till en del övergripande frågor. Nedan diskuteras några av de centrala problemen med att använda islamofobitermen.

Juridiska och moraliska dimensioner

Statsvetaren Iyanatul Islam gör en distinktion mellan passiv och aktiv islamofobi. Passiv islamofobi är att hysa negativa hållningar gentemot islam eller muslimer. Hatbrott och institutionell diskriminering utgör däremot aktiv islamofobi.¹⁴¹ Hans uppdelning ger oss anledning att betänka det faktum att islamofobiska åsikter och handlingar kan ha både juridiska och moraliska dimensioner. Ett problem i diskussionen om islamofobi är att distinktionen mellan dessa två dimensioner tenderar att försvinna. Viss islamofobi går in under diskrimineringslagstiftningar eller lagar om hets mot folkgrupp, medan annan kan ses som moraliskt klandervärd (från vissa positioner, t.ex. en humanistisk och antirasistisk) eller som förtöjd i okunnighet eller tarylighet. Det är med andra ord av vikt att i en diskussion om islamofobi skilja mellan straffbar islamofobi och moraliskt klandervärd islamofobi. Ett sådant förhållningssätt graderar allvaret i handlingar och utsagor, i motsats till det synsätt där allt ses som lika graverande. I detta sammanhang är det även viktigt att synliggöra vad som är och vad som inte är skyddat i lag, dvs. både vilka former av uttryck som är skyddade och vilka former av uttryck man är skyddad ifrån. Var gränserna går är givetvis en politisk förhandlingsfråga.

141. Islam 2005:4.

Det sker kontinuerligt saker som gör att våra samhällens lagar och ordningar testas: Rushdie-affären, Muhammed-karikatyterna, Ny demokratis Vivian Franzéns ”böja-oss-för-Mecka” uttalande, affären kring författaren Michel Houellebecq som i en intervju hävdade att islam är en farlig religion och att Koranen är illa skriven, Världskulturmuseet i Göteborg som tog ned en tavla som kritiserats i ett muslimskt upprop, predikanten Runar Sögaards uttalanden om bl.a. Muhammed och de efterföljande hoten mot honom, extremistiska islamisthemsidor gjorda i Sverige, kritik mot islamiska friskolor. Var går lagens gränser idag och var vill vi att de ska gå i framtiden? Var går den egna moraliska gränsen?

En central fråga i detta sammanhang är relationen mellan kritik mot islam och muslimer och lagar om hets mot folkgrupp. Diskursanalytikern John Richardson drar i en kritisk reflektion kring the Runnymede Trusts rapport uppmärksamheten till en problematisk formulering i deras definition av islamofobi: ”ogrundad fientlighet gentemot islam”. Hur skiljer vi mellan fientlighet, och även fördomar och kritik, som är orgrundade och de som är välgrundade?¹⁴² Även i the Runnymede Trusts rapport ställs faktiskt frågan hur man ska kunna särskilja det rapporten kallar legitim kritik och meningsskiljaktighet från orgrundade fördomar och fientlighet (islamofobi).¹⁴³ Vi anser att vi måste slå vakt om nödvändigheten av en fri diskussion och kritik av politiska och religiösa idéer och uttryck eller troendes handlingar och värderingar, när vi söker juridiskt definiera ett skydd för muslimer mot att bli kränkta som grupp. Givetvis måste man kunna rikta kritik mot t.ex. en sexistisk social praktik som upprätthålls med hänvisning till islam.¹⁴⁴ Samtidigt blir hård kritik av en religion ofta uppfattad som kränkande av dem som tillhör den religiösa traditionen och en del reagerar protektionistiskt. Kritik av islam kan ibland befogat läsas som underförstådd kritik av muslimer, medan det vid andra tillfällen rör sig om en fullständigt rimlig kritisk attityd. Det som är en juridiskt logisk uppdelning mellan kritik av idéer och kränkningar av grupper är inte nödvändigtvis lätt applicerbar när man väger in hur enskilda reagerar och argumenterar. Åke Sanders definition innehåller förslaget att

142. Richardson 2004:24.

143. The Runnymede Trust 1997:4.

144. För ett exempel, se t.ex. Blaschke (ed.) 2000 som diskuterar den dubbla diskrimineringen som muslimska kvinnor riskerar att utsättas för i migrationssituationen, både från majoriteten och från muslimska män som (re)producerar patriarkala tolkningar av islam.

låta den som uppfattar sig som kränkt ha rätt till sin känsla. Sander menar att det är där utgångspunkten för en islamofobidiskussion måste vara. Problemet är hur t.ex. skillnader i föreställningar om hur det heliga kan representeras ska behandlas.

Vad som sagts ovan gäller även satir, hån, komik, postmodern symbolanvändning osv. som är typiska, komplexa samtidskulturella drag i svensk offentlighet. I Sverige finns inte någon form av blasfemilagstiftning som skyddar religiösa symboler mot användning i kläddesign, musik eller komik; sådan lagstiftning finns däremot på många andra platser i världen, t.ex. har Danmark en hädelseparagraf. I en globaliserad värld präglad av migration blandas olika synsätt på dessa frågor och situationer blir lätt infekterade. Vi behöver bara dra oss till minnes krisen kring Muhammedkarikatyrerna i *Jyllands-Posten* för att hitta ett exempel. Karikatyrerna befinner sig på gränsen mellan komik, sekulär kritik av religion, religiösa föreställningar och religiös protektionism samt hets mot folkgrupp.

Richardson försöker peka på en väg framåt och lutar sig mot the Runnymede Trusts idéer om slutna och öppna åsikter. Han menar att när de slutna åsikterna får näring av rasistiska uppfattningar och orientalism väger det över mot ogrundad kritik, särskilt när essentialisering och hierarkisering uppträder tillsammans. Däremot är det problematiskt att hävda att ett generellt främliggörande som inte kombineras med en nedvärdering är islamofobiskt. Richardson påpekar att en och samma utsaga kan förstås väldigt olika beroende på kontexten: vem gör utsagan, vilken är den tänkta publiken och vilket är det sociala sammanhanget? Samma påstående, ”islam är en kvinnofientlig religion”, utsagt på ett främlingsfientligt partimöte respektive på ett seminarium i feministisk teori torde ha skilda kontexter och därmed olika betydelser.

När sedan Richardson listar principerna för den legitima kritiken uppstår ett problem. Han beskriver det goda akademiska samtalet som dessutom tar hänsyn till mänskliga rättigheter. Man ska vara lugn och balanserad, faktamässigt korrekt, logiskt resonerande samt – även när man inte håller med muslimer – beakta religionsfrihetsaspekterna i den egna kritiken. Innebär detta att man i princip måste vara islamolog för att uttala sig om islam eller att mer provocerande, attackerande samtalsstilar per definition bottnar i rasistiska synsätt och islamofobi?¹⁴⁵ Risken med Richardsons resonemang är

att utbildade specialister monopoliserar den toleranta positionen genom att projicera egna ideal om kunskap och det goda samtalet på alla samtal. The Runnymede Trusts öppna och slutna kategorier kan – om man koncentrerar sig på kunskapssyn – läsas som en hyllning till en dynamisk syn på historia och kultur (inkluderande religion) som är vanlig inom akademien men mindre vanlig utanför. De icke-utbildade eller de som är okunniga om islam riskerar alltid att bli uppfattade som islamofober om de framför kritiska åsikter om islam.

Till syvende och sist är gränsdragningen en politisk fråga som man måste förhandla om. Kanske borde de som anser att många utsagor om islam är islamofobiska, vara ödmjuka inför andras rätt till yttrandefrihet och arbeta med en debatt om lämplighet snarare än om förbud. Kanske borde våra lagstiftare granska lagstiftningen utifrån rådande förhållanden och se om det finns skillnader mellan hur t.ex. rasism, antisemitism och islamofobi behandlas i lagtext och rättspraktik. Kanske borde andra fundera på det samhälle vi för tillfället lever i och vara mer känsliga för situationen i stället för att bara hävda sin rätt att yttra sig samt även fundera mer på vem de kommer att sammankopplas med när ytterligare femtio år har gått. I detta finns det mycket lärdom att dra från vår nutida dom över den svenska antisemitismen från förr.

”Etnifieringen” av muslimer och islams essentialisering

Det är vanligt att förväxla påbjudna normer inom islam med muslimer levda praktik av islam.¹⁴⁶ Typiskt för den klassiska orientalismen är att texter ges företräde framför levd islam; texterna antas tillhandahålla kunskap om hur muslimer och islam egentligen är. I dessa sammanhang förväxlas islamiska normer med praktik, trots att normer handlar om vad den troende *bör* tycka och tro eller hur den troende *bör* handla, inte om hur muslimer *faktiskt* handlar, tycker eller tror. Bilden av muslimer som teologiskt programmerade robotar framträder när det t.ex. hävdas att muslimer ber fem gånger om dagen. Det är ju vad muslimer bör göra, inte vad muslimer faktiskt gör. Ofta får dessutom abstraktionen islam agens genom att stå som subjekt i meningar som ”Islam anser att...”. På så sätt döljs maktaspekter, islamisk mångfald och historiska personers åsikter. Islam essentialiseras och förtungligas och muslimer buntas ihop till en grupp.¹⁴⁷

145. I rättvisans namn bör påpekas att Richardson skriver detta i en allmän inledning; bokens syfte är att diskutera journalistik och i de sammanhangen fungerar listan väl.

146. Otterbeck 2006.

147. Otterbeck 2006:256.

Enligt politologen och islamforskaren Olivier Roy finns det en tendens idag att se muslimer som en, vad han kallar, nyetnisk grupp. Roy menar att det finns dominerande föreställningar i västeuropeiska samhällen om att det finns *en* muslimsk kultur som delas av alla muslimer och som påverkar dem oavsett ursprung och oavsett individuella synsätt på religionen. "Muslim" blir genom detta en betydelsebärande kategori som kan användas av t.ex. politiker, forskare och media, liksom av muslimska företrädare. Enligt Roy, finns det emellertid ingen enhetlig muslimsk grupp i Frankrike, endast en muslimsk befolkning.¹⁴⁸ Denna "etnifiering" av en ursprungligen icke-etnisk kategori bidrar till att dölja enskilda muslimers andra tillhörigheter som klass, kön, nationalitet och etnicitet samt deras individuella livsprojekt.

Det är viktigt att se att detta är en aspekt av kultur-rasistisk islamofobi. "Muslimskhet", uppfattad som en homogen kulturskapande (ny)etnisk identitet, blir "den funktionella motsvarigheten till ras", för att parafrasera historikern Fredrickson.¹⁴⁹ I detta sammanhang är det intressant att fundera över vad somligas kritik mot islam egentligen har för syfte. Att kritisera islam kan vara ett sätt att legitimt bedriva hets mot folkgrupp.

En berättigad islamofobi?

Tidigare kunde vi se att en del pekar ut islamismen som särskilt klandervärd och Daniel Pipes menar sig t.ex. vara islamismofob.¹⁵⁰ Det är en spridd uppfattning i världen att islamismen är en farlig ideologi. Att det finns de som företräder en våldsinriktad islamism som medvetet hotar olika västerländska politiska system är uppenbart. I samband med islamofobi finns dock två saker som är viktiga att diskutera: dels sammanblandningen mellan islam och generell islamism, dels förväxlingen av all islamism med extremistisk våldsinriktad islamism.

I en studie av läromedel om religion för gymnasiet framkommer något som vi upplever som vanligt även i andra sammanhang: att författarna hävdar att islam är mer än en religion i vanlig bemärkelse – islam ses som en ordning för alla livets aspekter, politiska, ekonomiska, sociala och rituella. Det skrivs inte att detta är en islamistisk ståndpunkt som kan ställas mot en modernistisk, sekulär eller traditionell förståelse av

islam.¹⁵¹ På så sätt ges islamister tolkningsföreträde framför andra och genom att utsagan inte uttryckligen anses vara en specifik tolkning kommer den att representera islam i stort.

Många forskare har skrivit om den skriftinriktade, missionerande islamismen sedan tidigt 1980-tal, men det är oftast våldsinriktade islamister som utför attentat som får de stora rubrikerna. Att islamismens huvudfära producerar hemsidor, videos, böcker, pamfletter, serietidningar och tidskrifter med ett ideologiskt innehåll som inte uppmanar till jihad mot USA, EU, Egypten eller Indonesien är nog förhållandevis okänt bland gemene man. I frågor om t.ex. demokrati och jämlikhet mellan könen tillhör ibland skriftmissionerande islamister och politiska gräsrotsislamister de mer progressiva krafterna i muslimska samhällen (även om många av deras åsikter skulle uppfattas som konservativa inom Svenska kyrkan). De tenderar även att använda upparbetade politiska system med val och har, där de tillåtits att delta i öppna val, accepterat förluster av platser och tillbakagång i popularitet.¹⁵² Carlbom skriver om hur islamister använder just gräsrotsaktivism för att bedriva politiskt arbete i Sverige. Samtidigt betonar han att den islamistiska politiska agendan i Sverige är separatistisk med ideal som ligger fjärran från etablerade politiska normer om jämställdhet, demokrati och multikulturalism, något som enligt Carlbom uppmärksammas allt för litet.¹⁵³

När så Pipes och andra hävdar att de accepterar islam men är kritiska mot islamism, finns det skäl att fundera över vad vi själva tänker om dessa kategorier och vad dessa författare tycks avse, hur kategorierna skapas, vem som inkluderas och exkluderas, vilka bilder som frammanas av skilda ord, och hur vi och andra läser kritiken. Det är nämligen det som i slutändan skiljer den rimliga kritiken från den ogrundade.

Islamofobibegreppet i nytt ljus

De fyra definitionerna av termen islamofobi som anfördes ovan pekar åt olika håll. The Runnymede Trusts förståelse bär tydliga spår av brittisk mångkulturell politik och dess sätt att se etniska och religiösa grupper som aktörer. Samtidigt pekar tankesmedjan

148. Roy 2004:69ff.

149. Fredrickson 2003:20

150. En blogg som menar sig vara anti-islamistisk i Sverige är Jihad i Malmö, hemsida.

151. Otterbeck 2006:250.

152. Jfr Gardell 2005.

153. Carlbom 2006.

på de praktiska konsekvenser som negativa attityder gentemot islam och muslimer som grupp har för muslimska individer. Åke Sander inspireras istället av antirasistisk och feministisk aktivism och lagstiftningen mot sexuella trakasserier. Hans definition utgår från individens känsla av att ha blivit kränkt. Målet är att skapa ett islamofobibegrepp som kan fungera som utgångspunkt för juridiskt, socialt och politiskt arbete. Det blir viktigt att definitionen är vid. Pernilla Ouis och Anne Sofie Roalds definition är i sin tur inspirerad av den akademiska forskningen kring diskriminering, inte minst den rasismforskning som talar om olika typer av rasism, bland annat kulturrasism. Målet är att uppdelningen av olika islamofobier ska synliggöra skilda, och – ibland – motsägelsefulla islamofobier. Wilhelm Heitmeyers definition är även den påverkad av forskning, i detta fall kvantitativ sådan. För Heitmeyer tillgodoser islamofobi behovet av ett ord som kan samla negativa föreställningar om muslimer och islam och därigenom möjliggöra jämförelser med negativa attityder mot andra ”grupper”. Därför blir en tydlig och snäv definition viktig.

Poängen med att anföra olika definitioner är att visa att det finns flera olika sätt att närma sig termen islamofobi, relaterade till vad vi har kallat islamofobibegreppets närmsta släktingar: rasism, xenofobi, orientalism och antisemitism. Kännedom om en del av diskussioner kring dessa släktingar underlättar förståelsen av begreppet islamofobi.

En del av diskussionen om islamofobibegreppet är tydligt inspirerad av det maktkritiska perspektiv som finns inom viss rasism-, orientalism- och antisemitismdiskussion. De europeiska nationalstaterna och den europeiska kolonialismen ses som grunderna för ett rasistiskt och eurocentriskt tänkande som bl.a. har fått konsekvensen att den religiöst, etniskt eller utseendemässigt avvikande uppfattats som underlägsen. Kritiken av detta tänkande målas ofta med breda penseldrag. Det är tydligt hur the Runnymede Trust använder detta maktkritiska perspektiv för att beskriva vad de kallar ”det slutna sinnet”.

I diskussionen om samtida föreställningar om islam har tanken om att EU:s muslimska befolkning etnifieras förts fram. Islam framhålls som något som formar muslimerna kulturellt. Inom rasismforskningen talar många numera om kulturrasism som den nya rasismen. När kultur – eller en religion – blir den funktionella motsvarigheten till ras stängs möjligheten till rörlighet mellan kategorierna. Kulturer har en tendens att bli essentialiserade, separerade och hierarkiserade. Pnina Werbner beskriver den rasistiska tanken om en grups

överordning och en annans underordning, assimilation och utplåning. Rätten att exploatera och kräva lydning tillhör den överordnade. I tanken ingår fruktan för den underordnades uppror som bl.a. får sitt uttryck i vad Werbner kallar folkdjävlar. Werbner visar hur den klassiska rasistiska ordningen kan inkludera islamofobi.

Islamofobibegreppet är även relaterat till diskussionen om hur islam har skildrats i ”Väst”. Där anses islam ha blivit orättfärdigt utmålad som en underlägsen och undermålig religion. Subtiliteten i Edward Saids orientalismkritik av hur kunskap och makt sammanhänger försvinner dock ofta i diskussionen om hur islam skildras. En del väljer att kräva att islam (som ett slags civilisationskategori) ska respekteras som jämbördigt med ett imaginärt ”Väst”, vilket får andra att misstänka att kraven på respekt bara är ett försök att undkomma kritik. Kravet på respekt går igen i the Runnymede Trusts diskussion, medan det senare finns hos dem som avfärdar islamofobi som både begrepp och fenomen. Situationen kompliceras ytterligare av att antirasismaktivister och diskrimineringslagstiftningar talar om jämlikhet i bemärkelsen att religionstillhörighet inte ska accepteras som grund för diskriminering, inte att islam ska ses som jämbördigt. I sekulära samhällen med lång tradition av kristendomskritik, men även allmän religionskritisk debatt, finns inte en skyddad position för religioner och religiösa symboler. Yttrandefriheten i Sverige ger medborgarna rätten att kritisera, leka med, satiriskt skildra eller t.o.m. lägga beslag på religionernas heligaste symboler eller mest centrala teser. Detta skapar möjligheten att någon som är ute efter att kritisera en religions anhängare kan välja att rikta sin kritik mot religionen för att kritiken inte ska falla under hatbrottslagstiftningen. Valet av vad som ska få symbolisera det annorlunda har en tendens att vara opportunistiskt.

Medan ”ras” och ”det främmande” inte innehåller ett självdefinierat innehåll är både judendom och islam reella och innehållsrika företeelser. Det är svårt att skilja mellan kritik av muslimer som befolkning, muslimer som teologisk beteckning för islams anhängare och islam som religiöst system. Att det dessutom är vanligt att islam förtingligas, muslimer etnifieras och kulturer uppfattas som skarpt avgränsade, olika och internt homogena gör det inte lättare att skilja det välmenande, det okunniga och det klumpiga från det illvilliga och islamofobiska. Resonerar vi däremot som Sander blir den ursprungliga avsikten oviktig då det är upplevelsen av att bli kränkt som är central.

Rasism- och xenofobidiskussionen har som nämnts koncentrerats på individens rätt att slippa värderande kategorier som används på ett diskriminerande sätt. Om en person söker ett arbete ska kön, etnicitet och religionstillhörighet vara irrelevant. Detta har även införlivats i islamofobibegreppet. "Muslim" ska inte vara en betydelsebärande kategori för den arbets- eller bostadssökande, den studerande eller arbetande osv. Samtidigt kompliceras detta av bl.a. orientalismdiskussionen och även av mångfaldsideal. Att se, respektera och uppskatta någon för hans eller hennes religiösa tillhörighet samtidigt som den inte ska spela någon roll kan vara en svår balansgång.

Det är i detta sammanhang som den skeptiska hållningen mot islamofobi som term är relevant men också problematisk. Kritiker hävdar att kombinationen islam och patologisk rädsla för tankarna fel – det vi borde tala om är diskrimineringen av muslimer som kategorimedlemmar, inte islam. Muslimofobi skulle således vara en mer rättvisande term. Men tendensen att sammanfläta islam och muslim gör det trots allt relevant att bibehålla islamofobi som ord.

Vad skiljer då islamofobi från de övriga begreppen? Kombinationen av rasism- och antisemitismforskningens tankar om den eurocentriska (kultur)rasismen, diskrimineringslagstiftningens individcentrering, gruppcentreringen i mångkulturalismen, orientalismdiskussionens påvisande av stereotypa skildringar av islam och muslimer och xenofobidiskussionernas framhållande av en allmän tendens att sky det främmande, leder till något unikt. Nu används inte alla möjliga aspekter i olika personers islamofobibegrepp. Men det går ofta att se flera element av det som nämnts ovan i de flesta definitioner av islamofobi. Det unika är istället de islamofobiska uttrycken som har en egen lång historia skild från, men i viss mån sammanflätad med rasism, antisemitism och xenofobi. Diskussionen kring islamofobi skiljer sig även i viss mån från den kring orientalismen i så måtto att medan den förstnämnda oftast syftar på diskriminering av muslimer, inriktar sig den sistnämnda snarare på kritik av hur kunskap om muslimer och islam konstruerats.

Termen islamofobi har en funktion att fylla och den har redan haft stor effekt. Den har lett till debatt och uppmärksamhet kring frågor om diskriminerande attityder och handlingar mot muslimer. Den har lyckats föra upp frågan om rimligheten i skildringar av islam på dagordningen. Diskussionerna verkar ha haft den effekten att fler personer blivit lyhörda inför sitt och andras sätt att tala om muslimer och islam, låt vara att effekten kan vara svår att belägga. Gissningsvis har

diskussionerna även medfört att somliga har valt att fokusera mer kritiskt på muslimer och islam, både när de gäller mer seriös diskussion och i fråga om muslimer som måltavlor för främlingsfientliga åsikter. Just nu står muslimer och islam i centrum för den offentliga diskussionen i de flesta västeuropeiska länder, inklusive Sverige, på ett sätt som aldrig förr. Islamofobi kommer att användas både som en beskrivande, problematiserande term och som anklagelse och dom i debatten. Något annat kan inte förväntas när diskussionens vågor går höga. Islamofobi är som många påpekat inte en idealisk term men den "ligger bra i munnen" och refererar till något reellt som vi behöver samtala om.

III. Ungdomars inställning till muslimer samt muslimers utsatthet för antisocialt beteende

År 2004 publicerade Brottsförebyggande rådet och Forum för levande historia rapporten *Intolerans – Antisemitiska, homofobiska, islamofobiska och invandrarfientliga tendenser bland unga*. Intoleransrapporten baserades på en omfattande enkät om attityder, utsatthet och handlingar samt om socioekonomisk och social bakgrund. Det finns tidigare undersökningar i Sverige med liknande tema men de inkluderar inte frågor relaterade till islamofobi. Det finns ytterst få större enkätundersökningar om islamofobi (se nedan) och på så sätt är intoleransrapporten banbrytande. En del av inspirationen till undersökningens design kommer från ett större tyskt forskningsprojekt lett av sociologen Wilhelm Heitmeyer.¹⁵⁴ Heitmeyers forskarlag studerar ”grupprelaterad människofientlighet”¹⁵⁵, ett begrepp som inkluderar islamofobi.

Då intoleransrapporten var fokuserad på relationen mellan olika typer av intolerans har Forum för levande historia efterfrågat en studie som diskuterar ungdomars inställning till just muslimer. Den här delstudien syftar till att tydliggöra och, om möjligt, fördjupa intoleransrapportens resultat vad gäller ungdomars inställning till muslimer och i vilken grad muslimer är utsatta för kränkande beteenden på grund av sin religions-tillhörighet.

I detta kapitel summerar vi intoleransrapportens resultat, går igenom annan samtida forskning som har studerat attityder och värderingar rörande islam och islamofobi, samt redovisar de nya statistiska analyser av enkätmaterialen som vi har genomfört med hjälp av så kallad multipel regressionsanalys. Genom att studera både inställningen till muslimer bland icke-muslimer och muslimers utsatthet för antisocialt beteende är analysen i denna delstudie mer mångsidig än tidigare rapporter om tolerans och intolerans mot muslimer och islam. Den statistiska metoden som används skiljer sig från tidigare studier såtillvida att vi kontrollerar för olika bakgrundsfaktorer samtidigt. Därigenom visar vi vilka bakgrundsfaktorer som är relaterade till ungdomars inställning till muslimer och vi kan kontrollera för effekterna av alla övriga variabler. Studien avslutas med en diskussion av resultaten och deras konsekvenser för framtida forskning.

De unga och bilden av islam och muslimer

Ungdomar i Sverige lever i ett mediaklimat som enligt flera forskningsrapporter inte är särskilt välvilligt inställt till islam. Nyhetsmedia, läromedel och populärkultur pekas ofta ut som onyanserade i sina skildringar av

154. Heitmeyer 2002, 2003, 2005.

155. ”Gruppenbezogene Menschenfeindlichkeit”, Heitmeyer 2002:15.

islam.¹⁵⁶ Den generella slutsatsen i forskningen brukar ligga i linje med forskning och teorier om orientalism. Islam ses som ett hot, som något enhetligt, expanderande, odemokratiskt, patriarkalt och annorlunda.

I Håkan Hvitfeldts analys av TV-nyheterna under perioden 1991–1995 framkommer att medan 25 procent av nyheterna generellt har kopplingar till våld, är nyhetsmaterialet som har anknytning till islam och muslimer till 85 procent kopplat till våld. Märk väl att muslimer inte alltid utmålas som förövare, de kan även vara offer.¹⁵⁷ Givetvis står detta i relation till att åren 1991–1995 utgjorde en turbulent period i flera muslimska samhällen, med en hel del uppmärksammade våldsamma skeenden – således en period liknande den under vilken de data som vi utgår ifrån insamlades (2003).¹⁵⁸ TV-nyheter koncentrerar sig i allmänhet på negativa, krisartade händelser. Även andra analyser av nyhetsmedia, både inom och utom Sverige, visar samma generella mönster.¹⁵⁹ Genom att muslimer och islam ofta sammankopplas med våld och konflikter förknippas de även med problem, oavsett om de är offer eller förövare.¹⁶⁰

Inom populärkulturen är stereotyperna om muslimerna könsspecifika. Män är aktiva på ett negativt sätt, engagerade i våld, kvinnoförtryck, svek och självglorifiering, medan kvinnorna är undertryckta och ses som ett kollektiv utan egen handlingsfrihet. Ibland kan kompletterande bilder framträda som den äldre, förmoderne, vise muslimske mannen som kan erbjuda en försonande förening med skapelsen. Eller bilden av Orienten som erotisk – den förförande, mörke främlingen och den erotiska, villiga haremsdamen. Dessa bilder förekommer ofta i filmer, romaner, serietidningar, datorspel osv.¹⁶¹ Betoningarna ser lite olika ut vid olika tider.

Även studier av läromedel visar hur representationerna ändrar sig över tid och framför allt hur förändringarna går att förklara med förändringar i det

samhälle läromedelförfattarna lever i.¹⁶² Men trots en allt större närvaro av muslimer i gymnasieskolan är ett ”vi (svenska, kristna) och de (muslimer) -perspektiv” förhärskande i många läromedel i ämnet religion.¹⁶³

Söker man efter svenska islamkritiska röster på Internet behöver man inte leta länge. Vid sidan av många påfallande hårda påhopp i t.ex. dagstidningarnas diskussionsforum på Internet finner vi de mer systematiskt islamfientliga hemsidorna från t.ex. nationaldemokraterna, sverigedemokraternas *SD-Kuriren* samt en uppsjö mindre organisationers och privatpersoners sidor.¹⁶⁴ Journalisten David Lagerlöf anser att de extremnationalistiska hemsidorna ofta ser judar som dolda konspiratörer, medan hotet från muslimerna ligger i deras kroppsliga närvaro. Att muslimska kvinnor är gravida och syns offentligt, att unga muslimer finns i skolan, att enskilda muslimer bryter lagar är beviset på att det förs ett ”lågintensivt terrorkrig” som syftar till att ta över Sverige.¹⁶⁵ På hemsidorna påstås att muslimerna vägrar att inordna sig i Sverige. De är rebelliska och även om de ibland kanske kan tyckas vara integrerade så är detta endast skenbart. Egentligen vill de dominera Sverige och tvinga svenskarna till underkastelse inför islam. Det enda botemedlet är att utplåna muslimerna och islam. En mildare form är att muslimerna ska köras på porten om de inte, som Skånes självständighetsparti föreslår, vill ”avlägga trosbekännelsen ’jag tror på Skåne och inte islam, skål’ och då skåla i lättöl”.¹⁶⁶

Även om vi här klumpar ihop resultat och tar bort nyanser finns det fog för att påstå att de slutna attityder som nämns i The Runnymede Trusts rapport (se kapitel två) i hög grad är närvarande. När unga i Sverige tar del av information om islam och muslimer är det ganska troligt att materialet innehåller stereotypa skildringar som ofta betonar det annorlunda och negativa.

Samtidigt framgår det av vårt enkätmaterial att 52 procent av de tillfrågade icke-muslimska ungdomarna i grundskolan och gymnasiet känner någon som är muslim. Många unga icke-muslimer i Sverige har *de facto* haft muslimska klasskamrater omkring sig sedan de gick på dagis. Upplevda, mer komplexa, erfarenheter står i kontrast till de mer endimensionella bilderna från olika media. Vi kan se en tendens att de som är

156. Se t.ex. Berg 1998; Hvitfelt 1998, Kamali 2006: *Muslimer och islam i svenska nyhetsmedier* 2002; Otterbeck 2006.

157. Hvitfelt 1998:80f. Se även *Samtal med svenska muslimer*, 2003:22ff

158. 1991–95 utspelades t.ex. Gulfkriget och dess förspel (1990 och framåt), Algerietkrisen (1992 och framåt), Bosnienkrisen (1992 och framåt), de många krigen i Afghanistan (inte minst talibanernas intåg på mediascenen i början av 1995), och Israel–Palestina konflikten. 2003 diskuterades al-Qaidaterrorismen, den pågående Tjetjenienkrisen, kampen mellan Hamas och Israel och norra Nigerias införande av *shari'a* i svenska medier. Dessutom inleddes det andra Irakkriget (2003 och framåt). Detta är en del av de skeenden som var aktuella.

159. Se t.ex. Hädell 1997; Poole & Richardson (eds) 2006.

160. Jfr resonemangen om invandrare som kategori i Brune (red.) 1998.

161. Berg 1998; Said 1978/1979:284ff.; Shaheen 2003.

162. Härenstam 1993; Otterbeck 2006.

163. Kamali 2006; Otterbeck 2006.

164. För en sammanfattning och kort presentation, se Lagerlöf 2006:50f.

165. Lagerlöf 2006.

166. Skånes självständighetspartis valmanifest 2006.

mycket toleranta oftare känner någon som är muslim än de som är påtagligt intoleranta (63 procent jämfört med 40). Mellan dessa poler är det en glidande skala.¹⁶⁷ Dessutom är det omvänt så att det är långt fler bland de intoleranta som svarat att de inte känner muslimer än bland de mycket toleranta (42 procent jämfört med 19).¹⁶⁸ I en klassisk studie framförde Gordon Allport hypotesen att man blir mer positivt inställd till "den andre" när den sociala kontakten ökar, i synnerhet om man ingår i samma sociala sammanhang och har liknande mål.¹⁶⁹ En möjlighet är att de stereotypa skildringarna inte påverkar lika mycket som komplexa vardagskontakter. Ytterligare en möjlighet är att de personer man gillar i vardagen undantas från de stereotypa skildringarna, men att stereotyperna ändå behålls.¹⁷⁰

Innan resultatet av vår undersökning redovisas, vill vi presentera och diskutera tidigare kvantitativa undersökningar om attityder till islam och muslimer samt intoleranta handlingar riktade mot muslimer. Vi redovisar tidigare svensk forskning och nämner ett par större europeiska projekt. Störst utrymme får intoleransrapporten som är baserad på samma data som vår fördjupningsstudie. Vi börjar således med att lyfta fram dess resultat vad gäller islamofobi.

Intoleransrapporten

I intoleransrapporten presenteras den definition av islamofobi som formulerats av Heitmeyers forskargrupp:

Islamofobi definieras som en generell attityd av fördömande av muslimer och symboler och praktiker förknippade med religionen. Islamofobin anges bestå av tre komponenter: (1) Ett generellt avståndstagande, som innehåller ett inslag av fruktan gentemot muslimer. (2) Nedvärdering av kultur och värderingar förknippade med religionen. (3) Intentioner som innebär att man vill distansera sig från muslimer.¹⁷¹

167. Klassifikationerna är: intolerant, tveksam, tolerant, mycket tolerant.

168. Anledningen till att siffrorna inte tillsammans inom en kategori blir 100 procent är att man även kunde svara "Vet ej" vilket ca 20 procent har gjort.

169. Allport 1958.

170. För intressanta reflektioner om "medierad orientalism" och vardagliga möten, se Andersson, Berg & Natland 2001:75ff.

171. *Intolerans* 2004:15. Vår kursivering. Se även Leibold & Kühnel 2003:101 samt *Rasism och främlingsfientlighet i Sverige* 2005:50f.

I rapporten presenteras definitionen utan kommentarer och vi antar därför att den uppfattas som adekvat för undersökningen. Definitionen, som för Heitmeyers forskargrupp tjäna syftet att operationalisera begreppet islamofobi, kompletteras med en allmänt hållen diskussion om vad islamofobi kan vara. Bl.a. betonar rapporten, liksom flera andra, att "fobi" inte syftar på "ett symptom i psykiatrisk mening".¹⁷²

Det är den från Heitmeyer lånade definitionen som tydligast uttrycker vad undersökningen inriktar sig på, med en viktig skillnad: medan Heitmeyers definition inriktar sig på värderingar och känslor och saknar en handlingsdimension, strävar intoleransrapporten även efter att mäta utsatthet för och delaktighet i intoleranta handlingar.

Vad som står klart vid en genomläsning av intoleransrapporten är att den inte har ambitionen att ta ett helhetsgrepp på islamofobi. Istället begränsar den begreppets omfång till att gälla ungas intolerans mot muslimer och unga muslimers utsatthet för intolerans. Det bör observeras att de ungas attityder till religionen islam inte undersökts.

Slutsatsen från intoleransrapporten är att den övervägande delen av de svarande ger uttryck för en hög grad av generell tolerans (72 procent). 66 procent uppvisar en positiv inställning till muslimer, 68 procent till judar och 74 procent till homosexuella.¹⁷³ I den andra änden av skalan, där man ger uttryck för en hög grad av generell intolerans, befinner sig ca 5 procent av de svarande; 1,7 procent är extremt intoleranta. Bland samtliga uttrycker 8 procent en intolerant hållning till muslimer, 7 procent till homosexuella och 6 procent till judar. 24 procent av de svarande har en inställning som kategoriseras som tveksam. Vad som är slående är att toleransen och intoleransen är generell – den som uttrycker sig intolerant mot en viss grupp är troligtvis intolerant även mot andra grupper. Man kan dock notera att muslimerna är den minst tolererade gruppen.

Flickor svarar mer tolerant än pojkar. 82 procent av flickorna är övervägande positivt inställda till muslimer medan drygt 60 procent av pojkarna är det. Medan endast 2 procent av flickorna ger uttryck för en negativ hållning, ger 10 procent av pojkarna det.

De dominerande förklaringarna till intolerans i intoleransrapporten står att finna i socioekonomiska, sociala och psykosociala faktorer. I sammanfattningen ges en lista över vad som är förknippat med hög grad av intolerans.

172. *Intolerans* 2004:14.

173. För en definition av vad som avses med tolerans och intolerans se under rubriken "De ställda frågorna" nedan.

De som uppvisar hög intolerans har ofta följande kännetecken:

- låg utbildning och social klass hos föräldrar
- vissa individuella och känslomässiga faktorer som rastlöshet, aggressivitet och bristande empati (men däremot inte nervösa besvär)
- dåliga skolprestationer och skolanpassning
- vissa typer av problematiska familjeförhållanden som låg vetskap hos föräldrar om den unges umgängesvanor
- stereotypa genusnormer¹⁷⁴
- känslor av samhälleligt utanförskap¹⁷⁵
- frekvent kamratumgänge kvällstid, ofta i grupp, och även att oftare än genomsnittligt träffa ett par år äldre kamrater.¹⁷⁶

Att ofta dricka rikligt med alkohol, att komma från mindre samhällen och – som sagt – att vara pojke är ytterligare kännetecken som sammanfaller med hög intolerans. Vi ska nu gå vidare och se på de specifika resultaten vad gäller islamofobi.

De ställda frågorna

Materialet är stort; dels är enkäten omfattande och dels är det många svarande – 10 599 ungdomar från de två övre årskurserna i grundskolan samt från gymnasiets samtliga årskurser. Av dessa har ca 5,5 procent uppgivit att de är muslimer. I rapporten delas attitydfrågorna upp i två typer: dels sex frågor som kommer att ingå i intoleransindexet, dels övriga frågor.¹⁷⁷ Närmast identiska frågor ställs, i tur och ordning, om muslimer, judar och homosexuella. Attitydfrågorna har fem svarsalternativ. Utifrån dessa har rapportförfattarna skapat ett intoleransindex som har värden från 0 till 4. De som har värdet 0 anses mycket toleranta, värden mellan 0,1 och 1,49 anses toleranta, mellan 1,5 och 2,5 tveksamma, samt över 2,5 intoleranta.

Frågorna om inställningen till muslimer finns i olika form, dels indirekta och dels direkta. De indirekta frågorna nämner inte muslimer eller islam och kan se ut som följer: ”Har du någon gång under de senaste 12 månaderna blivit något av följande som Du tror eller vet på grund av Din religion?” Alternativen är sedan ”Retad; Utfrys; Hotad; Slagen; Nej, inget av

detta”.¹⁷⁸ I kombination med att enkäten har frågat om religionstillhörighet kan dessa frågor relateras till intolerans mot muslimer. Denna typ av frågor används både för mätning av egen utsatthet och om man själv har varit delaktig i att utsätta någon annan.

De direkta frågorna handlar dels om handlingar och dels om attityder. Enkäten frågar t.ex. om man har kallat något för ”jävla muslim”. Det finns ett antal attitydfrågor som handlar om relationer till muslimer och om muslimer som medborgare i Sverige. Enkäten söker svar på huruvida respondenten tycker att muslimer är ”hyggligt folk”, om de ska få bygga moskéer, om de är för många, om de ska få rösta i politiska val, och liknande.

Frågorna ger en utmärkt möjlighet att se hur intoleranta handlingar och attityder mot muslimer hänger samman och hur dessa i sin tur sammanhänger med socioekonomiska faktorer. De ger också en möjlighet att se hur muslimerna som deltar i undersökningen uppfattar sin situation.

Attityder till muslimer

Det generella resultatet är att de flesta respondenter är toleranta (ca två tredjedelar). Attityderna till muslimer liknar attityderna till övriga grupper, möjligen med den skillnaden att toleransen mot muslimer ofta ligger lite lägre än mot de andra grupperna, vilket framgår bl.a. av det index som konstruerats. Det genomsnittliga värdet för intoleransindexet gällande muslimer är 1,12, judar 1,04 och homosexuella 0,91.¹⁷⁹ När svaren gällande muslimer delas upp i olika kategorier bland de svarande, kan vi se att de följer det generella resultatet. Flickor (0,96) har i snitt ett lägre index och är alltså mer toleranta än pojkar (1,27). Personer på individuella programmet har det högsta medelvärdet (1,97) och pojkar på ”gymnasiets övriga program” (1,53) ligger också i intoleransindexets topp. De som har föräldrar som är ”ej facklärd arbetare” respektive ”facklärd arbetare” har förhållandevis höga index, 1,33 respektive 1,27. Det finns bara en grupp som har en påtagligt mer tolerant inställning till muslimer än de som har föräldrar med akademiska yrken (0,76) och flickor på studieförberedande program (0,78), nämligen de som angivit att de är muslimer (0,43). Dessutom visar personer i ”storstad/förortskommun” (1,01) och de som bor i ”större/medelstor stad” (1,09) högre grad av tolerans än de som kommer från ”övrig kommun” (1,25).

174 Se bilaga 7 för hur denna faktor har operationaliserats.

175 Se bilaga 7 för hur denna faktor har operationaliserats.

176 *Intolerans* 2004:104.

177 De sex indexfrågorna finns i bilaga 1, s 7 i *Intolerans* 2004.

178. *Intolerans* 2004:2.

179. Förutom för ”immigrantbakgrund” är alla andra redovisade skillnader i medelvärden statistiskt signifikanta.

Slutligen redovisas två andra resultat. Utlandsfödda (0,73) är mer toleranta än de som har helsvensk bakgrund (1,17). Enligt rapporten gäller detta även om muslimer tas bort ur den gruppen. Dessutom är de som inte har uppgivit någon religionstillhörighet (1,23) mer intoleranta än de som gjort det (för kristna 1,09, för övriga 0,97).

Utsatthet

I intoleransrapporten används ett utsatthetsindex där utsattheten indikeras med högre siffror. Indexet är skapat utifrån svar på frågor om man blivit utsatt för våld, hot, verbala kränkningar och orättvis behandling de senaste tolv månaderna. Det högsta medelvärdet har elever med utländsk bakgrund (1,3), det näst högsta har elever med delvis utländsk bakgrund (0,7) och det lägsta elever med svensk bakgrund (0,3).

En del av undersökningen försöker klargöra om eleverna uppfattar sig som utsatta för kränkningar på grund av sin religionstillhörighet. Den kategori som anser sig mest utsatt av alla är de som uppgivit att de är muslimer. Av dem anser 21 procent att de blivit utsatta för någon form av kränkande beteende, att jämföras med 5,5 procent bland dem som definierat sig som kristna. Även 15,5 procent av dem som angivit någon övrig tro (inkluderande buddhism, hinduism och judendom) uppger att de blivit utsatta.

När det gäller verbala kränkningar har 40 procent bland dem med utländsk bakgrund blivit utsatta för sådana. Som jämförelse kan nämnas att 9 procent av dem som har helsvensk bakgrund har blivit det. Rapporten presenterar inte några specifika resultat för den muslimska gruppen.

Delaktighet

Majoriteten av eleverna (77 procent) uppger att de inte varit delaktiga i några former av kränkningar de senaste tolv månaderna. Pojkar i grundskolan (14 procent) och på ”gymnasiets övriga program”¹⁸⁰ (16 procent) tillhör dem som i högst grad erkänner att de varit delaktiga i att kränka andra på grund av religions-tillhörighet eller utländskt ursprung. Kränkningarna är identiska med dem som användes vid mätning av utsatthet.

Rapporten relaterar attitydindexet till delaktighet och kan konstatera att 90 procent av dem som slagit och/eller hotat någon tillhör den mest eller näst mest

intoleranta gruppen, enligt attitydindexet. Och omvänt – bland dem som anges som extremt intoleranta har hela 40 procent slagit eller hotat någon det senaste året, vilket kan jämföras med att 1,9 procent av samtliga har utsatt någon annan för våld och 2,5 procent har hotat någon.

På grund av att frågorna om delaktighet inte är specifika med avseende på religionstillhörighet, kan intoleransrapporten inte säga något om huruvida våldet riktas specifikt mot muslimer. Men bland dem som har höga värden på indexet för intolerans mot muslimer har 19 procent uppgivit att de har hotat eller slagit någon av samma skäl.

Övriga resultat

I rapporten finns dessutom spridda resultat som kan sägas beröra intolerans mot muslimer. T.ex. konstaterar rapporten att ålder inte har något samband med främlingsfientlighet respektive intolerans mot muslimer, däremot tenderar intolerans mot homosexuella och judar att avta med ålder.¹⁸¹ Vidare är sambandet mellan kön och intolerans mot muslimer och judar svagt medan det är påtagligt i fråga om homosexuella (pojkar är oftare negativt inställda till homosexuella än flickor).¹⁸²

Annan svensk forskning på området

Förutom intoleransrapporten handlar den svenska forskningen om islamofobi, inställning till muslimer och kränkande handlingar gentemot muslimer genomgående om vuxna individer. Den första enkätundersökningen av svenskars inställning till islam gjordes av Håkan Hvitfelt 1990¹⁸³ och ingick i SOM-institutets undersökningar.¹⁸⁴ Resultatet av denna undersökning visade att närmare 65 procent av de svarande var ganska eller mycket negativt inställda till islam. Vidare ansåg nästan 88 procent av de svarande att religionen islam inte gick att förena med demokrati av svensk typ och 62 procent ansåg att religionen medförde kvinnoförtryck i hög grad. Slutligen visade studien att närmare 75 procent var emot att moskéer byggs och att 75 procent ansåg att invandringen av muslimer till Sverige bör minska. Man bör notera att den utomeuropeiska invandringen hade ökat markant under slutet av 1980-talet och att diskussionen om islam

181. *Intolerans* 2004:88.

182. *Intolerans* 2004:89.

183. Hvitfelt 1991.

184. Se vidare SOM-institutets hemsida.

180. Här avser intoleransrapporten alla program utom studieförberedande, se t.ex. tabell B 77, sidan 143.

och muslimer i Sverige säkerligen påverkades av detta. Ett exempel är hur vissa medlemmar i Ny demokrati utmålade ökningen av antalet muslimer i Sverige som ett hot mot landets kultur och välfärd.

Det är framför allt Integrationsverket som på senare år har försökt kartlägga muslimernas situation i Sverige. Ett exempel är en studie i Integrationsverkets rapportserie som heter *Samtal med svenska muslimer*.¹⁸⁵ I studien redovisas en enkät genomförd bland svenska muslimer, framför allt i Göteborgstrakten, i syfte att undersöka hur muslimer upplevde sin situation månaderna efter den 11 september.¹⁸⁶ Undersökningen tyder på att respondenterna upplevde ett mer negativt klimat gentemot muslimer och islam, men samtidigt upplevde de också ett växande intresse för frågor om islam och muslimer. Förutom att resultaten inte kan generaliseras på grund av låg svarsfrekvens, bör man även betrakta dem med viss försiktighet då inga jämförelser över tid eller med andra grupper kan göras. Vi kan i detta sammanhang peka på en undersökning som studerade effekten av händelserna den 11 september på anställningsfrekvensen bland invandrare från länder med muslimsk majoritetsbefolkning.¹⁸⁷ Hypotesen i studien var att om stämningarna såväl i samhället i stort som på arbetsmarknaden skulle vara mer negativa för invandare från länder med stor muslimsk befolkning efter den 11 september, borde dessa individer ha svårare att få arbete efter denna tidpunkt jämfört med tiden före. Resultatet av studien visar att en sådan negativ utveckling inte kunde konstateras.

I *Integrationsbarometer 2004* undersöks allmänhetens inställning till islam med hjälp av ett antal indikatorer.¹⁸⁸ Slutsatsen av denna studie är att kvinnor, storstadsbor samt högskoleutbildade har en något mer positiv inställning till islam än män, personer från mindre städer och landsbygd samt de som har lägre utbildningar. Inget tydligt samband hittades med avseende på olika inkomstklasser.

Män, de med lägre utbildning, anställda i privata företag och egna företagare samt arbetslösa och individer över sextio år har högre medelvärden än genomsnittet på ett islamofobiindex i en senare studie från Integrationsverket.¹⁸⁹ Inte heller denna undersökning visar på något tydligt samband mellan socioekonomisk utsatthet och synen på islam.

I den senaste rapporten från Integrationsverket (*Integrationsbarometer 2005*) visas återigen att kvinnor i allmänhet har en mer positiv inställning till islam än män.¹⁹⁰ Individer med högre utbildning är mer positivt inställda i jämförelse med dem som har andra utbildningar. Yngre är mer positivt inställda än äldre, och storstadsbor mer positivt inställda än de som bor på mindre orter.

Sammantaget visar resultaten från svenska studier på området som gjorts vid olika tidpunkter och med lite olika mättekniker att det finns ett antal skillnader mellan effekter av olika bakgrundsfaktorer, vilket överensstämmer med resultaten i intoleransrapporten. Kvinnor/flickor har i dessa studier en mer positiv inställning till muslimer än män/pojkar, liksom högutbildade i jämförelse med lägre utbildade. Även individer boende i storstäder har en mer positiv inställning till islam i jämförelse med dem som bor i andra kommuner. Det finns även en viss indikation att socioekonomisk bakgrund har betydelse för individers inställning till muslimer – ju bättre ställt desto tolerantere inställning.

Det bör noteras att intoleransrapporten framför allt betonar inställningen till muslimer medan övriga svenska studier betonar inställningen till islam. Vi anar att de ungas generellt höga grad av tolerans sammanhänger med detta. Även i vårt material ser vi en tendens att när frågor kan förstås som syftande på muslimer som religiösa aktörer hårdnar attityden i jämförelse med när muslimer troligtvis uppfattas som en ”etnisk” kategori, ett slags allmän beteckning på personer med muslimsk bakgrund.¹⁹¹ Ett exempel: 10 procent anser att påståendet ”De flesta muslimer är säkert hyggligt folk” inte stämmer alls eller stämmer dåligt. Här signalerar ordet ”muslimer” snarare muslimer som individer. När påståendet istället rör muslimers kollektiva, religiösa rättigheter eller muslimer som religiösa aktörer, t.ex. ”Muslimer i Sverige ska ha rätt att bygga moskéer” ökar de som inte instämmer till 23 procent.¹⁹² Det påstående som de svarande vänder sig mest emot gäller inkluderingen av muslimska religiösa symboler i vår offentlighet: ”En programledare i TV ska tillåtas bära slöja”. Hela 35 procent invänder mot detta.

185. *Samtal med svenska muslimer*, 2003.

186. Enkäterna distribuerades via moskéer, islamiska föreningar och islamiska skolor.

187. Åslund & Rooth 2005.

188. *Integrationsbarometer 2004*, 2005.

189. *Rasism och främlingsfientlighet i Sverige*, 2005.

190. *Integrationsbarometer 2005*, 2006:05.

191. Det finns en tendens i svensk debatt att etnifiera muslimer, något som diskuterades i den första delstudien.

192. Även om denna fråga genererar en högre procentandel bland de unga, är siffran påtagligt lägre än integrationsbarometerens motsvarande siffror för 2004 (37 %) och 2005 (36 %).

Den internationella islamofobiforskningen

I de tidigare nämnda studierna från Heitmeyers forskningsgrupp används olika frågor för att mäta islamofobi i Tyskland.¹⁹³ Även i Tyskland är män något mindre positivt inställda till muslimer än kvinnor enligt en undersökning publicerad 2002. Men de senare publicerade studierna (2003 och 2005) visar ingen statistiskt signifikant skillnad i islamofobi mellan män och kvinnor. Forskargruppens specialstudie av islamofobi (2003) visar att islamofobi ökar med ålder och minskar med högre utbildning. De som anser sig vara mer till höger på den politiska skalan är mindre positivt inställda till muslimer än de som står mer till vänster. Både högre arbetslöshet och större andel invandrare i förbundsländerna leder till en ökad negativ inställning till muslimer. Upplagan från 2005 visar dock en högre grad av islamofobi i västra Tyskland än i östra Tyskland.

I ett försök att fördjupa analysen av de faktorer som kan ha samband med en islamofobisk inställning används två ansatser. Den första kallas ”social dominans” och mäter i vilken mån individens självkänsla och känsla av överlägsenhet blir naggade i kanten när andra grupper tar utrymme i ett samhälle, samt hur myter om hot eller upplösning fabriceras som försök att återupprätta den ursprungliga hierarkin. Den andra går tillbaka till den klassiska hypotesen att individer med mer auktoritära uppfattningar skulle ha ökade islamofobiska tendenser. Resultaten visar att social dominans har stor inverkan – och auktoritära uppfattningar något mindre – på graden av islamofobi.

Sociologen Sandro Cattacin med flera har, analogt med Heitmeyer, i en studie i Schweiz undersökt islamofobi som en aspekt av högerextremism, xenofobi och misantropi.¹⁹⁴ Resultaten visar att närmare 30 procent av den schweiziska befolkningen kan betraktas som islamofobiska, vilket är något mer än vad Heitmeyer kunde konstatera i Tyskland (20–25 procent). I Cattacins studie korrelerar islamofobi relativt lite med rasism, främlingsfientlighet och antisemitism. Ett annat resultat i denna studie är att ålder har liten betydelse för förklaring av islamofobi, till skillnad från andra typer av fientlighet som Cattacins forskargrupp undersökt.

193. Heitmeyer 2002, 2003, 2005.

194. Cattacin 2006.

Metod och data

Denna studie avser att kartlägga och analysera skolungdomars inställning till muslimer och muslimska skolungdomars utsatthet på grund av sin religion.¹⁹⁵ Studien är i sin helhet baserad på en klassrumsenkät bland skolungdomar i årskurserna åtta och nio i grundskolan samt årskurs ett, två och tre på gymnasiet genomförd under december månad 2003 av BRÅ (Brottsförebyggande rådet) och Forum för levande historia.¹⁹⁶

Huvuddelen av analysen, den om icke-muslimska ungdomars inställning till muslimer, baseras på den del av enkäten som innehåller ett flertal frågor som rör ungdomars inställning till muslimer i Sverige. Dessa frågor är ofta ställda i form av påståenden och respondenten kan markera i vilken grad han eller hon håller med respektive inte håller med om dessa. Svaren på frågorna görs om till ”Likert-liknande” skalor¹⁹⁷, en ofta använd metod inom samhällsvetenskaplig forskning för att kartlägga individers värderingar, övertygelser, känslor och åsikter om olika företeelser.

Observera att vi kommer undvika att använda termen islamofobi i resultatredovisningen. I stället kommer vi att använda ord som positiv eller negativ inställning till muslimer. I den avslutande delen diskuterar vi resultatens relation till islamofobi.

Den beroende variabeln

Den beroende variabeln i denna undersökning, attitydskalan eller indexet som är konstruerat för att mäta inställningen till muslimer, består av följande åtta påståenden:

- De flesta muslimer är säkert hyggligt folk...
- Det skulle vara helt okej att bo granne med en skötsam muslimsk person...
- Muslimer i Sverige ska ha rätt att bygga moskéer (religiösa lokaler)...
- Det är alldeles för många muslimer i Sverige...
- Muslimer går det inte att lita på...
- Det borde vara förbjudet för muslimer att få rösta i politiska val...

195. Vi kommer att undvika att använda termen islamofobi i resultatredovisningen. I stället kommer vi att använda ord som positiv eller negativ inställning till muslimer. I den avslutande delen diskuterar vi resultatens relation till islamofobi.

196. Se rapporten om *Intolerans* (2004:16ff) för en utförligare beskrivning av enkäten, urval, bortfall och andra typer av intolerans.

197. Skalorna är på ordinalnivå.

- De flesta invandrade muslimer är nog laglydiga...
- De flesta muslimer vill bara leva på bidrag...

Som svarsalternativ kan anges: ja, det stämmer precis, det stämmer ganska bra, tveksam/vet inte, det stämmer ganska dåligt och nej, det stämmer inte alls.¹⁹⁸

Ungdomars enkätsvar rörande dessa åtta påståenden korrelerar tydligt med varandra och sambanden är så starka att ett gemensamt mått på inställning till muslimer har kunnat bildas.¹⁹⁹ I analysen har vi kastat om skalan så att ett högre antal poäng kan likställas med en mer positiv inställning till muslimer och ett lägre antal poäng med det motsatta.²⁰⁰ Observera att denna skala är omvänd i förhållande till intoleransrapporten.

Bakgrundsfaktorer

De oberoende variablerna²⁰¹ i denna studie baseras huvudsakligen på frågor som ställdes i enkäten. En del av dessa frågor är av *demografisk karaktär* såsom individens kön, ålder (via årskurs i skolan) och födelseområde. Andra variabler är kopplade till individens *socioekonomiska bakgrund*. Här ställdes frågor om föräldrarnas socioekonomiska bakgrund, som indelades i åtta kategorier, om individen bodde i en skild familj och om föräldrarna var arbetslösa vid enkättilfället. *Lokala och regionala faktorer* är främst baserade på i vilken kommun individen bor. Denna kommunvariabel har sedan kodats på en del olika sätt. Dels har kommunerna delats in i olika kommuntyper,²⁰² dels har dessa kodats efter arbetslöshetsnivå, sysselsättningsnivå, andelen utrikes födda av det totala antalet kommuninvånare, tillverkningsindustrins relativa storlek i kommunen och slutligen om kommunen i 2002 års val fick *Sverigedemokratiskt* mandat i kommunfullmäktige eller ej.²⁰³ *Skolfaktorer* såsom trivsel och betyg samt vilket gymnasieprogram individen följer har också varit en del av enkäten. Vad gäller skolbetyg och trivsel i skolan är detta ett index baserat på Likert-liknande frågor. Variabeln som mäter individens gymnasieval är

indelad i fyra nivåer: de som går i studieförberedande programmet, de som följer studie- och yrkesförberedande programmet, de som enbart följer ett yrkesförberedande program och de som går på ett individuellt program. Variabler som indikerar *psykosociala faktorer* är alla baserade på Likert-liknande frågor. Med dessa frågor har sedan index på rastlöshet, aggressivitet, riskpreferens och nervösa besvär konstruerats. *Andra index* som har skapats på grundval av olika frågor i enkäten behandlar föräldrafaktorer, kamratfaktorer, samhälleligt utanförskap samt individens uppfattningar om könsroller.²⁰⁴

Utsatthet och delaktighet

Den del av analysen som behandlar muslimers utsatthet på grund av religion (analys 2), utgår från frågor där respondenterna fått ange i vilken utsträckning de blivit retade, hotade, utfrysta eller utsatta för slag eller hotfulla e-post-, sms- eller chattmeddelanden. Skillnader i grad av utsatthet relateras till kön, typ av skola, region och födelseområde. Vi jämför även respondenter med olika trosbekännelser med avseende på utsatthet.

Om den statistiska metoden

Den statistiska metoden som används i analysen av ungdomars inställning till muslimer är en vanlig linjär multipel regressionsanalys. Med denna metod beräknas de effekter som olika faktorer (variabler) – till exempel att individen går i en viss årskurs eller är född i ett visst område osv. – kan ha på inställningen till muslimer. Tabellerna i bilaga 6 redovisar enbart vår slutmodell och separata analyser för flickor och pojkar. Denna modell inkluderar faktorer som rör demografi, socioekonomiska betingelser, region, skola/program, psykosociala omständigheter, föräldrarnas förhållningssätt, kamratrelationer, känslor av utanförskap och uppfattningar om könsroller.²⁰⁵

När koefficienten för en variabel är negativ (minus-tecken framför talet) betyder detta att denna faktor har en negativ effekt på individernas inställning till muslimer; om talet är positivt är effekten positiv. Ju högre själva koefficienten är desto större är effekten. Variabler som är kodade som kategoriska variabler, dvs. i olika kategorier, har alltid en så kallad referenskategori som har värdet 0. De andra kategorierna

198. Rangordningen för svarsalternativen följer påståendets negativa eller positiva innebörd.

199. Den interna samstämmigheten i den här skalan har vid faktoranalys visat sig uppgå till 0,90 enligt Cronbachs alfa-koefficient, vilket är ett tillfredsställande värde.

200. Eftersom en del av påståendena är negativa och andra positiva har kodningen av svarsalternativen för en del frågor gjorts om så att alla "går" i samma riktning. Se figur 1 för flickor och pojkar.

201. Se bilaga 1 för en översikt.

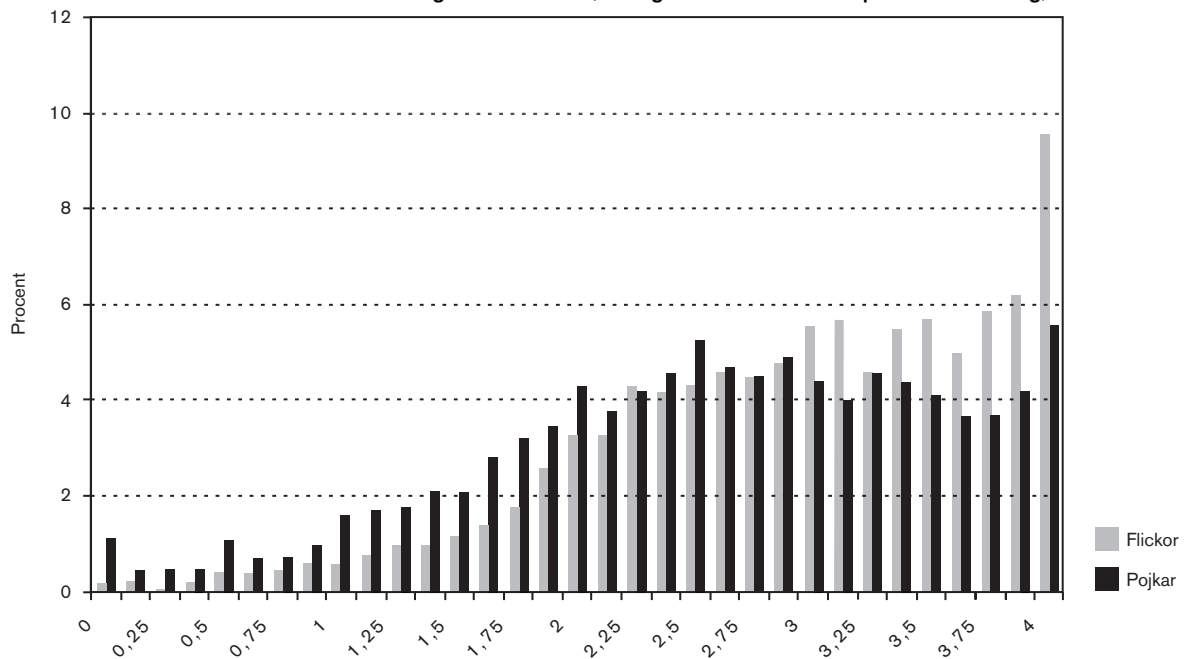
202. Se bilaga 2.

203. Dessa uppgifter är baserade på data från SCB och AMS.

204. Se bilaga 7 för frågorna som användes för konstruerandet av de olika index.

205. Variabellistan återfinns i bilaga 1.

Figur 1: Andel i procent bland pojkar och flickor som ligger på respektive steg på det sammansatta måttet för inställning till muslimer. (Ju högre värde desto mer positiv inställning)

jämförs med referenskategorierna för att få en uppfattning om riktningen hos och storleken av den effekt som tillhörighet till de olika kategorierna har på inställningen till muslimer. För att visa huruvida muslimer är utsatta för olika typer av kränkning, använder vi oss även av ett index där vi sammanfogar fem olika typer av utsatthet och beräknar medelvärden.

Det empiriska materialet

Grundmaterialet som har använts i analysen utgörs av de 10 599 ungdomar som besvarat enkäten.²⁰⁶ Av dessa har 565 svarat att de är muslimer. Det interna bortfallet, dvs. de individer som inte har svarat på alla frågor som ingår i analysen, uppgår till 536. Det är således det – med det interna bortfallet – minskade antalet, 9 498 (4 680 flickor och 4 818 pojkar), som huvudanalysen av ungdomars inställning till muslimer, kommer att baseras på. I bilaga 3 finns en översikt av de viktigaste variablerna. För de flesta variabler som används i analysen uppgår det interna bortfallet till mindre än 1 procent. Analysen av utsatthet på grund av religion baseras endast på de individer som har anggett att de är muslimer, dvs. 565 individer varav 56,1 procent är flickor och 43,9 är pojkar.

Resultat

Följande redovisning startar med att beskriva några resultat för de enskilda påståenden som mäter inställningen till muslimer. Därefter följer en beskrivning av relationen mellan det sammansatta måttet på inställning till muslimer (indexet) och ett antal bakgrundsfaktorer, och sedan diskuteras resultaten av de statistiska modellerna. Efterföljande resultat behandlar muslimska ungdomars utsatthet på grund av deras religion.

Inställning till muslimer

Ungdomars inställning till muslimer har, som beskrivits ovan, fångats upp med åtta olika påståenden där svaren tilldelats numeriska värden från 0 till 4. I bilaga 4 visas medelvärden för de olika påståendena, där respondenterna delats in efter ett antal i litteraturen vanligt förekommande bakgrundsfaktorer. Ju högre medelvärde är, dvs. ju närmare 4 det ligger, desto mer positiv inställning till muslimer har ungdomarna.²⁰⁷ Resultaten visar att vissa frågor indikerar en mer positiv inställning än de övriga. Dessa påståenden är: "Det skulle vara helt okej att bo granne med en skötsam

206. *Intolerans* 2004.

207. Också här har vi kastat om svarsalternativen i vissa frågor så att de får samma riktning, vilket underlättar jämförelse mellan påståenden.

muslimsk person...” och ”Det borde vara förbjudet för muslimer att få rösta i politiska val”. Några andra frågor tyder däremot på en tydligt mer negativ inställning till muslimer. Det är påståenden som: ”Det är alldeles för många muslimer i Sverige” och ”De flesta muslimer vill bara leva på bidrag”. Generellt visar det sig att pojkar har ett något lägre medelvärde för alla påståenden än flickor och därmed en mer negativ inställning till muslimer. Vad gäller skillnader i inställning mellan årskurser, antyder medelvärdena en svagt mer positiv inställning till muslimer för individer i årskurs 2 och 3 på gymnasiet i jämförelse med de lägre årskurserna. Slutligen visar det sig att ungdomar födda utanför Sverige och – framför allt – utanför Europa har något högre medelvärden och därmed en något mer positiv inställning till muslimer.

I den följande delen av analysen studerar vi inställningen till muslimer genom att relatera ett index baserat på de tidigare nämnda åtta frågorna till ett antal variabler. För resultaten, se tabell i bilaga 5. Medelvärdena visar att det finns tydliga skillnader i inställning till muslimer bland flickor respektive pojkar, vilket illustreras i figur 1. Även i tidigare rapporter där inställning till muslimer undersökts, har man kunnat påvisa skillnader mellan könen.²⁰⁸ Liksom i föreliggande studie visar det sig att pojkar är mindre positivt inställda till muslimer än flickor.

I intoleransrapporten antyds att det finns en svag tendens till att ju högre upp man kommer i skolsystemet, ju äldre ungdomarna blir, desto mer positiv inställning till islam har de. Det påpekas dock att skillnaderna är små och inte helt konsekventa.²⁰⁹ Indexet i vår analys (se tabellen i bilaga 5) som är baserat på samma material som intoleransrapporten, visar att ungdomar i det andra och tredje året av gymnasiet har en något mer positiv inställning till muslimer än ungdomar i de andra årskurserna. Ungdomar födda i Sverige har en mer negativ inställning till muslimer jämfört med dem som är födda i utlandet. Och ungdomar födda utanför Europa har en mer positiv inställning till muslimer än de som är födda i Europa.

När det gäller studieprogram visar medelvärden för indexet att ungdomar i studieförberedande program är mest positivt inställda till muslimer och att ungdomar på det individuella programmet är minst positivt inställda till muslimer. Även föräldrarnas socioekonomiska bakgrund visar sig vara av betydelse. Ungdomar med föräldrar som har yrken som inte kräver någon

utbildning eller en lägre utbildning (som ej facklärd arbetare, facklärd arbetare och lägre tjänsteman) har en mindre positiv inställning till muslimer jämfört med barn till andra yrkesgrupper; framför allt högre tjänstemän, fria yrkesutövare och de med akademikeryrken. Den geografiska indelning som används i denna studie visar att ungdomar som bor i storstäder, andra större städer respektive medelstora städer²¹⁰ har en mer positiv inställning till muslimer än ungdomar som bor i andra områden. När det gäller våra storstäder är ungdomar som bor i Stockholm mer positivt inställda till muslimer än ungdomar som bor i Göteborg. Dessa i sin tur är mera positivt inställda till muslimer än de som bor i Malmö. Skillnaderna är dock inte stora.²¹¹

Heitmeyers forskargrupp konstaterar att de som anser sig vara till höger på den politiska skalan är mer negativt inställda till muslimer än de med andra politiska sympatier. Vi valde därför att se hur gymnasieelevernas politiska preferenser är relaterade till tolerans.²¹² Vårt resultat liknar Heitmeyers. Den stora skiljelinjen går mellan dem som sympatiserar med högernationalistiska partier och dem som sympatiserar med andra partier. Bland sverigedemokraternas sympatisörer kan 47 procent klassificeras som intoleranta till muslimer och 42 procent som tveksamma medan 70 procent av nationaldemokraternas sympatisörer är intoleranta och 23 procent är tveksamma.²¹³ För de etablerade riksdagspartierna gäller att mellan 56 och 86 procent av sympatisörerna återfinns bland dem som klassificerats som toleranta eller mycket toleranta. Mest toleranta är de som sympatiserar med vänsterpartiet, sedan i fallande ordning miljöpartiet, socialdemokraterna, centerpartiet och folkpartiet, kristdemokraterna och sist moderaterna.²¹⁴

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att det finns skillnader i inställningen till muslimer bland dem som kännetecknas av olika bakgrundsfaktorer. Pojkar är generellt mindre positivt inställda till muslimer än

210. Se bilaga 2.

211. Se bilaga 5.

212. Även i *Intolerans* (2004:52f) redovisas ett liknande resultat men som följer upp hela materialet. Vi valde att se specifikt på gymnasieelever, byggt på antagandet att med ökad ålder följer en ökad politisk medvetenhet. Enkätfrågan lyder: ”Tycker Du något av följande politiska partier är bra?” Eleverna fick sedan kryssa i två alternativ. Listan innehöll vid sidan av riksdagspartierna även syndikalisterna, KPML(r), sverigedemokraterna, nationaldemokraterna, nationalsocialistisk front.

213. För kategoriseringen, se tidigare forskning ovan.

214. Tittar vi istället på intoleranta (alltså inte inkluderande kategorin tveksamma) är ordningen den omvända förutom att centerpartiet och socialdemokraterna byter plats. Moderatsympatisörerna är de mest intoleranta (12,6 procent) och vänsterpartisterna minst (1,6 procent).

208. Se t.ex. *Rasism och främlingsfientlighet i Sverige* 2005.

209. *Intolerans* 2004.

flickor. Även föräldrarnas socioekonomiska bakgrund, baserat på yrke, liksom ungdomarnas födelseområde, har betydelse för ungdomars inställning. Skillnaderna mellan årskurserna verkar inte vara så stora med en svag tendens till att ungdomar i högre årskurser är mer positiva. Större skillnader finns däremot mellan ungdomar i olika gymnasieprogram. I nästa avsnitt studerar vi alla dessa bakgrundsfaktorer samtidigt med hjälp av multipel regressionsanalys. Genom detta kan vi undersöka om de ovan konstaterade skillnaderna i medelvärden för olika bakgrundsvariabler kvarstår, när vi kontrollerar för flera variabler samtidigt.

Olika faktorerers betydelse

I det följande diskuteras ungdomars inställning till muslimer utifrån resultaten av regressionerna som återfinns i tabell 1 (se nedan).²¹⁵ Vi diskuterar resultaten av vår slutmodell som är den mest komplexa modellen. Vi betraktar även denna modell separat för flickor och pojkar. Vi kommenterar vidare skillnader i resultaten mellan modellerna samt utvidgar diskussionen till ett större sammanhang.

Generellt ger den genomförda multipla regressionen en del intressanta resultat. Tabell 1 sammanfattar slutmodellen och visar vilka faktorer som kan förknippas med en mer positiv eller negativ inställning till muslimer bland pojkar och flickor. Resultaten visar att en del variabler inte har någon statistiskt signifikant effekt på ungdomarnas inställning till muslimer samtidigt som andra variabler uppvisar tydliga positiva eller negativa effekter.

Demografi: En kontroll för inverkan från könsrolls-uppfattningar gav vid handen att de tidigare konstaterade skillnaderna mellan pojkar och flickor kastas om så att pojkar visar sig ha en mer positiv inställning till muslimer än flickor.

När det gäller olika årskurser visar modellen, utan indelning efter kön, inga skillnader i inställning till muslimer. Med undantag av tredje året på gymnasiet kan inget tydligt samband påvisas mellan skolstadium (och således även ålder) och inställning till muslimer, vilket våra medelvärden i bilaga 5 gav sken av. Regressionerna för enbart flickor respektive pojkar visar

Tabell 1: Effektrevisning baserad på slutmodellen för samtliga, samt för flickor och pojkar.

	Samtliga	Flickor	Pojkar
Flickor	Ref. Kat.	Ej	Ej
Pojkar	+	Relevant	Relevant
Årskurs 8	Ref. Kat.	Ref. Kat.	Ref. Kat.
Årskurs 9	0	+	0
1:a Gymnasium	0	0	0
2:a Gymnasium	0	0	+
3:e Gymnasium	+	+	+
Sverige	Ref. Kat.	Ref. Kat.	Ref. Kat.
Nord/Väst/Östeuropa	+	0	+
Sydeuropa	+	0	+
Utanför Europa	+	+	+
Ej facklärdd arbetare	Ref. Kat.	Ref. Kat.	Ref. Kat.
Facklärdd arbetare	0	0	0
Lägre tjänstemän	0	0	0
Mellanivå tjänstemän	+	+	+
Högre tjänstemän	+	+	+
Akademiska fria yrken	+	+	0
Egen företagare	0	0	0
Lantbrukare	0	0	0

215. Se också bilaga 6 för koefficientredovisning av modellerna.

Bor ej i skild familj	Ref. Kat.	Ref. Kat.	Ref. Kat.
Bor i skild familj	0	0	-
Mamman arbetar	Ref. Kat.	Ref. Kat.	Ref. Kat.
Mamman arbetslös	0	0	0
Pappan arbetar	Ref. Kat.	Ref. Kat.	Ref. Kat.
Pappan arbetslös	0	0	0
Stockholm	Ref. Kat.	Ref. Kat.	Ref. Kat.
Göteborg	0	-	0
Malmö	+	+	0
Andra större städer	0	0	0
Medelstora städer	0	0	0
Större kommuner	0	0	0
Mindre kommuner	0	0	0
Glesbygdskommuner	0	0	0
Andel arbetslösa (kontinuerlig)	-	0	-
Andel invandrare (kontinuerlig)	-	-	-
Storlek industrisektor (kontinuerlig)	-	0	-
SD ej i kommunfullmäktige 2002	Ref. Kat.	Ref. Kat.	Ref. Kat.
SD i kommunfullmäktige 2002	-	-	-
Medelbetyg (index)	+	+	+
Skoltrivsel (index)	+	+	+
Studieförberedande program	Ref. Kat.	Ref. Kat.	Ref. Kat.
Studie- och yrkesprogram	0	0	-
Yrkesprogram	-	0	-
Individuellt program	-	-	-
Rastlöshet (index)	-	-	-
Aggressivitet (index)	-	-	-
Riskpreferens (index)	+	0	0
Nervösa besvär (index)	+	+	+
Föräldrar kommunikation (index)	-	-	-
Föräldrar vetskap om fritidsvanor (index)	0	-	0
Föräldrar reaktion på problembeteende (index)	+	+	+
Kamratrelationer (index)	0	+	0
Känner muslim	+	+	+
Känner ej muslim	-	-	-
Samhälleligt utanförskap (index)	-	-	-
Stereotypa könsroller (index)	-	-	-

+ = positiv effekt, - = negativ effekt, 0 = ingen effekt på inställning till muslimer

däremot att de som går tredje året i gymnasiet är mer positivt inställda till muslimer än de övriga. För flickor i gymnasiets första årskurs gäller dock det omvända.

Däremot är det statistiskt säkerställt att pojkar födda utanför Sverige har en mer positiv inställning till muslimer än pojkar födda i Sverige och att flickor födda utanför Europa är mera positiva än flickor födda i Europa. Vidare är ungdomar som känner någon som är muslim mer positivt inställda till muslimer jämfört med dem som inte känner någon som är muslim. En trolig förklaring till dessa resultat kan vara att ungdomar från andra länder i större utsträckning lever i bostadsområden där det bor muslimer.

Socioekonomiskt: Betydelsen av den socioekonomiska bakgrunden för elevernas inställning till muslimer blir här tydligare. Medan vi i bilaga 5 redovisade ett mer stegvist förhållande – ju ”högre” yrkesbakgrund desto mer positiv inställning till muslimer – visar slutmodellen att enbart ungdomar med föräldrar som har tjänstemannayrken på minst mellannivå har en mer positiv inställning till muslimer i jämförelse med ungdomar som har föräldrar i alla andra yrkeskategorier. Pojkar som bor i skilsmässofamiljer visar sig mer negativt inställda till muslimer jämfört med pojkar vilkas föräldrar inte är skilda.

Lokala och regionala faktorer: I intoleransrapporten indikeras att ju mer urban kommun eleverna bor i desto mer positiv är deras inställning till muslimer. Vi har en något annorlunda geografisk indelning²¹⁶ och finner då, för pojkar, ingen statistiskt signifikant effekt av vistelsekommun, eller mer precist, den kommun där eleverna går i skolan. För flickor finns dock en intressant skillnad mellan å ena sidan storstäderna Göteborg och Malmö och de andra kommunerna i Sverige (inräknat storstaden Stockholm) å den andra. Flickor i Göteborg har en något mindre positiv inställning till muslimer, flickor i Malmö en klart mer positiv och för de andra kommunerna finns ingen statistiskt signifikant effekt skild från referenskategori Stockholm. Ekonomiska bakgrundsfaktorer på kommunal nivå har däremot en viss betydelse för pojkars inställning till muslimer. Pojkar som bor i kommuner med större inslag av tillverkningsindustri, en högre grad av relativ arbetslöshet samt en högre andel invandrare har en mer negativ inställning till muslimer jämfört med pojkar i kommuner med motsatta förhållanden. Förklaringen ligger här eventuellt i att kommuner med en relativt stor konkurrensutsatt industrisektor

har en mer konjunkturkänslig arbetsmarknad, vilket ofta leder till större svängningar i arbetslösheten. En tolkning skulle kunna vara att en del pojkar i dessa kommuner kan uppfatta att dessa ekonomiska förutsättningar beror på invandringen i allmänhet och muslimer i synnerhet. För flickor finner vi inget statistiskt signifikant resultat för dessa ekonomiska faktorer. Om vi skulle spekulera om skillnaderna i resultat mellan könen skulle föreställningarna om den framtida marknaden för arbete kunna vara en tänkbar förklaring. Vi vet från tidigare studier att pojkar oftare än flickor stannar kvar i mindre och mellanstora kommuner. Vi vet också att dessa pojkar oftare går in i industrisektorns tillverkningsjobb. Kan orsaken vara att icke-muslimska pojkar (särskilt svenskfödda) upplever konkurrens om arbete och socialt utrymme från muslimer (och från invandrare i stort) medan icke-muslimska flickor inte upplever muslimska flickor som konkurrenter på grund av uppfattningar om muslimska flickor och kvinnor som förtryckta och hemmaorienterade? Detta får förbli en spekulation, eftersom vårt material tyvärr inte lämpar sig för att besvara denna typ av frågor.²¹⁷ Slutligen visar vår kategorisering av kommunerna i sådana där sverigedemokraterna har mandat och de där de inte har det, att elever som bor i kommuner som har ett eller flera sverigedemokratiska mandat i kommunfullmäktige, har en klart mer negativ inställning till muslimer jämfört med kommuner utan sådana mandat. En möjlig tolkning skulle kunna vara att inställningen till muslimer hos ungdomar påverkas även av andra negativa uppfattningar i lokalsamhället rörande invandrare och muslimer.

Skola: Skol- och programfaktorer är klart viktiga, ”förklarande” variabler för ungdomarnas inställning till muslimer. Framför allt har elevernas skolbetyg, något mer för flickor än pojkar, en stark effekt på inställning till muslimer. Eleverna som går på det individuella programmet uppvisar en stark negativ inställning till muslimer i förhållande till de andra gymnasieprogrammen. En enkel korstabell av yrkesbakgrund och vilka program eleverna går på visar att ungdomar med föräldrar i tjänstemannayrken och akademiska yrken

216. Se bilaga 2.

217. För ett resonemang om kön och invandrare och hur ”den invandrade mannen” generellt får mer uppmärksamhet och tenderar att symbolisera alla inom den egna etniska gruppen (alltså även kvinnor) eller till och med invandrare generellt, se Ambjörnsson 2003:250ff. Ambjörnsson diskuterar vad detta innebär för hur de som klassas som ”invandratjejer” upplevs av andra (257ff). Invandrare sammanfaller i detta sammanhang ganska mycket med muslimer. Se även Wigerfelt & Wigerfelt 2001:72, 196.

återfinns i majoritet i det studieförberedande programmet. Detta visar att det primärt är ungdomarnas socioekonomiska bakgrund snarare än skolprogram som påverkar deras inställning till muslimer.

Socialpsykologiska faktorer: Även socialpsykologiska faktorer som rastlöshet och aggressivitet påverkar inställningen till muslimer bland både flickor och pojkar. Detta är i linje med tidigare forskning som har indikerat att så kallade intoleranta ungdomar är mer rastlösa, impulsiva respektive aggressiva än de toleranta. Det är troligen så att dessa ungdomar även har en mer negativ inställning till muslimer. En hypotetisk förklaring till att ”ökade nervösa besvär” sammanhänger med en mer positiv inställning till muslimer skulle kunna vara att detta är en ”proxy” för större emotionell känslighet och en mer nyanserad verklighetsuppfattning, vilket i sin tur skulle kunna leda till en ökad tolerans mot dem som uppfattas som annorlunda.

Familjefaktorer: Ungdomarnas inställning till muslimer uppvisar även samband med frågor som mäter graden av ungdomarnas förtroliga kommunikation med föräldrarna, föräldrarnas vetskap om fritidsvanor och hur föräldrarna reagerar på problembeteende som skolk och alkoholberusning. Det är enligt analysen endast ungdomar med föräldrar som har reagerat mer kraftfullt på deras problembeteende som är mer positivt inställda till muslimer jämfört med dem vars föräldrar inte reagerat. Lite förvånande var att ju mer förtrolig kontakt med föräldrarna ungdomarna hade och ju mer kunskap föräldrarna hade om flickors fritidsvanor desto mer negativ inställning till muslimer tenderade ungdomarna att ha.

Kamrater: Om flickor har goda kamratrelationer har de en mer positiv inställning till muslimer än om de inte har det. Detta samband lyser med sin frånvaro hos pojkar. En förklaring till detta skulle kunna vara att bland pojkar kan ”bra kamratrelationer” även vara förknippade med umgänge i intoleranta kompisgrupper.²¹⁸

Utanförskap: Frågan som mäter samhälleligt utanförskap är baserad på tanken att toleransen mot invandrare och minoriteter skulle samvariera med graden av tillit till andra människor, och den är ställd i syfte att mäta i vilken utsträckning ungdomar känner samhörighet med det omgivande samhället på ett mer övergripande plan.²¹⁹ Den genomförda analysen visar

att denna variabel har ett tydligt samband med negativ inställning till muslimer för både flickor och pojkar – ju större känsla av utanförskap, desto mer negativ är denna inställning.

Könsroller: Slutligen undersöker vi hur ett index med frågor som mäter stereotypa könsroller bland ungdomarna samvarierar med inställningen till muslimer. Tanken bakom dessa frågor är att inställningen till muslimer påverkas av ”könsrollsidealerna” hos både pojkar och flickor. Resultaten visar att både flickor och pojkar med stereotypa, inflexibla könsrollsuppfattningar är mer negativt inställda till muslimer jämfört med dem som har andra åsikter om könsroller.²²⁰

Utsatthet på grund av religion (muslimer)

I detta avsnitt undersöker vi den negativa inställningen till muslimer genom att analysera muslimers utsatthet för olika former av kränkande beteende. I denna del av analysen studeras endast de 565 ungdomar som har angivit islam som sin religionstillhörighet, och vi mäter utsatthet genom att fråga respondenterna om de har blivit retade, utfrysta, hotade, slagna eller har fått hotfulla e-post-, sms- eller chattmeddelanden på grund av att de är muslimer.

Tabell 2: Utsatthet på grund av religion, olika frågor, procent

	Alla	Flickor	Pojkar
Retad på grund av religion	16.4	16.4	16.4
Utfryst på grund av religion	7.0	8.0	5.7
Hotad på grund av religion	2.7	2.6	2.9
Slagen på grund av religion	1.4	0.3	2.9
Hotfulla e-post-, sms- eller chattmeddelanden	8.1	9.2	6.7

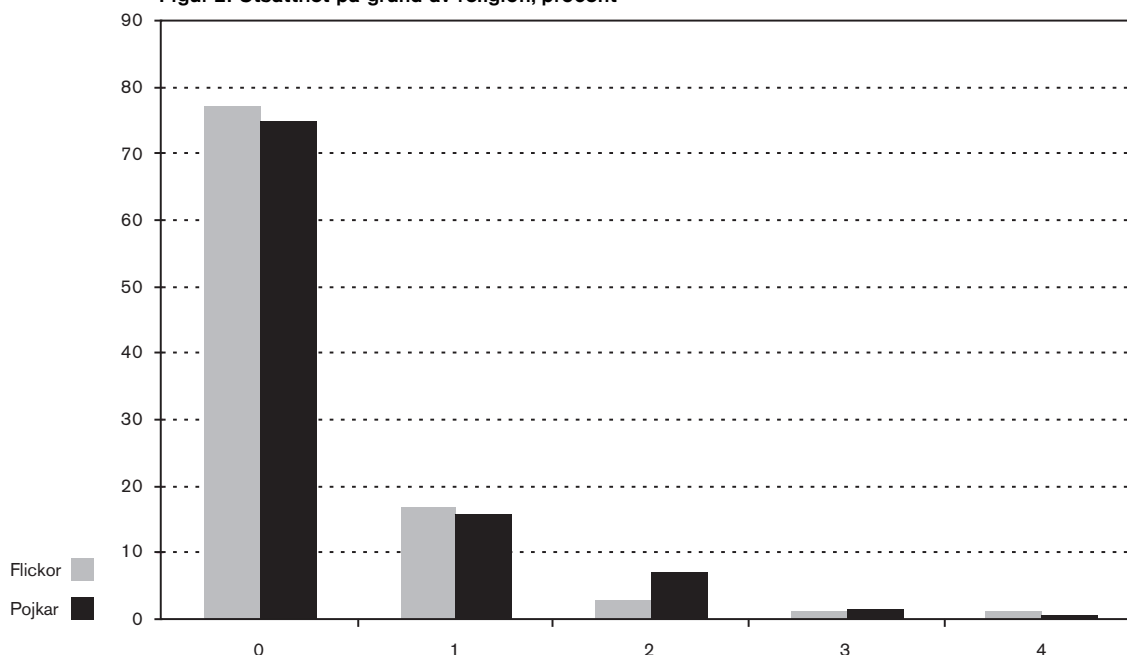
Tabell 2 visar att 16,4 procent eller så gott som 1 av 6 muslimska flickor och pojkar har blivit retade på grund av att de är muslimer. Detta är också den vanligaste formen av utsatthet bland dessa ungdomar. Mer subtila former av utsatthet handlar om utfrysning eller via mer eller mindre anonyma meddelanden via datorn eller telefonen. Nästan 1 av 12 flickor har blivit utsatta för sådana kränkningar. Pojkarna har blivit utsatta i något lägre grad. Att ha blivit utsatt för hot på grund av sin religion är ungefär lika vanligt för

218. I *Intolerans* (2004:104f.) betonas att det är förknippat med intolerans att umgås med kamrater, i grupp, kvällstid samtidigt som man dricker alkohol och festar.

219. *Intolerans* 2004.

220. I regressionen där vi både inkluderade flickor och pojkar visade det sig att skillnaden i inställning till muslimer mellan könen upphävdes när indexet som mäter könsrollsuppfattningar inkluderades.

Figur 2: Utsatthet på grund av religion, procent

flickor och pojkar, men förekommer mer sällan än de tidigare diskuterade formerna av utsatthet – endast 2,7 procent av alla har svarat att de har blivit utsatta för hot på grund av sin muslimska religionstillhörighet. Slutligen har 2,9 procent av pojkarna och 0,3 procent av flickorna blivit slagna på grund av sin muslimska religionstillhörighet. I detta avseende är pojkarna alltså överrepresenterade.

Figur 2 anger den totala utsattheten med hjälp av ett index (vars värden varierar mellan 0 och 5) för både flickor och pojkar och visar att nästan en fjärdedel av de muslimska ungdomarna har blivit utsatta för någon kränkande behandling. Drygt 15 procent har blivit utsatta en gång. Knappt 3 procent bland flickor och 9 procent bland pojkar har blivit utsatta två eller fler gånger.

Utsattheten och bakgrundsfaktorerna

Följande del i analysen avser att studera i vilken grad skillnader i utsatthet (index) på grund av muslimsk trostillhörighet förklaras med olika bakgrundsfaktorer. I det föregående kunde vi visa att flickor var något mer utsatta än pojkar genom utfrysning och hot via elektroniska meddelanden. Utsattheten är också större i grundskolan än på gymnasiet vilket ligger i linje med vår tidigare analys, där framför allt ungdomar i tredje året på gymnasiet har en mer positiv inställning till muslimer. De som bor i större/medelstora städer rapporterar högst utsatthet jämfört med dem som bor

i övriga kommuner eller storstad/förortskommun. De sistnämnda uppvisar det lägsta medelvärdet. Dessa resultat överensstämmer inte med resultatet rörande inställning till muslimer i bilaga 5 och 6. En tänkbar förklaring till detta kan vara att ungdomar som bor i storstäder visserligen har en mer negativ inställning till muslimer, men på grund av att de sistnämnda lever mer segregerade i dessa områden löper de mindre risk att drabbas av trakasserier. Muslimer från Sydeuropa är mer utsatta än de som är födda utanför Europa, och de som är födda utanför Sverige är mer utsatta än de som själva är födda i Sverige och som bara har en förälder född utomlands. Förklaringen till detta ligger troligtvis i att bland dem som är födda utomlands finns en större andel som anser sig vara troende (se vidare analysen nedan).

Muslimska och kristna ungdomar

Slutligen undersökte vi om muslimska ungdomar är mer eller mindre utsatta för kränkningar än kristna ungdomar samt huruvida det finns skillnader mellan dem som uppgav sig vara troende respektive icke troende.²²¹ Det visar sig (tabell 4) att muslimska ungdomar är klart mer utsatta för kränkningar än kristna ungdomar. Dessutom är de som är troende klart

221. Vi kontrollerade om muslimers delaktighet i kränkningar påverkade huruvida de kränktes själva eller inte. Det visade sig att så inte var fallet.

Tabell 3: Utsatthet på grund av religion, index (0–4 skala)

	Medelvärde	Standardavvikelse
Flickor	0.37	0.74
Pojkar	0.32	0.71
Grundskola	0.40	0.76
Gymnasium	0.29	0.68
Storstad/förortskommun	0.26	0.64
Större/medelstor stad	0.48	0.84
Övrig kommun	0.51	0.79
Sydeuropa	0.37	0.67
Utanför Europa	0.34	0.75
Utländsk bakgrund	0.30	0.71
Född utomlands	0.37	0.73

Tabell 4: Utsatthet på grund av religion, troende och icke troende, index (0–5 skala)

	Medelvärde	Standardavvikelse
Muslim icke troende	0.26	0.59
Muslim troende	0.42	0.82
Kristen icke troende	0.04	0.26
Kristen troende	0.18	0.49

mer utsatta än icke troende. Intressant är dock att skillnader i utsatthet mellan troende och icke troende är större bland kristna än bland muslimer. Dessutom visade det sig att kristna födda i Sydeuropa och utanför Europa var utsatta i samma grad som samtliga kristna. Detta skulle kunna tyda på en starkare intolerans gentemot muslimer just i egenskap av att vara muslimer, då muslimer födda i Sydeuropa var de mest utsatta bland muslimerna medan kristna från samma del av Europa inte var mer utsatta än andra. På samma sätt är muslimer födda utanför Europa mer utsatta än motsvarande kristna.²²²

Sammanfattning

Den kvantitativa delen av denna studie kan delas in i två avsnitt: ett om ungdomars inställning till muslimer och ett om muslimska skolungdomars utsatthet på grund av sin religion.

Inställning till muslimer – medelvärden

Resultaten av indexmedelvärdena för en del bakgrundsfaktorer visar att det finns vissa skillnader i inställningen till muslimer: pojkar är generellt mindre positivt inställda till muslimer än flickor; föräldrarnas socioekonomiska bakgrund, baserad på yrke, har betydelse för ungdomars inställningar till muslimer liksom ungdomarnas födelseområde. Skillnaderna i inställning till muslimer mellan årskurserna verkar inte vara så stora med en liten tendens till att ungdomar i högre årskurser har en mer positiv inställning till muslimer. Större skillnader i inställningen till muslimer finns däremot mellan ungdomar i olika gymnasieprogram.

Inställning till muslimer – olika bakgrundsfaktorer

Med hjälp av en mer avancerad statistisk metod (multipel regression) kan vi som ett komplement till tidigare studier visa att många variabler har en signifikant, positiv eller negativ effekt på ungdomars inställning till muslimer när inverkan från andra faktorer samtidigt hålls under kontroll. Ungdomar som går tredje året på gymnasiet har en mer positiv inställning jämfört med dem som går i andra årskurser. Att känna någon som är muslim medför en mer positiv inställning jämfört med om man inte känner någon. Ungdomarnas socioekonomiska bakgrund (med föräldrarnas yrke som indikator) påverkar deras förhållningssätt till muslimer. Barn till föräldrar med tjänstemannayrken på minst mellannivå är mer positiva än de vilkas föräldrar har ”lägre” yrken. Psykologiska och socialpsykologiska faktorer, i detta fall rastlöshet och aggressivitet, har en negativ inverkan på attityderna. Vi har även kunnat visa att faktorer som sammanhänger med skolmiljö och utbildningsprogram påverkar ungdomarnas inställning till muslimer. Här måste man påpeka att val av utbildningsprogram till väsentlig del styrs av föräldrarnas socioekonomiska bakgrund, som således är den egentliga ”förklarande” faktorn. Ju högre betyg ungdomarna har och ju bättre de trivs i skolan, desto mer positiva är deras attityder till muslimer. Intressant nog visar det sig även att de skillnader i attityder mellan pojkar och flickor som konstaterats i tidigare studier (och som även framträtt i våra medelvärden) i grund och botten sammanhänger med olikheter i uppfattningar om könsroller – när inverkan från dessa uppfattningar kontrolleras statistiskt försvinner skillnaderna mellan könen. Studien visar dessutom att *lokala/regionala* faktorer kategoriserade efter olika ekonomiska, politiska och befolkningsmässiga kriterier har en viss betydelse för ungdomars inställning till

222. Här känner vi dock inte till vilka delar av världen personerna kommer ifrån.

muslimer. Till exempel är pojkar som bor i kommuner med relativt hög arbetslöshet, höga andelar invandrare och större relativ industrisektor mer negativa än de som bor i andra kommuner. Även andra lokala samhällsliga faktorer som förekomsten av högerpopulistiska partier, visar sig påverka ungdomars attityder till muslimer. Slutligen är ungdomar som känner ett *samhälleligt utanförskap* mer negativa i sin inställning till muslimer jämfört med dem som inte har sådana känslor.

Utsatthet på grund av religion

Analysen omfattade även frågor om egen utsatthet för olika slags trakasserier och våld på grund av religion och vissa intressanta resultat framkom. Med undantag av fysiskt våld rapporterar flickor större utsatthet än pojkar. Minst utsatta är de som bor i storstäder. Utsattheten är större i grundskolan än på gymnasiet vilket ligger i linje med vår analys där framför allt ungdomar i tredje året på gymnasiet har en mer positiv inställning till muslimer.

De som uppfattar sig själva som religiösa är i högre grad utsatta än de som uppfattar sig som icke-religiösa. Muslimska ungdomar generellt är dessutom klart mer utsatta för kränkningar än andra ungdomar, även mer än troende kristna ungdomar som i sin tur är utsatta i högre grad än de kristna som inte ser sig som religiösa. Dessutom visade det sig att kristna födda i Sydeuropa och utanför Europa var utsatta i samma grad som kristna generellt. Detta skulle kunna tyda på en starkare intolerans mot just muslimer oavsett hur troende de är, bland dem som trakasserar andra ungdomar på grund av deras religionstillhörighet.

Avslutande diskussion

Avslutningsvis finns det skäl att fundera över två saker vad gäller enkäten som mått på inställning till muslimer eller islamofobi. Den första är av mer metodologisk karaktär och handlar om att denna enkät ger liknande resultat som många andra undersökningar: om du är kvinna, högutbildad och ekonomiskt välmående är du mer tolerant än om du är man, lågutbildad och inte är ekonomiskt välmående.²²³ Den uppenbara kritiska frågan som då måste ställas är: Handlar detta om en förmåga att fylla i en enkät så att man framstår som tolerant eller avspeglar svaren faktiska åsikter

och handlingar? Genom att inte bara fråga om åsikter utan även just om handlingar och utsatthet tacklar intoleransrapportens enkät problemet med den ”fixering” vid enbart attityder som finns i många andra undersökningar. Samtidigt bör vi se på resultat som dessa med viss misstänksamhet. Om den forskning om rasism, som vill knyta rasism till de ekonomiska och politiska maktstrukturerna i ett samhälle ska tas på allvar, hur kommer det sig att intolerans framför allt framträder bland dem som kommer från familjer som är politiskt och ekonomiskt svaga i samhället och som inte har högre utbildning, medan de som är barn till företagsledare, journalister, lärare, politiker och akademiker framstår som toleranta? Från kvalitativ forskning om stereotypa bilder av muslimer vet vi att det produceras en del stereotypa skildringar av muslimer och islam, som skulle kunna kallas islamofobiska, inom journalistik, politik, vissa kyrkor samt i läromedel, och att islamofobiska värderingar ibland leder till diskriminering på såväl arbetsmarknaden som i andra sammanhang. Hur kommer det sig då att dessa grupper eller deras barn inte ger uttryck för intolerans och diskriminerande attityder i enkäter? Hur man än besvarar dessa invändningar vill vi ändå framhålla den positiva effekt som utbildning och socioekonomiska omständigheter har på graden av tolerans.

Den andra frågeställningen sammanhänger med relationen mellan å ena sidan de islamofobiska attityderna och handlingarna och förklaringsmodellerna å den andra. Även om det framför allt är sociala, socioekonomiska, socialpsykologiska och i viss mån regionala faktorer som uppvisar samband med intolerans, är det nog snarast en allmän xenofobi kombinerad med självupptagenhet och brist på empati som förklarar intolerans mot muslimer. Det handlar således inte i första hand om att muslimer står för något speciellt (annat än för det annorlunda) för dessa personer. Exakt vad som representerar det annorlunda – oavsett om det handlar om en annan form av manlighet, ett annorlunda utseende, en annan etnicitet eller religion – är av mindre vikt. Av intoleransrapporten och Heitmeyers forskning – däremot inte Cattacins – framgår att det som de kallar islamofobi i hög grad sammanfaller med annan intolerans.

Detta gör givetvis inte åsikterna och handlingarna mindre reella – särskilt inte för dem som drabbas – men det påverkar hur vi ska motverka intoleransen. Mer kunskap om islam och muslimer är kanske inte vägen framåt – kanske är det snarare familje-, skol- och arbetsmarknadspolitiska åtgärder som skulle kunna minska denna typ av xenofobi riktad mot muslimer.

223. Detta är vanliga, generella resultat. I vår undersökning spelar könstillhörighet en underordnad roll.

Inom rasismforskningen är många försiktiga med att tala om rasism när det handlar om marginaliserade gruppers attityder och handlingar i ett samhälle. Snarare väljer man ordet xenofobi och signalerar därmed att det är relationen mellan självet och den egna gruppens gränser som är av intresse.

Samtidigt är det relevant att tala om just islamofobi med avseende på enkätens resultat. Den fångar upp avståndstagande, nedvärderingar och distanseringar som drabbar muslimer, och detta i högre grad än vad fallet är med de andra kategorierna som undersöktes i intoleransrapporten. Att inte sätta detta i samband med den ökade fokuseringen på islam och muslimer i samhällsdebatten hade varit underligt. Att vi dessutom ser att frågor som rör muslimer som religiösa aktörer besvaras med större intolerans än frågor som rör muslimer som individer och muslimers individuella medborgerliga rättigheter, tyder också på att det finns fog för att tolka förhållningssättet hos vissa unga respondenter som uttryck för islamofobi.

Strukturella ansatser

Inom diskussionen om kulturrasism ser man de centrala politiska, ekonomiska och sociala aktörerna som producenter av rasistiska hierarkier i samhället.²²⁴ Filosofen Étienne Balibar anser att kärnan i det han kallar nyrasism ligger i att kulturer essentialiseras och skiljs åt.²²⁵ Detta sker dock på ett mycket subtilare sätt än inom tidigare rasismformer. Inom nyrasismen accepteras att det inte finns mänskliga raser. Man accepterar att kulturer är viktiga för vår socialisation och att vi inte styrs enbart av våra gener. Man instämmer även med uppfattningen att mänsklig mångfald är viktig och ska beskyddas och bevaras. Det är i detta som nyrasismens kraft ligger. Kultur blir till den enskildes natur vilket försvårar – kanske till och med omöjliggör – övergång, förändring och utveckling.²²⁶ Vi kan se att det har skett ett skifte i den offentliga debatten angående den muslimska befolkningen i EU. Den religiösa tillhörigheten framhävs allt oftare på bekostnad av andra potentiella tillhörigheter som klass, etnicitet eller yrke. Politologen och islamologen Olivier Roy hävdar att det sker en ”etnifiering” av EU:s muslimska befolkning, en process som innebär att muslimer tillskrivs en gemensam kultur baserad på islam som anses bestämma enskilda människors tankar och handlingar.²²⁷

Nyrasismen lånar även in socialpsykologiska modeller enligt vilka det är naturligt att identifiera sig med den ”egna” gruppen samt att reagera aggressivt inför andra gruppers intrång.²²⁸ Medan en biologisk indelning i raser förklaras vara förlegad, biologiseras istället det rasistiska *beteendet* med hjälp av socialpsykologin. Balibar vill kalla nyrasismen för en andra positionens rasism som ”gör anspråk på att ha dragit lärdom av konflikten mellan rasism och antirasism och på att vara en politiskt operativ teori om orsaken till social aggressivitet”.²²⁹

Vidare anser Balibar att den dominerande ideologin i Frankrike ser fransk kultur som universell och att ”de mänskliga rättigheternas land” har en civilisatorisk mission att assimilera andra. Individer och grupper rangordnas efter deras ”större eller mindre fallenhet för motstånd mot assimileringen”.²³⁰ Att assimileras framställs som framsteg och en frigörelse där den enskilde använder sina rättigheter. På grund av att förespråkarna för denna ordning, enligt Balibar, har en hegemonisk ställning eller åtminstone kan sägas vara socialt, ekonomiskt och politiskt etablerade, behöver de inte vara explicita i sina argument. Skillnader betonas i stället med hjälp av ”självklara” kategoriseringar (t.ex. invandrare, muslim, arab etc.) och det praktiska bruket upprätthålls genom normer för social samvaro, klädsel, bildning, genus, språk, religionspraktik osv..

Eftersom enkätundersökningen som vi har utgått ifrån använder kategorier som t.ex. muslim, jude, svensk, utländsk blir det omöjligt att vare sig utmana eller testa nyrasismens antagande om att det just är kultur, religion och etnicitet som utgör de avgörande grunderna för konstruktion av skillnader och hierarkisering. Om Balibar har rätt i att det finns en intellektualiserad rasism som är välintegrerad i utbildningar och i politikens *common sense*, slinker denna rasism undan enkäten. Kanske är detta en delförklaring till att de socialt, ekonomiskt och utbildningsmässigt välintegrerade inte uttrycker någon intolerans. Det behövs helt enkelt en helt annan typ av frågor för att kartlägga nyrasism än vad som har ställts här. Etnifieringen av muslimer är i så fall en av de viktigaste processerna att studera för den framtida islamofobiforskningen.

224. För ett resonemang om detta, se kapitel 2.

225. Balibar 1997/2002:39.

226. Jfr Fredrickson 2003:20.

227. Roy 2004:69ff. För ett längre resonemang om detta, se kapitel 2.

228. Balibar 1997/2002:42. Jfr Heitmeyers forskargrupps diskussion om social dominans.

229. Balibar 1997/2002:41.

230. Balibar 1997/2002:43.

Deduktiva ansatser

Balibars resonemang ligger dock på en hög teoretisk abstraktionsnivå och är svårt att leda i bevis empiriskt. Ett annat vetenskapligt synsätt som står i kontrast till Balibars är av mer deduktiv karaktär. Där är empirin grunden för att förklara sociala mekanismer som xenofobi, rasism och islamofobi. I dessa typer av studier har man försökt testa olika hypoteser som skulle kunna utgöra (del)förklaringar till skillnader mellan individers förhållningssätt till, bilder av och beteenden gentemot andra individer eller grupper. I en del av dessa studier utgår man från att det är personliga förutsättningar och egenskaper som är huvudorsaken till att individer har en viss bild av olika grupper i samhället. Ett exempel på detta är den så kallade *auktoritära personligheten* som skulle vara korrelerad med en antidemokratisk inställning kombinerad med antisemitism, etnocentrism, etc.²³¹

En mer modern variant på denna typ av ansats lanserades av socialpsykologen Henri Tajfel som utvecklade den så kallade *teorin om social identitet*.²³² Denna teori framför idén att etnocentrism, negativ inställning och diskriminering bottnar i att människor har en stark tendens att kategorisera sig själva och andra i ”in-grupper” och ”ut-grupper”. Detta beror i sin tur på ett djupt liggande behov av status som uppnås genom jämförelser mellan in-gruppen och ut-grupper. Ju mer en individ identifierar sig med sin in-grupp, desto starkare negativ attityd har han/hon mot en ut-grupp. Samtidigt förklarar denna teori inte skillnaderna i attityder gentemot till exempel olika invandrargrupper eller etniska grupper, inte heller varför vissa individer som till exempel äldre och lågutbildade systematiskt visar en mer negativ inställning än andra.

En mer sociologisk förklaringsansats är den *realistiska konfliktteorin*²³³ som betonar reella intresse-motsättningar mellan grupper. I denna teori står konkurrens om knappa resurser som utbildning, jobb eller bostäder i centrum. En utvidgning av denna teori är den så kallade *power-threat*-hypotesen²³⁴ enligt vilka en negativ inställning mot vissa grupper från den dominerande majoritetens sida beror på att dessa ses som ekonomiska konkurrenter och utmanare av den sociala och politiska makten.

En teoretisk ansats av mer sociekoologisk natur betonar miljöfaktorerna kring individen och ansluter sig delvis till den tidigare nämnda *power-threat*-hypotesen. Känslan av hot ökar vid en inflyttning av nya invandrare eller etniska minoriteter, genom att dessa syns mer och det sociala avståndet till majoriteten minskar. En variant på detta kallas för *defended neighbourhoods*-teorin, enligt vilken rädslan för förlusten av den egna sociala identiteten ökar på grund av en snabb förändring av sammansättningen av boendeområdet.²³⁵

Slutligen, enligt Gordon Allports *kontakthypotes* blir attityder till andra grupper mer positiva när kontakterna mellan grupper ökar, särskilt när man tillhör samma socio-ekonomiska klass och eftersträvar gemensamma mål.²³⁶

Således kan vi se att det går att förstå denna delstudie med hjälp av olika forskningstraditioner som förfäktar radikalt skilda förklaringar. Är rasism, xenofobi och islamofobi ett slags svaghetstecken – den socialt och ekonomiskt pressade individens reaktion på sin situation – eller är rasismen en styrkedemonstration, producerad av ekonomiska, politiska och sociala strukturer dolda i maktens centrum men synliga i dess marginaler?

231. Adorno m.fl. 1950:45ff.

232. Tajfel 1982. Se även Lange & Westin 1981 för en kritisk analys av denna teoretiska ansats.

233. Sherif 1966.

234. Blalock 1967.

235. Dustmann, Fabbri & Preston 2004.

236. Allport 1958.

IV. Vad kan göras mot islamofobi?

Islamofobi är något som drabbar muslimer, men islamofobi är inte muslimers ensak. På samma sätt som rasism, xenofobi, sexism, homofobi och antisemitism orsakar islamofobi beteenden, åsikter och attityder i samhället som rimmar illa med ideal om demokrati och mångkultur. Det finns en "hatets politiska ekonomi"²³⁷ som politiska entreprenörer använder sig av. Så länge som kategorin "muslimer" är sämre skyddad i lagstiftning och rättspraktik kommer de som syftar till att exploatera människors rädsla för det främmande att använda muslimer i sin propaganda.

I flera rapporter om islamofobi föreslås vad som skulle kunna göras för att motverka islamofobi. Nedan ska vi gå igenom några av dessa rekommendationer som har särskild relevans för Sverige.

Man kan argumentera om huruvida en väldefinierad islamofobi bör förbjudas specifikt i lag eller om myndigheter aktivt bör inkludera islamofobibegreppet i förståelsen av t.ex. lagar om rasism och diskriminering. European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia (EUMC) rekommenderar att man upprättar specifika lagar om islamofobi av praktiskt-politiska skäl; kränkningarna finns och behöver helt enkelt synliggöras.²³⁸

Det skulle vara en fördel om statistik kring brott med islamofobiska motiv kunde föras, eftersom en sådan skulle underlätta identifiering av de åtgärder som behövs för att motverka brottsligheten. Detta har även uppmärksammat av regeringen som gav Brottsförebyggande rådet i uppdrag att från och med 2006 ansvara för den statistiska redovisningen av hatbrott med särskilt fokus på brott med homofoba, antisemitiska och

islamofobiska motiv.²³⁹ Rösterna som höjs mot separata formuleringar om islamofobi i lagen menar att det dels finns en risk för att islam som trossystem kommer att skyddas från kritisk granskning, dels att diskrimineringslagstiftningen som den ser ut är god nog.

Bristen på statistik över muslimsk utsatthet diskuteras av Göran Larsson. I en enkät och intervjuundersökning gjord i Göteborg efter attentaten i USA den 11 september 2001 rapporterar Larsson att polisen har uppgifter om 200 incidenter i Sverige under månaderna efter attentaten. Men i Larssons undersökning anser ca 90 procent av de 176 respondenterna "att muslimer har drabbats av diskriminering och negativ särbehandling."²⁴⁰ Av olika skäl var väldigt få av dem som Larsson talade med och som ansåg sig vara utsatta benägna att anmäla diskriminering. Larsson antar därför att mörkertalet är stort. Han påpekar även att Säkerhetspolisen (som fram till nyligen var ansvarig för statistiken om hatbrott) inte specificerar islamofobiska brott i sin årliga rapport *Brottslighet kopplad till rikets inre säkerhet*. Där emot finns statistik om brott med bl.a. antisemitiska, homofoba och främlingsfientliga motiv.²⁴¹ Om mer uppmärksamhet hade riktats i offentlig diskussion på denna typ av brott hade nog anmälningsfrekvensen höjts.

Att synliggöra är problematiskt – dels skapar det värdefull uppmärksamhet, dels medför synliggörandet av en del av en befolkning alltid att skillnader framhävs och bekräftas. I Storbritannien har man i sin senaste motsvarighet till folk- och bostadsräkning (från 2001) inkluderat en fråga om religionstillhörighet. I Sverige

239. BRÅ, hemsida.

240. *Samtal med svenska muslimer 2003*, bilaga 1:43. Se även *Rasism och främlingsfientlighet i Sverige – Rapporter och delstudier om rasism och främlingsfientlighet i Sverige 2004*. 2005:88ff.

241. *Rasism och främlingsfientlighet i Sverige...2004*, 2005:89.

237. Edward Glaeser citerad i *Islam 2005*:10.

238. Sander & Larsson, under tryckning.

finns av tradition ingen statistik över religionstillhörighet. Kanske borde man initiera ett omfattande enkätprojekt för att undersöka vilken roll religionstillhörigheten spelar i dagens Sverige.

Det behövs grundlig forskning i betydligt högre grad än vad som finns tillgängligt. Då muslimer inte finns som statistisk kategori i SCB:s register faller de bort som kategori i t.ex. den kvantitativa arbetsmarknadsforskningen. Det vore en stor fördel för vår förståelse av islamofobi om vi hade tillgång till ett större kvantitativt empiriskt material. Det vi har nu är en stor mängd kvalitativ forskning baserad på textanalys och intervjuer som ger vid handen att muslimer upplever sig som diskriminerade (i en vardaglig, inte juridisk mening) i skolan, på bostads- och arbetsmarknaden, i sociala relationer, på gator och torg, i media osv. Detta bör tas på allvar.

Att läsa om islamofobi

Nedan följer några tips om vad man kan börja med att läsa om man vill ta del av rapporter och forskning om islamofobi.

Sverige

Den som vill sätta sig in i frågan om islamofobi och Sverige gör klokt i att leta upp Integrationsverkets hemsida (www.integrationsverket.se) och Forum för levande historias hemsida (www.levandehistoria.se). Där finns dels hela rapporter och dels sidor med diskussion och litteraturtips. Både representationsforskning (dvs. undersökningar om hur islam framställs) och forskning byggd på enkäter står att finna via hemsidorna.

En större studie som sammanfattar mycket av det som forskats fram om svenska statens förhållande till sin muslimska befolkning är: Muhammad Anwar, Jochen Blaschke & Åke Sander, *State Policies Towards Muslim Minorities. Sweden, Great Britain and Germany* (2004). Boken finns på www.emz-berlin.de/projekte/pdf/MusPol_Buch.pdf.

EU

Inom EU har diskussionen om islamofobi blivit en viktig motvikt till den terroristdiskurs som uppstått och som har kommit att fokusera på radikala muslimer med jihadistiska åsikter och praktiker. European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia (EUMC, <http://eumc.europa.eu>) är det viktigaste

centret för publicering av material om islamofobi på europeisk nivå. På sidan finns flera rapporter, i pdf-format, om islamofobi.

En specifik rapport som kan vara värd att titta på är framställd av International Helsinki Federation for Human Rights: *Intolerance and Discrimination against Muslims in the EU. Developments since September 11*, March 2005. Det är en genomgång av utvecklingen i elva EU-länder sedan den 11 september 2001.

En helt ny studie av Åke Sander och Göran Larsson kommer snart att publiceras. Den har arbetstiteln *The Situation of Muslim Communities in the EU – Manifestations of Islamophobia*. Den publiceras av EUMC, vilket med största sannolikhet innebär att den kommer att finnas på Internet.

Det finns dessutom nätverk och organisationer som arbetar mot islamofobi. På deras hemsidor finns rapporter om lokala förhållanden, handlingsplaner osv. Det kan vara väl värt ett besök på dessa då de ofta beskriver konkreta förhållanden och arbeten. Se t.ex:

Collectif contre l'islamophobie en France
(www.islamophobie.net)

Forum against Islamophobia & Racism
(www.fairuk.org)

Islamic Human Rights Commission
(www.ihrc.org.uk)

Islamophobia Watch
(www.islamophobia-watch.com)

The Runnymede Trust
(www.runnymedetrust.org)

Litteratur

- Adorno, T.W., E. Frenkel-Brunswik, D.J. Levinson & R. Nevitt Sanford, 1950, *The authoritarian personality*, New York: Norton.
- Allen, Chris, 2005, "From Race to Religion: the New Face of Discrimination" i T. Abbas (ed.) *Muslim Britain: Communities under Pressure*. London & New York: Zed.
- Allen, Christopher & Jørgen S. Nielsen, 2002, *Summary Report on Islamophobia in the EU after 11 September 2001*. Vienna: EUMC.
- Allport, G.W., 1958, *The Nature of Prejudice*, Cambridge: Addison Wesley.
- Aluffi B. -P., Roberta & Giovanna Zincone (eds), 2004, *The legal Treatment of Islamic Minorities in Europe*. Leuven: Peeters.
- Alwall, Jonas, 1998, *Muslim Rights and Plights: the Religious Liberty Situation of a Minority in Sweden*. Studia Theologica Lundensia 53. Lund: Lund University Press.
- Ambjörnsson, Fanny, 2003, *I en klass för sig – Genus, klass och sexualitet bland gymnasietjejer*. Stockholm: Ordfront.
- Andersen, Peter B., Curt Dahlgren, Steffen Johannesen, Jonas Otterbeck (red.), 2006, *Religion, skole og kulturel integration i Danmark og Sverige*. Köpenhamn: Museum Tusulanums Forlag.
- Andersen, Peter B., Signe Fredriksen, Tim Jensen, Nanna Liv Olsen, 2003, "3.g'ere og hf'eres religiøse profil og holdning til religionsfaget" i *Religion. Tidsskrift for Religionslærereforeningen for gymnasiet og HF*, nr. 1.
- Andersson, Åsa, Magnus Berg & Sidsel Natland, 2001, *Där hemma, här borta – Möten med Orienten i Sverige och Norge*. Stockholm: Carlssons.
- Anthias, Floya & Nira Yuval-Davis, 1992/1996, *Racialized Boundaries: Race, Nation, Gender, Colour and Class and the Anti-racist Struggle*. London: Routledge.
- Anti-Islamic Reaction in the EU after the Terrorist Acts against the USA: Sweden*, 2002. Vienna: EUMC.
- Anwar, Muhammad, Jochen Blaschke & Åke Sander (eds), 2004, *State Policies Toward Muslim Minorities: Sweden, Great Britain and Germany*. Berlin: Edition Parabolis.
- Atkin, Muriel, 2000, "The Rhetoric of Islamophobia" i *Central Asia and the Caucasus*, nr. 1.
- al-'Azm, Sadiq Jalal, 1984, "Orientalism and Orientalism in Reverse" i Jon Rothschild (ed.), *Forbidden Agendas: Intolerance and Defiance in the Middle East*. London: Al Saqi Books.
- Babès, Leila, 2003, "La quadrature du cercle: islamisme, islamophobie, judéophobie" i *Outre-Terre*, nr. 2.
- Bachner, Henrik & Jonas Ring, 2006, *Antisemitiska attityder och föreställningar i Sverige*. Stockholm: Forum för levande historia.
- Balibar, Étienne, 1997/2002, "Finns det en 'nyrasism'?" i É. Balibar & I. Wallerstein, *Ras, nation, klass: Mångtydiga identiteter*. Göteborg: Daidalos.
- Balibar, Étienne & Immanuel Wallerstein, 1997/2002, *Ras, nation, klass: Mångtydiga identiteter*. Göteborg: Daidalos.
- Bauman, Gerd, 1996, *Contesting Culture: Discourses of Identity in Multi-ethnic London*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bauman, Zygmunt, 1989/2004, *Auschwitz och det moderna samhället*. Göteborg: Daidalos.
- Benhabib, Seyla, 2002/2004, *Jämlikhet och mångfald – Demokrati och medborgarskap i en global tidsålder*. Göteborg: Daidalos.

- Berg, Magnus, 1998, *Hudud – Ett resonemang om populärorientalismens bruksvärde och världsbild*. Stockholm: Carlssons.
- Bevelander, Pieter & Christer Lundh, 2007, *Flyktingars chans att få jobb – vad betyder lokala arbetsmarknader och nätverk?* Under utgivning.
- Blalock, H.M., 1967, *Toward a Theory of Minority Group Relations*, New York: Wiley.
- Blaschke, Jochen (ed.), 2000, *Multi-Level Discrimination of Muslim Women in Europe*. Berlin: Edition Parabolis.
- Brune, Ylva (red.) 1998, *Mörk magi i vita medier – svensk nyhetsjournalistik om invandrare, flyktingar och rasism*. Stockholm: Carlssons.
- Callmer, Christian, 1985, *In Orientem – Svenskars färder och forskning i den europeiska och asiatiska Orienten under 1700-talet*. Asiatica Suecana 2. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Carlbom, Aje, 2006, "Mångkulturalismen och den politiska mobiliseringen av islam" i U. Hedetoft, B. Petersson & L. Sturfelt (red.), *Bortom stereotyperna? Invandrare och integration i Danmark och Sverige*. Centrum för Danmarksstudier 12. Göteborg & Stockholm: Makadam.
- Cattacin, S., B. Gerber, M. Sardo, R. Wegener, 2006. "Monitoring misanthropy and rightwing extremist attitudes in Switzerland, an explorative study". Research report –PNR 40+, Geneva: University of Geneva.
- Cohen, Stanley, 2002, *Folk Devils and Moral Panics*. London: Routledge.
- Daniel, Norman, 1997, *Islam and the West: The Making of an Image*. Oxford: Oneworld.
- Det blågula glashuset – Strukturell diskriminering i Sverige*, 2005. SOU 2005:56. Stockholm: Fritzes.
- Dustmann, C., F. Fabbri & I. Preston, 2004, *Ethnic Concentration, Prejudice and Racial Harassment Towards Minorities in the UK*.
- Ekström, Sören, 2006, "Staten, trossamfunden och samhällets grundläggande värderingar – en bakgrund" i *Samfunden och bidragen*. Stockholm: Proprius.
- Elias, Norbert, 1994, "Introduction: A Theoretical Essay on Established and Outsider Relations" i N. Elias & J.L. Scotson, *The Established and the Outsiders*. London: Sage.
- The Encyclopaedia of Islam, supplement 1981, fascicules 3–4, Basbās–Djawhar*. Leiden: Brill.
- The Encyclopaedia of Islam* (on-line). Leiden: Brill.
- Fekete, Liz, 2004, "Anti-Muslim Racism and the European Security State" i *Race & Class*, vol. 46, nr. 1.
- The Fight against Anti-Semitism and Islamophobia: Bringing Communities Together*, 2003. European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia (EUMC). Brussels/Vienna: EUMC.
- Fredrickson, George M, 2003, *Rasism – En historisk översikt*. Lund: Historiska media.
- Gardell, Mattias, 2005, *Bin Ladin i våra hjärtan. Globalisering och framväxten av politisk islam*. Stockholm: Leopard.
- Goode, Erich & Nachman Ben-Yehuda, 1994/2002, *Moral Panics: The Social Construction of Deviance*. Oxford: Blackwell.
- Halldén, Philip, 2003, *Al-Qa'ida i den digitala remedi-eringsåldern – Jihad-orienterad salafism på Internet, juli 2002 – mars 2003*. Forskningsrapport för Erik Philip-Sörensens stiftelse och Wahlgrenska stiftelsen.
- Halliday, Fred, 2002, *Två timmar som skakade världen – 11 september 2001: Orsaker och följder*. Furulund: Alhambra.
- Harlow, Barbara & Mia Carter, 1999, *Imperialism & Orientalism: A Documentary Sourcebook*. Oxford: Blackwell.
- Al-Hassani, Sunduss, 2005, "Islamophobia in Europe". ENAR Shadow Report 2005. Forum of European Muslim Youth and Student Organisations (FEMYSO).
- Hedin, Christer, 1997, "Nathan Söderbloms uppfattningar om islam" i *TfMS*, nr. 1.
- Heitmeyer, Wilhelm (red.), 2002, *Deutsche Zustände, Folge 1*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Heitmeyer, Wilhelm (red.), 2003, *Deutsche Zustände, Folge 2*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Heitmeyer, Wilhelm (red.), 2005, *Deutsche Zustände, Folge 3*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Heitmeyer, Wilhelm & Andreas Zick, 2004, "Anti-Semitism, Islamophobia and Group-focused Enmity in Germany." Research note at Institute for Interdisciplinary Research on conflict and Violence, University of Bielefeld.
- Heyder, Aribert, Julia Iser & Peter Schmidt, 2005, "Israelkritik oder Antisemitismus? Meinungsbildung zwischen Öffentlichkeit, Medien und Tabus" i W. Heitmeyer (red.) *Deutsche Zustände, Folge 3*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Hvitfelt, Håkan, 1991, "Svenska attityder till islam" i S. Holmberg & L. Weibull (red.) *Politiska opinioner, SOM-undersökningen 1990*. SOM-rapport 6, Göteborgs universitet.

- Hvitfelt, Håkan, 1998, "Den muslimska faran – om mediabilden av islam" i Y. Brune (red.) *Mörk magi i vita medier – svensk nyhetsjournalistik om invandrare, flyktingar och rasism*. Stockholm: Carlssons.
- Hådel, Svante, 1997, *Images of Islam in the Swedish Media*. University of Wales, College of Cardiff. Master thesis in European Journalism Studies.
- Härenstam, Kjell 1993, *Skolboks-islam: Analys av bilden av islam i läroböcker i religionskunskap*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- The Impact of 7 July 2005 London Bomb Attacks on Muslims Communities in the EU*, 2005. Vienna: EUMC.
- Integrationens svarta bok – Agenda för jämlikhet och social sammanhållning*, 2006. SOU 2006:79. Stockholm: Fritzes.
- Integrationsbarometer 2004: En rapport om allmänhetens inställning till integration, mångfald och diskriminering 2003 och 2004*, 2005. Integrationsverkets skriftserie V. Norrköping: Integrationsverket.
- Integrationsbarometer 2005: En rapport om allmänhetens attityder, erfarenheter och kunskaper inom områdena integration, mångfald och diskriminering*, 2006. Integrationsverkets rapportserie 2006:05. Norrköping: Integrationsverket.
- Intolerance and Discrimination against Muslims in the EU: Developments since September 11*, 2005. Vienna: International Helsinki Federation for Human Rights.
- Intolerans – Antisemitiska, homofobiska, islamofobiska och invandrarfientliga tendenser bland unga*, 2004, Forum för levande historia och Brottsförebyggande rådet, Stockholm.
- Islam, Iyanatul, 2005, *The Political Economy of Islamophobia and the Global Discourse on Islam*. The Griffith Asia Institute, Regional Outlook Paper No. 3.
- Islamophobia: Issues, Challenges and Action*, 2004. The Commission on British Muslims and Islamophobia. Stoke on Trent: Trentham books.
- Kamali, Masoud, 2006, "Skolböcker och kognitiv andrafiering" i L. Sawyer & M. Kamali (red.) *Utbildningens dilemma – Demokratiska ideal och andrafierande praxis*. SOU 2006:40. Stockholm: Fritzes.
- Karlsson, Åsa, 1998, "Främling eller vän? Svenskar i Turkiet på 1700-talet" i A. Florén & Å. Karlsson (red.) *Främlingar – ett historiskt perspektiv*. Opuscula Historica Upsaliensia 19. Uppsala: Historiska institutionen.
- Knutsson, Bengt, 1991, "Problem och utmaningar i mötet mellan islam och Västerlandet" i A. Davidsson, A. Forsberg & V. Löfstedt (red.) *Islams mångfald*. Stockholm: Svenska Afghanistanstankommittén.
- Lagerlöf, David, 2006, "Bland judiska konspiratörer och muslimska koloniserare – antisemitism och islamofobi på nätet" i *Rasism och främlingsfientlighet i Sverige – Antisemitism och islamofobi 2005*. Integrationsverkets rapportserie 2006:02. Norrköping: Integrationsverket.
- Lange, Anders, 2001, "Reflektioner kring 'rasifiering' och några andra ord" i *Törnroslandet – om tillhörighet och utanförskap*. Norrköping: Integrationsverket.
- Lange, Anders & Charles Westin, 1981, *Etnisk diskriminering och social identitet. Forskningsöversikt och teoretisk analys*. Stockholm: Liber/Publica.
- Larsson, Göran, 2006, *Muslimerna kommer – Tankar om islamofobi*. Stockholm: Makadam.
- Leibold, Jürgen & Steffen Kühnel, 2003, "Islamfobie: Sensible Aufmerksamkeit für spannungsreiche Anzeichen" i W. Heitmeyer (red.) *Deutsche Zustände, Folge 2*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Lundh, Christer & Rolf Ohlsson, 1994, *Från arbetskraftsimport till flyktinginvandring*. Stockholm: SNS förlag.
- Mirsky, Georgiy I., 1997, *On Ruins of Empire: Ethnicity and Nationalism in the Former Soviet Union*. Westport, CT, USA: Greenwood Publishing Group.
- Morey, Robert, 1994, *Islams invasion – Avslöjande om det växande hotet från islam*. Uppsala: Mediagruppen.
- Murray, Robert, 1984, *Till Jorsala: svenska pilgrimsresor och andra färder till det Heliga landet under tusen år*. Stockholm: Proprius.
- Muslimerna och islam i svenska nyhetsmedier – Om rapporteringen av terrorattackerna i USA den 11 september 2001*, 2002. Integrationsverkets skriftserie III. Norrköping: Integrationsverket.
- Myrdal, Jan, 1991, "Västerlandets möte med främmande kulturer" i A. Davidsson, A. Forsberg & V. Löfstedt (red.) *Islams mångfald*. Stockholm: Svenska Afghanistanstankommittén.
- Nieuwkerk, Karin van, 2004, "Veils and Wooden Clogs don't go Together" i *Ethnos*, vol. 69, nr. 2.
- Omi, Michael & Howard Winant, 1994, *Racial Formation in the United States: from the 1960s to the 1990's*. New York: Routledge.
- Otterbeck, Jonas, 2000, *Islam på svenska – Tidskriften Salaam och islams globalisering*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Otterbeck, Jonas, 2006, "Vad kan man egentligen begära? – Läromedelstexter om islam" i P. B. Andersen, C. Dahlgren, S. Johannessen, J. Otterbeck (red.) *Religion, skole og kulturel integration i Danmark og Sverige*. Köpenhamn: Museum Tusulanums Forlag.

- Ouis, Pernilla & Anne Sofie Roald, 2003, *Muslim i Sverige*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Pasto, James, 1998, "Islam's "Strange Secret Sharer": Orientalism, Judaism, and the Jewish Question" i *Society for Comparative Study of society and History*, vol. 40, nr. 3.
- Poole, Elisabeth & John. E. Richardson (eds) 2006, *Muslims and the News Media*. London: I.B. Tauris.
- Rasism och främlingsfientlighet i Sverige – Rapporter och delstudier om rasism och främlingsfientlighet i Sverige 2004*, 2005. Integrationsverkets rapportserie 2005:02. Norrköping: Integrationsverket.
- Rasism och främlingsfientlighet i Sverige – Antisemitism och islamofobi 2005*, 2006. Integrationsverkets rapportserie 2006:02. Norrköping: Integrationsverket.
- Rawlinson, Andrew, 1997, *The Book of Enlightened Masters: Western teachers in Eastern Traditions*. Chicago, La Salle: Open Court.
- de los Reyes, Paulina, Irene Molina & Diana Mulinari (red), 2002, *Maktens (o)lika förkländnader – Kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige*. Stockholm: Atlas.
- Richardson, John E., 2004, *(Mis)representing Islam: The Racism and Rhetoric of British Broadsheet Newspapers*. Philadelphia, PA: John Benjamin's Publ. Co.
- Rodinson, Maxime, 1980/1991, *Europe and the Mystique of Islam*. Seattle, London: University of Washington Press.
- Roy, Olivier, 2004, *Den globaliserade islam*. Köpenhamn: Forlaget Vandkunsten.
- The Runnymede Trust, 1997, *Islamophobia – a challenge to us all*. London: The Runnymede Trust.
- Rålamb, Claes, 1963, *Diarium under resa till Konstantinopel 1657–1658*. Historiska Handlingar del 37:3. Stockholm: Kungl. Boktryckeriet P. A. Norstedt & söner.
- Said, Edward, 1978/1979, *Orientalism*. New York: Vintage Books.
- Said, Edward, 1981, *Covering Islam: How the Media and the Experts Determine how We See the World*. New York: Pantheon.
- Said, Edward, 1985, "Orientalism Reconsidered" i *Race & Class*, vol. XXVII, nr. 2
- Said, Edward, 1991, "Orientalism Reconsidered" i E. L. Sullivan & J. S. Ismael (eds) *The Contemporary Study of the Arab World*. Edmonton, Alberta: the University of Alberta Press.
- Said, Edward, 1997, *Covering Islam: How the Media and the Experts Determine how We See the World*. London: Vintage. 2nd ed.
- Said, Edward, 2001, *Power, Politics, and Culture*. New York: Pantheon.
- Said, Edward, 2006, *Från exilen. Essäer 1976–2000*. Stockholm: Ordfront.
- Salvatore, Armando, 1997, *Islam and the Political discourse of Modernity*. Reading: Ithaca Press.
- Samtal med svenska muslimer – Situationen för svenska muslimer efter terroristattacken i USA den 11 september 2001*, 2003. Integrationsverkets rapportserie 2003:3. Norrköping: Integrationsverket.
- Sander, Åke & Göran Larsson, under tryckning, "Discussion of the Definition of Islamophobia" i *The situation of Muslim Communities in the EU – Manifestations of Islamophobia*. Vienna: EUMC.
- Shaheen, Jack, 2003, *Reel bad Arabs: How Hollywood Vilifies a People*. Moreton-in-Marsh: Arris.
- Sherif, M. 1966, *Group conflict and co-operation: their social psychology*, London: Routledge and Paul Kegan.
- Solomos, John & Les Back, 1999, *Theories of Race & Racism: Reader*. Florence, KY, USA: Routledge.
- SST, 2005, *Årsbok 2005*. Stockholm: SST.
- Svanberg, Ingvar & David Westerlund (red.), 1999, *Blågul islam? Muslimer i Sverige*. Nora: Nya Doxa.
- Tajfel, Henri, 1982, "Social identity of intergroup relations", *Annual Review of Psychology*, no. 1.
- Turner, Bryan S., 1994, *Orientalism, Postmodernism & Globalism*. London: Routledge.
- Törnander, Gunnel, 1997, "Islam ordentligt genomlyst" i DN, 971119 (B19).
- Washington, Peter, 1995, *Madame Blavatsky's Baboon: A History of the Mystics, Mediums, and Misfits Who Brought Spiritualism to America*. New York: Schoken Books.
- Watt, W. Montgomery, 1972/1994, *The Influence of Islam on Medieval Europe*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Werbner, Pnina, 2005, "Islamophobia: Incitement to religious hatred – legislating for a new fear?" i *Anthropology Today*, vol. 21, nr. 1, February.
- Westerlund, David, 1999, "Euro-sufism – universalister och konvertiter" i I. Svanberg & D. Westerlund (red.) *Blågul islam? Muslimer i Sverige*. Nora: Nya Doxa.

Westin, Charles, 1984, *Majoritet om minoritet – En studie i etnisk tolerans i 80-talets Sverige*, Stockholm: Publica.

Wigerfelt, Anders S., 2004, "Forskning och föreställningar – betydelsen av hur rasism definieras inom forskning och i utredningar" i K. Borevi & P. Strömblad (red.) *Kategorisering och integration – Om föreställda identiteter i politik, forskning, media och vardag*. SOU 2004:48. Stockholm: Fritzes.

Wigerfelt, Berit & Wigerfelt Anders S., 2001, *Rasismens yttringar. Exemplet Klippan*. Lund: Studentlitteratur.

Ådahl, Karin, 1989, *Orientalismen i svensk konst: Islamiska föremål, förebilder och influenser i konst och konsthantverk*. Stockholm: Wiken.

Åslund, O. & Rooth D-O., 2005, "Shifts in attitudes and labor market discrimination: Swedish experiences after 9-11", *Journal of Population Economics*, 18:603-629.

Internetkällor

Annan, tal (Press Release SG/SM9637, HR/4802, PI/1627):
www.un.org/News/Press/docs/2004/sgsm9637.doc.htm, 2006-05-03.

Broderskapsrörelsen:
www.broderskap.se, 2006-10-11.

BRÅ:
www.bra.se/extra/link/?module_instance=1&action=link_show&id=293, 2006-10-24.

Campus watch:
www.campus-watch.org/

Collectif féministe pour une altermondialisation laïque:
www.gauches.net/article307.html, 2005-10-20.

EUMC:
<http://eumc.europa.eu/eumc/index.php>, 2006-11-07.

Islamic Human Rights Commission:
www.ihrc.org.uk/show.php?id=1657, 2006-08-22.

Jihad i Malmö:
www.jihadimalmo.blogspot.com/, 2006-08-27.

JämO:
www.jamombud.se/arbetslivet/sexuellatrakass.asp, 2006-10-26.

Malik, Kenan, "The Islamophobia Myth":
www.kenanmalik.com/essays/islamophobia_prospect.html, 2006-08-22.

Pipes, Daniel 1:
www.danielpipes.org, 2006-08-22.

Pipes, Daniel 2:
www.danielpipes.org/article/3075, 2006-08-22.

The Runnymede Trust:
www.runnymedetrust.org/, 2006-08-30.

Sensus:
www.sensus.se, 2006-10-11.

SILOM:
www.silom.se/silom/index.php?option=content&task=view&id=17, 2006-08-22.

SOM-institutet:
www.som.gu.se/index.html, 2006-09-06.

Bilaga 1: Lista över förklarande variabler i regressionsmodeller

VARIABLER	KATEGORIER	VARIABLER	KATEGORIER
Demografi		Skola/program	
Kön	Kvinnor, Män	Skolbetyg	Index
Årskurs	Alla i årskurs 8 Alla i årskurs 9 Alla i 1:a Gymnasieår Alla i 2:a Gymnasieår Alla i 3:e Gymnasieår	Trivsel i skolan	Index
		Program	Studieförberedande Studie- och yrkesförberedande Yrkesförberedande Individuellt
Födelseområde	Sverige Nord, Väst och Östeuropa Sydeuropa Utanför Europa	Psykosociala faktorer	
		Rastlöshet	Index
		Aggressivitet	Index
		Riskpreferens	Index
		Nervösa besvär	Index
Socioekonomisk bakgrund		Föräldrar	
Förälders socioekonomiska bakgrund	Ej facklärdd arbetare Facklärdd arbetare Lägre tjänsteman Tjänsteman på mellannivå Högre tjänsteman Fri yrkesutövare med akademikeryrke Egen företagare Lantbrukare	Föräldrar kommunikation	Index
		Föräldrar vetskap om fritidsvanor	Index
		Föräldrar reaktion på problembeteende	Index
		Kamratfaktorer	
		Kamratrelationer	Index
		Känner muslim	Ja, nej eller vet ej
		Utanförskap	
Bor i skild familj	Nej, Ja	Samhälleligt utanförskap	Index
Mamman arbetslös	Nej, Ja	Könsrelaterade faktorer	
Pappan arbetslös	Nej, Ja	Könsroller	Index
Lokala/Regionala faktorer			
Kommuntyp	Stockholm Göteborg Malmö Andra större städer Medelstora städer Större kommuner Mindre kommuner Glesbygden		
Arbetslöshetsnivå (kommunen)	kontinuerligt		
Andelen utrikes födda av det totala antalet kommuninvånare	kontinuerligt		
Tillverkningsindustrins relativa storlek (kommunen)	kontinuerligt		
Sverigedemokratisk fullmäktige mandat i kommunfullmäktige	Nej, Ja		

Bilaga 2: Kommunindelning samt antal individer per kommuntyp

Kommuntyp	Antal individer	Definition
Stockholm	527	>200.000 inv.
Göteborg	366	>200.000 inv.
Malmö	96	>200.000 inv.
Andra större städer	3546	50.000-200.000 inv.
Medelstora städer	2774	20.000-50.000 inv.
Större kommuner	1268	10.000-20.000 inv.
Mindre kommuner	407	<10.000 inv.
Glesbygden	694	<7 inv. per km2, oavsett folkmängd

Bilaga 3: Andelarna för några variabler

VARIABLER	PROCENT	VARIABLER	PROCENT
Demografi		Boende region	
Flickor	50.2	Stockholm	6.1
Pojkar	49.8	Göteborg	4.6
8:an	23.9	Malmö	1.4
9:an	25.2	Andra större städer	36.4
1:a Gymnasiet	23.0	Medelstora städer	28.0
2:a Gymnasiet	14.9	Större kommuner	12.5
3:a Gymnasiet	13.1	Mindre kommuner	4.2
Sverige	76.5	Glesbygden	6.8
Nord/Väst/Östeuropa	9.0	Socioekonomisk bakgrund	
Sydeuropa	3.8	Skild familj	31.2
Utanför Europa	10.7	Mamma arbetslös	4.1
Skola/program		Pappa arbetslös	2.9
Studieförberedande	26.1	Ej facklärdd arbetare	19.8
Studie- och yrkesförberedande	5.1	Facklärdd arbetare	14.4
Yrkesförberedande	17.7	Lägre tjänsteman	11.9
Individuellt program	2.1	Tjänsteman på mellannivå	27.1
Religion		Högre tjänsteman	9.2
Ej Religiös	42.8	Fri yrkesutövare med akademiker yrke	6.9
Kristen	51.2	Eget företag	9.4
Muslim	5.5	Lantbrukare	1.4
Övrig	0.6		

Bilaga 4

Tabell 1: Ungdomars inställning till muslimer (medelvärde), flickor och pojkar

Påstående	Flickor	Pojkar
De flesta muslimer är säkert hyggligt folk...	3,00	2,68
Det skulle vara helt okej att bo granne med en skötsam muslimsk person...	3,57	3,28
Muslimer i Sverige ska ha rätt att bygga moskéer (religiösa lokaler)...	2,56	2,24
Det är alldeles för många muslimer i Sverige...	2,54	2,12
Muslimer går det inte att lita på...	3,02	2,69
Det borde vara förbjudet för muslimer att få rösta i politiska val...	3,37	3,08
De flesta invandrade muslimer är nog laglydiga...	2,67	2,38
De flesta muslimer vill bara leva på bidrag...	2,41	2,03

Tabell 2: Ungdomars inställning till muslimer (medelvärde), grundskola och gymnasiet

Påstående	8:an	9:an	1:an	2:an	3:an
De flesta muslimer är säkert hyggligt folk...	2,81	2,83	2,82	2,87	2,90
Det skulle vara helt okej att bo granne med en skötsam muslimsk person...	3,35	3,41	3,42	3,48	3,54
Muslimer i Sverige ska ha rätt att bygga moskéer (religiösa lokaler)...	2,40	2,41	2,28	2,44	2,53
Det är alldeles för många muslimer i Sverige...	2,39	2,30	2,24	2,35	2,40
Muslimer går det inte att lita på...	2,78	2,87	2,83	2,81	2,95
Det borde vara förbjudet för muslimer att få rösta i politiska val...	3,15	3,17	3,22	3,33	2,36
De flesta invandrade muslimer är nog laglydiga...	2,54	2,56	2,54	2,61	2,70
De flesta muslimer vill bara leva på bidrag...	2,14	2,14	2,20	2,32	2,43

Tabell 3: Ungdomars inställning till muslimer (medelvärde), födelseområde

Påstående	Sverige	Nord/Väst/ Östeuropa	Sydeuropa	Utanför Europa
De flesta muslimer är säkert hyggligt folk...	2,84	2,88	2,90	2,79
Det skulle vara helt okej att bo granne med en skötsam muslimsk person...	3,41	3,48	3,58	3,45
Muslimer i Sverige ska ha rätt att bygga moskéer (religiösa lokaler)...	2,34	2,44	2,50	2,68
Det är alldeles för många muslimer i Sverige...	2,33	2,33	2,27	2,37
Muslimer går det inte att lita på...	2,84	2,90	2,89	2,92
Det borde vara förbjudet för muslimer att få rösta i politiska val...	3,19	3,24	3,49	3,51
De flesta invandrade muslimer är nog laglydiga...	2,57	2,56	2,59	2,73
De flesta muslimer vill bara leva på bidrag...	2,22	2,20	2,14	2,31

Bilaga 5: Medelvärden för ej kategoriserat index (8 påståenden) efter olika bakgrundsfaktorer

BAKGRUNDSFAKTOR	MEDEL-VÄRDE
Kön	
Flickor	2,91
Pojkar	2,56
Årskurs	
Årskurs 8	2,69
Årskurs 9	2,71
Gymnasiet 1:a året	2,69
Gymnasiet 2:a året	2,79
Gymnasiet 3:e året	2,86
Program	
Studieförberedande	3,02
Studie- och yrkesförberedande	2,76
Yrkesförberedande	2,49
Individuellt	1,77
Födelseområde	
Sverige	2,72
Nord/Väst/Östeuropa	2,76
Sydeuropa	2,80
Utanför Europa	2,84
Förälders socioekonomiska bakgrund	
Ej facklärdd arbetare	2,47
Facklärdd arbetare	2,57
Lägre tjänsteman	2,68
Tjänsteman på mellannivå	2,90
Högre tjänsteman	3,04
Fri yrkesutövare med akademiker yrke	3,13
Egen företagare	2,71
Lantbrukare	2,70
Kommuntyp	
Stockholm	2,91
Göteborg	2,80
Malmö	2,73
Andra större städer	2,79
Medelstora städer	2,75
Större kommuner	2,58
Mindre kommuner	2,61
Glesbygden	2,64

Bilaga 6: Ungdomars inställning till muslimer, slutmodell för samtliga och flickor och pojkar separat. Multipel regression, beta-koefficienter.

	Alla	Flickor	Pojkar
Pojkar	0.034	-	-
Årskurs 9	-0.007	0.058	-0.067
1:a Gymnasium	-0.052	-0.086*	-0.020
2:a Gymnasium	0.026	0.013	0.059
3:e Gymnasium	0.084**	0.102**	0.107**
Nord/Väst/Östeuropa	0.100***	0.052	0.135***
Sydeuropa	0.159**	0.147	0.173*
Utanför Europa	0.178***	0.167***	0.206***
Facklärare	0.009	-0.004	0.031
Lägre tjänstemän	0.040	0.044	0.034
Mellanivå tjänstemän	0.133***	0.123***	0.136***
Högre tjänstemän	0.162***	0.143***	0.173***
Akademiska fria yrken	0.143***	0.191***	0.098
Egen företagare	0.040	0.028	0.064
Lantbrukare	0.093	0.133	0.071
Bor i skild familj	-0.016	0.012	-0.056*
Mamman arbetslös	0.032	-0.006	0.053
Pappan arbetslös	-0.029	-0.098	0.058
Göteborg	-0.052	-0.181**	0.172
Malmö	0.245**	0.384**	0.091
Andra större städer	0.054	0.067	0.057
Medelstora städer	-0.016	0.024	0.031
Större kommuner	0.049	0.084	0.049
Mindre kommuner	-0.038	-0.083	0.036
Glesbygdskommuner	0.073	0.103	0.080
Andel arbetslösa	-0.012*	-0.007	-0.019**
Andel invandrare	-0.005***	-0.003*	-0.007***
Storlek industrisektor	-0.004***	-0.001	-0.007***
SD mandat i kommunfullmäktige	-0.178***	-0.136***	-0.204***
Medelbetyg	0.214***	0.288***	0.135***
Skoltrivsel	0.099***	0.077***	0.120***
Studie- och yrkesprogram	-0.033	0.104	-0.103*
Yrkesprogram	-0.186***	-0.016	-0.346***
Individuellt program	-0.332***	-0.338***	-0.385***
Rastlöshet (index)	-0.038***	-0.047***	-0.030*
Aggressivitet (index)	-0.055***	-0.038***	-0.072***
Riskpreferens (index)	0.012*	0.009	0.015
Nervösa besvär (index)	0.070***	0.057***	0.084***
Föräldrar kommunikation (index)	-0.044***	-0.039***	-0.047***
Föräldrar vetskap om fritidsvanor (index)	-0.018	-0.028*	-0.008
Föräldrar reaktion på problembeteende(index)	0.055***	0.047***	0.058***
Kamratrelationer (index)	0.014	0.038*	0.001
Känner muslim	0.095***	0.129***	0.073***
Känner ej muslim	-0.165***	-0.123***	-0.203***
Samhälleligt utanförskap (index)	-0.159***	-0.160***	-0.159***
Stereotypa könsroller (index)	-0.347***	-0.352***	-0.337***
Constant	2.988***	2.705***	3.262***
Adjusted R2	0.369	0.352	0.352
Antal	9498	4680	4818

***signifikant<0,001, **signifikant<0,005, *signifikant<0,010

Bilaga 7: Översikt av vilka frågor som ingår i olika index

INDEX	FRÅGOR	SVARSALTERNATIV
Rastlöshet, Impulsivitet:	Till sist kommer några frågor om Dig själv. Kryssa i om följande påståenden stämmer eller inte stämmer överens med hur Du är!	5 svarsalternativ, från "nej, det stämmer inte alls" till "ja, det stämmer precis"
	Jag har ofta tyckt det varit svårt att sitta still en längre stund, t ex på en lektion. Om jag tvingas vänta en stund på till exempel en buss blir jag lätt extremt rastlös. Jag vill hela tiden att det ska hända något nytt, annars blir jag ointresserad. Det händer ofta att jag gör saker impulsivt utan att tänka mig för så noga. Ibland kan jag göra något oväntat och crazy utan att ha planerat det.	
Aggressivitet:		5 svarsalternativ, från "nej, det stämmer inte alls" till "ja, det stämmer precis"
	Jag har ganska lätt att bli arg. Jag känner ofta en ilska inom mig.	
Riskpreferens:		5 svarsalternativ, från "nej, det stämmer inte alls" till "ja, det stämmer precis"
	Ibland är det kul att ta lite risker bara för spänningens skull. Jag vill gärna testa bergsklättring, även om det kan vara riskfyllt. Jag vill absolut prova att hoppa 'bungy jump'	
Nervösa besvär:	Nu kommer ett par frågor om hur Du känt Dig den senaste tiden. Markera med ett kryss det som bäst stämmer för Dig!	4 svarsalternativ, från "nej, inte alls" till "ofta"
	Jag har känt mig deppig och nere. Jag har känt mig orolig. Jag har haft svårt att sova.	
Medelbetyg grundskola:	Vad hade Du för betyg/omdöme i följande ämnen förra terminen/när Du gick ur årskurs nio? (olika frågor för grundskola och gymnasium)	4 svarsalternativ, från "icke godkänd" till "mycket väl godkänd"
	Matematik Svenska Engelska Kemi/NO	
Skoltrivsel:	Kryssa i om följande påståenden om skolan stämmer eller inte stämmer för Dig!	5 svarsalternativ, från "nej, det stämmer inte alls" till "ja, det stämmer precis"
	Jag brukar trivas riktigt bra i skolan. Jag gillar att försöka göra läxorna ordentligt. Jag tycker bra om de flesta lärarna.	
Möjlighet till förtrolig kommunikation med föräldrar:	Kryssa i hur Du tycker följande påståenden stämmer med hur det är för Dig!	5 svarsalternativ, från "nej, det stämmer inte alls" till "ja, det stämmer precis"
	Jag kan vanligtvis prata om precis allt (t ex problem) med mamma. Jag kan vanligtvis prata om precis allt (t ex problem) med pappa.	

Fortsättning bilaga 7: Översikt av vilka frågor som ingår i olika index

Föräldrars vetskap om fritidsvanor:		5 svarsalternativ, från "nej, det stämmer inte alls" till "ja, det stämmer precis"
	Mina föräldrar brukar veta var jag är om jag går ut på kvällen. Mina föräldrar brukar veta vilka jag träffar om jag går ut på kvällen.	
Förväntad föräldrareaktion på problembeteende:		5 svarsalternativ, från "nej, det stämmer inte alls" till "ja, det stämmer precis"
	Om jag skulle skolka och mina föräldrar såg det skulle de nog bli arga och besvikna Skulle jag komma hem berusad en fredagskväll skulle mina föräldrar bli missnöjda.	
Stereotypa genusnormer:	Tycker Du det är passande eller inte för killar respektive tjejer att visa upp följande olika typer av känslor, beteenden och egenskaper?	5 svarsalternativ, från "nej, det stämmer inte alls" till "ja, det stämmer precis"
	En riktig kille bör vara cool och stark och en riktig tjej bör framförallt vara snygg. En tjej som inte sminkar sig är faktiskt ofräscht. Det är mer passande för en tjej att ha lätt att gråta än för en kille. En riktig kille bör kunna slåss för sin heder, annars är han inte värd respekt. En tjej som varit tillsammans med många killar är inte värd respekt. En kille som är rädd för möss och spindlar är faktiskt en riktig mes.	
Känsla av samhälleligt utanförskap:	Nu kommer en del frågor som rör Din syn på framtiden och en del andra saker. Kryssa i om följande påståenden stämmer överens med vad Du tycker/känner!	5 svarsalternativ, från "nej, det stämmer inte alls" till "ja, det stämmer precis"
	De flesta politiker struntar nog egentligen i problemen för vanligt folk. Dom som bestämmer tänker nog i första hand på sina egna intressen. Jag tycker framtiden ser så osäker ut, att jag helst låter bli att fundera på den. I dessa dagar är det svårt att veta vem man egentligen kan lita på. Mycket är så komplicerat i dagens samhälle att det är lätt att bli förvirrad. För att lyckas i samhället, tvingas du nästan att göra vissa saker som inte är rätt.	
Kamratrelationer:	Kryssa i om följande påståenden om kompisar stämmer eller inte stämmer för Dig!	5 svarsalternativ, från "nej, det stämmer inte alls" till "ja, det stämmer precis"
	Jag kan vanligtvis prata om precis allt (t ex problem) med de kompisar jag helst träffar... Mina kompisar ställer gärna upp för mig om jag behöver hjälp med något... Mina kompisar betyder faktiskt väldigt mycket för mig... Jag respekterar verkligen mina vänners åsikter... Jag känner mig ofta besviken på mina kompisar...	(Omvänd ordning på svarsalternativens numeriska värden vid summering)

Forum för levande historia
Stora Nygatan 10–12
Box 2123, 103 13 Stockholm

Tel: 08–723 87 50
Fax: 08–723 87 59

info@levandehistoria.se
www.levandehistoria.se

ISBN: 91-976073-6-3